tarih VE toplum

30.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ AĞUSTOS 1993

116
İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Okuyucu Mektupları		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
I. Uluslararası Tarih Kongresi'nin Ardından	*Dr.A.Martal, O.Gökdemir, S.Yetkin*	6
Bir Subayın Esaret Mektupları	*Ahmet Mehmetefendioğlu*	9
Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Belge	*Rahmi Çiçek*	14
Nuricân Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı-I	*Doç. Dr. Nuran Yıldırım*	16
Ahmed Rıza Bey'in Bir Açış Konuşması	*Faruk Ilıkan*	22
Koleksiyoncunun Dağarcığından	*Ömer Faruk Şerifoğlu*	25
İstanbul Adaları	*Mete Tunçay*	27, 32, 36
Entellektüel Cambazlık	*Hüseyin Şükrü Ilıcak*	30
Yunus Nadi'nin Selânik'te Tokatlanması Olayı	*Orhan Koloğlu*	34
Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları	*Yücel Demirel*	38
Belgelerle Struma Faciası	*Bülent Gökay*	42
Ağaoğlu Ahmet	*Süleyman Seyfi Öğün*	46
Abdülhamid'e Sunulan Reform Paketleri-II	*Yrd.Doç.Dr. H.Çelik, T.Sütçü*	50
Nasreddin Hoca	*Dr. Mustafa Duman*	54
Kitabiyat		57
Resmî Tarih'in Târihi	*Cemil Koçak*	
Sabah Kitaplarının İlki	*Mete Tunçay*	
Devlet Başkanının Yetkilerini ve Dışalım Giderlerimizi Kısalım	*Mustafa Şahin*	

Kapak: 16. yüzyılda Kasımpaşa Tersanesi. (Aslı Viyana Milli Kütüphanesi'nde bulunan resmin diası, Prof. Dr. Metin And'dan sağlanmıştır.)

AĞUSTOS 1993 • CİLT 20 • SAYI 116

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62 Fax: 516 12 58
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 300.000 TL/yıl - 150.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 30.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

250 Yıl Önce Forsalar

Geçenlerde eski gazete koleksiyonlarını karıştırırken, 7 Mayıs 1939 tarihli *Tan*'da, M. Turhan Tan'ın "Tarihten yapraklar" sütununda çıkan "Bir Hükümdar Portresi" başlıklı yazısı dikkatimi çekti. Burada, Osmanlı padişahı III. Mustafa'nın Fransa kralı XV. Louis'den Fransız kadırgalarında forsalık yapan 35 Türk esirinin serbest bırakılmasını talep ettiği anlatılıyordu. Bu istek kabul edilmiş ve İstanbul'a getirilen Türk forsalar, Sefir Vergennes tarafından giydirilip kuşatılarak saraya sunulmuş. Sonuçtan memnun kalan Sultan da, karşılık olarak Osmanlı donanmasındaki 300 Hıristiyan forsayı salıvermiş.

Derginizin Mayıs 1992 tarihli 101'inci sayısında, Jean-Louis Mattei "Koyu Hıristiyan Kralın Türk Kürekçileri" makalesinde, XIV. Louis döneminde Marsilya'daki Türk forsaların yaşamından söz ediyordu.

M. Turhan Tan'ın gazete yazısında hangi kaynaklardan yararlandığını bilmiyorum, ama aktardığı bilginin *Tarih ve Toplum*'da anlatılan öyküyle eklemlendiği besbelli.

Nurettin Bilge, İSTANBUL

Mustafa Sagir

Bülent Gökay arkadaşımızın İngiliz ve Sovyet arşiv belgelerinden yola çıkarak, *Tarih ve Toplum* dergisinde yayınladığı iki yazısına göre Mustafa Sagir, İngiltere adına casusluk yapan Hint asıllı bir kişidir.[1] 1921 başlarında Ankara'ya gelmiş, yakalanmış ve idam edilmiştir. Fakat, sözkonusu her iki yazıda da Mustafa Sagir'in Anadolu'daki hareketine ilişkin kronolojik veriler yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla,. yerli kaynaklardan derlenecek bir-iki tarih ve bilgi ile, konunun bütünselliğinin kısmen sağlanabileceğini düşündük.

Buna göre Mustafa Sagir, 28 Kasım 1920'de "Hint Müslüman temsilcisi" ünvanıyla İnebolu'ya gelmiştir.[2] 30 Kasım 1920'de İnebolu'dan Kastamonu'ya geçerek, burada iki gün kalmış ve sonra Ankara'ya gitmiştir.[3] 11 Aralık 1920'de "Hint Müslüman temsilci" sıfatıyla Ankara'dadır artık.[4] Ama, "daha İnebolu'ya ayak basar basmaz Milli Emniyet teşkilâtı tarafından şüphe ile karşılanan bu adam sıkı bir şekilde takip olunur".[5] Nihayet, Dr. Adnan Bey aracılığıyla İstanbul'a bir mektup göndermek istemiş, bu mektubun kimyasal usûllerle incelenmesi sonucu "eczalı mürekkeple gizli bilgiler yazılmış olduğu"[6] görülerek tutuklanmıştır.

Merkezde bulunduğu için, casusluk suçlarının büyük bir bölümüne bakan Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevkedilmiş, burada halka açık olarak yapılan yargılaması sonucu idamına karar verilmiştir.[7] *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi duruşmaları 10 Mayıs 1921'den başlayarak günü gününe yayınlamıştır.[8]

Oy çokluğuna göre uygulanan kararlar sonucu Mustafa Sagir, 24 Mayıs 1921'de Karaoğlan Çarşısı'na getirilip, büyük bir kalabalık önünde, mahkeme kâtibi Rıza Bey tarafından mahkemenin kararı okunduktan sonra asılarak idam edilmiştir.[9]

1 Bülent Gökay; "Ankara'da Bir İngiliz Casusu", *Tarih ve Toplum*, XVII/98 (Şubat 1992), s.22-23 ve "Mustafa Sagir Olayı ve Sovyet İstihbarat Teşkilâtı", *Tarih ve Toplum*, XIX/114 (Haziran 1993), s. 22-23.

2 Nurettin Peker; *1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri (İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlıyan İnebolu ve Kastamonu havalisi deniz ve kara harekâtı ve hatıralar)*, İstanbul, 1955, s.273.

3 Hüsnü Açıksöz; *İstiklâl Harbinde Kastamonu*, Kastamonu, 1933, s.100.

4 *İslâm Ansiklopedisi*, "Atatürk" mad., 10. Cüz, İstanbul, 1960, s. 751

5 Salih Bozok-Cemil S. Bozok; *Hep Atatürk'ün Yanında*, İstanbul, 1985, s.78.

6 Ergün Aybars; *İstiklâl Mahkemeleri*, C. I-II (1920-1927), İzmir, 1988, s.67.

7 Ergün Aybars; a.g.e., s. 67-70 (Burada, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin 23 Mayıs 1337(1921) tarih ve 583 numaralı kararının tam metni de verilmiştir). Samih Nafiz Tansu; *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Hüsamettin Ertürk, İstanbul, 1969, s.296

8 *Hâkimiyet-i Milliye*,10-25 Mayıs 1921.

9 Ergün Aybars; a.g.e., s.70. Kâzım Özalp; *Milli Mücadele*, C.I, Ankara, 1988 (3.baskı), s.186. *Türk İstiklâl Harbi*, C. II (Batı Cephesi, 4. Kısım, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974, s.13. *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1921.

Yaşar Akyol, İZMİR

P. Risal Nam-ı Müstearı Hakkında

Tarih ve Toplum'un 114. sayısında (Haziran 1993) SS Öğün tarafından bahsedilen (s.26-31) yazı münasebetiyle P. Risal ismi hakkında birkaç söz söylemek gerekmektedir. S.S. Öğün tarafından Paul Rizal olarak kaydedilen bu isim bir nam-ı müsteardır. Ancak bu takma adın iki sahibi bulunmaktadır. Bunlardan biri Selânik Yahudileri Tarihi şeklinde tercüme edilebilecek bir kitabın (*Histoire des İsraélites de Salonique*, Paris, Salonique, 1936, 7 cilt, son senelerde yeniden basıldı) müellifi olan Joseph Néhama'dır. O, Selânik hakkındaki bir diğer kitabını (*La Ville Convoitée Salonique*, Paris, 1918) bu müstearla neşretmiştir.

Bu müstearı daha önce kullanan bir diğer Selânikli vatandaşımız ise Munis Tekinalp (Moiz Kohen) olmuştur. O'nun bu müstearla neşrettiği yazılardan biri "La Presse Turque" başlığını taşımaktadır (*La Re-*

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Bir tek İstanbul bile, neredeyse bütün Yunanistan kadar nüfus barındırırken, fetihten beşyüz küsur yıl sonra, hâlâ Bizans'ın gölgesinden korkmak, bana anlamsız geliyor. Ne yazık ki, yalnız kültür mirasımızın bir parçası olarak Bizans'ı benimsememekle kalmıyor, bütün geçmişimize karşı ürkütücü bir ilgisizlik ve umursamazlık gösteriyoruz. Bu sözlerim, bir yandan Temmuz ayı ortasında düzenlenen İstanbul Tarih ve Deniz Şenliği'nin sönüklüğüne bir tepki, bir yandan da elinizdeki sayıda geniş ölçüde aktardığım Yunanlıların İstanbul Adaları yayınına gıpta edişimin yansıması.

İzmir'li genç tarihçi arkadaşlarımızın Mayıs ayı sonunda Ankara'da düzenlenen Tarih Kongresi izlenimlerinden başka; 70 küsur yıl önce, Milli Mücadele'de Yunanlılara esir düşen bir yedek subayın babasına yazdığı mektupları bu sayıda okuyacaksınız. Trabzon'dan Rahmi Çiçek, Harb-i Umumî'de faaliyet gösteren (ve Millî Mücadele arifesinde havlu atan) bir Kadın Derneğini tanıtıyor. Cerrahpaşa'dan Tıp Tarihçisi Nuran Yıldırım, ülkemizde (Fransızca olarak yayınlanan) ilk Tıp Ahlâkı kitabının çevirisini sunmakta. Metnin tamamını bir kaç sayıda tefrika edeceğiz.

Faruk Ilıkan, Ahmet Rıza Beyin 1910 yılında Meclis-i Meb'usan'ı açış söylevimi, elyazılı müsvettelerini tutanaklarla karşılaştırarak aktarıyor. Hüseyin Şükrü Ilıcak, Osmanlıda kullanılan çeşitli takvimleri hoş bir üslupla açıklamakta. Ömer Faruk Şerifoğlu ise, Birinci Dünya Savaşındaki tek Osmanlı kara zaferi (Kut ül Amare) dolayısıyla yayınlanan bir manzume yaprağını yeni harflere çevirdi.

Orhan Koloğlu arkadaşımızın anlattığı olay, *Cumhuriyet* gazetesi kurucusunun, bir zamanlar hiç de "askerci" olmadığını, hatta bu yüzden subaylarca tokatlandığını ortaya koyuyor. (Demek ki, başına gelenden ders almış!)

Yücel Demirel arkadaşımızın keşfi, Nâzım Hikmet'in öyküleştirilmiş Rusya Anıları'nı, onun çevrim yazısıyla sürdürüyoruz. Bülent Gökay'ın İngiliz belgelerinden çıkardığı Struma Faciası ilgimizi çekecektir. Okuyucu Mektupları bölümünde dergimizde çıkan geçen yazısına değinilen Süleyman Seyfi Öğün, bu kere Ağayev'in Türk-İslâm sentezini yorumlamakta. Van'dan Hüseyin Çelik arkadaşımız, bu ay Tevfik Sütçü ile birlikte, İngiliz sefiri H. Layard'ın II. Abdülhamid'e sunduğu reform önerilerinin çevrim yazısını veriyor. Mustafa Duman da, ünlü bir bahnamede Nasreddin Hoca'nın anılışına dikkat çekmekte.

Kitabiyat sayfalarımızda üç kitap eleştirisi yer alıyor (daha doğrusu, Mustafa Şahin Süleyman Şükrü'nün iki risalesin birden aktardığı için dört!). Cemil Koçak, Büşra Ersanlı Behar'ın *İktidar ve Tarih*'ini tanıtıyor.

Ben de Alan Palmar'ın Türkçeye yeni çevrilen *Osmanlı Tarihi*'nden söz ediyorum.

Bir Osmanlı gazetesinden (*Tarîk*'ten) bu ayın yazıları seçkisi, her zamanki yerinde.

Eylülde yeniden buluşmak umuduyla hepinize sevgi ve saygılar sunuyorum.

METE TUNÇAY

---

vue, No. 23, 1 Décembre 1905; s.373-384). Bu yazı sahibi bilinmeksizin G. Groc ve İ. Çağlar tarafından kullanılmıştır (*La Presse Française de Turquie de 1795 a nos Jours*, İstanbul, 1985, s. 260). S.S Öğün'ün yazısında bahsettiği yazı da (Les Turcs à la recherche d'une âme nationale) yine Tekinalp'ın Paul Risal müstearını taşıyan bir başka yazısıdır.

Bu iki yazının Türkçe isimleri Tekinalp'ın sonraları çıkan bir başka kitabının (*Türkleştirme*, İstanbul, 1928 99s.) arka kapağında ve ikinci yazı metinde de zikredilmiş ve buradan iktibasta (s.18-20) bulunulmuştur. Arka kapaktan anlaşıldığına göre Tekinalp bu müstearla "Türk Tiyatrosu" başlıklı bir başka yazı da neşretmiş olmalıdır. Biz bu yazıyı göremedik. Tekinalp 1944'de basılan bir başka kitabında (*Türk Ruhu*, İstanbul, 1944 287 s.) bahsedilen yazısının ismini "Türkler milli bir ruh arıyorlar" şeklinde küçük bir farklılıkla (s. 274) bir kere daha vermiştir. Nihayet bu yazının Yusuf Akçora tarafından tercüme edildiği gerçeğini de C.O. Tütengil'in yazısından ("M. Tekinalp'ın eserleri", *Kitap Belleten*, no.13-14, Kasım-Aralık 1961 s. 14) öğreniyoruz. Tabii bu arada bu müstearın iki Yahudi vatandaşımız tarafından niçin kullanıldığı, bunun bir hususiyetinin olup olmadığı suali hatıra gelmektedir. Erbabından bunun cevabını bekliyoruz.

Ali Birinci, ANKARA

☐ Dr. Birinci'nin sorduğu soru, (verdiği bilgileri de aynen doğrulayan) J.M. Landau tarafından *Tekinalp, Turkish Patriot 1863-1961* (Leiden: İstanbul'daki Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü Yay., 1984), s. 10'da şu tahminî yakıştırma ile cevaplandırılmış bulunmaktadır: Moiz Kohen, 1905'ten itibaren beş yıl süreyle, Selânik'teki *Asır* gazetesinin başyazarlarından biri olmuştu. (*Asır* daha sonra *Yeni Asır*'a dönüşüp İzmir'e taşındı!) Fransızca harf-i tarifle *L'Asır*'ın anagramı (tersinden okunuşu) olabilir. T*T

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Ağustos 1893)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Gizli Anlaşma Söylentisi

İtalya ile Rusya arasında bir mukavele-i hafiyye mevcut olduğuna dair bir iki haftadan beri çıkan şâyia Avrupa matbuâtından bir kısmının ol bâbta uzun uzadı muhakemât yürütmelerine bâis oluyor.

Keyfiyet o derece kesb-i ehemmiyyet etmektedir ki bizzat (Ajans İstefani) nâm nîm-resmî telgraf şirketi dahi ol bâbta çıkan şâyianın bî-asl ü esas olduğunu ilânen gazetelere bir telgraf-nâme tebliğine mecbur olmuştur.

Mukavele-i hafiyye-i mezkûre mucibince Fransa tarafından İtalya aleyhine hareket vukû bulacak olursa Rusya bu hareketin önünü almak üzere Fransa nezdinde sarf-ı nüfuz-i mesai edecek imiş.

Şu şerâiti câmî olan bir mukâvelenin vücûdunu tekzibe neden dolayı lüzum görünmüş olduğunu izah için bir iki söz der-miyânı lâzımedendir.

İtalya'nın Rusya ile hafiyyen akd-i mukavele etmesi ittifak-ı müsellesin devamınca mühimdir.

Devlet-i müşârünileyhâ şimdiki müttefiklerine haber vermeksizin öyle bir mukavele akd edecek olursa müttefiklik icabı olan samimiyete muhâlif bir harekette bulunmuş demek olacağından elbette müttefikler bunu hoş görmezler.

Bunun içindir ki İtalya Hükûmeti (Ajans İstefani) vasıtasıyla tekzib-i keyfiyete lüzum görmüştür... (13 Ağustos 1893)

DAHİLİYE

Polis Katili Rum

İzmir'de polis Arif efendinin katlinden dolayı idam cezasına mahkûm olan Kiryoko hükmün sudûrunu müteakip katilin kendisi olmayıp hey'et-i ithâmiyyece kendisine müşârik [ortak] olmak töhmetiyle müttehim olduğu [suçlandığı] halde mahkemece ekseriyet-i mutlaka ile beraat etmiş olan "İstelyoko" olduğunu ol vakit iddia ve şühûd-i lâzıma irâe etmesi üzerine vâki olan tedkikât neticesinde bu bâbtaki ilâm mahkeme-i temyizce nakz olunmuş [bozulmuş] idi. Âhiren cereyan eden muhakeme neticesinde fi'l-i katlin merkum "İstelyo"dan sudûru şühûd-i müteaddidenin an-müşâhedeten vâki olan şehâdetleriyle sabit olmuş ve cürmün tasavvur ve tasmîm üzerine ikâ edildiği de tahakkuk etmiş olduğundan merkum Kiryoko ile birlikte itham edilenlerden Panayot ve Yanko'nun beraatlarına ve İstelyo'nun idamına Mahkeme-i İstînaf Ceza Dairesinde bu kere ittifakârâ ile hüküm ve karar verilmiştir... (1 Ağustos 1893)

Fransa'da Örnek Alınası Belediye Önlemleri

Paris gazetelerinde okunduğuna göre Meclis-i Mebusânın son defa vukû bulan ictimâında hıfsız sıhhat-i umumiyyeye dair tanzim kılınan bir kanun lâyihasının mevâdd-ı ez-her cihet pek ziyade şâyân-ı ehemmiyet ve dikkat bir derecede bulunduğundan mücmelen [kısaca] tercümesini münasip görüyoruz. Lâyiha-i mezkûre yirmi beş maddeyi hâvî olup esasen beş kısma taksim olunmuştur ki birisi bilcümle büyük küçük şehirlerde hâricen ittihâzı icab eden tedâbire, ikincisi ebniyelerin suret-i inşâsıyla lâğım ve kuyulardan hâneler derûnunda mecburen icrâ kılınacak olan nezâfete, üçüncüsü etfâlin [çocukların] be-heme-hal iki defa aşılattırılmasına ve ilel-i sâireye karşı umumun icra eylemesi lazım gelen tedbirlere, dördüncüsü sıhhıye ko-

misyonlarıyla müfettişler tayinine, beşincisi kanun lâyihası hilâfında hareket edenlerden alınacak cezâ-yı nakdilerin umûr-i tanzifiyyeye [temizlik işlerine] sarfına dairdir.

Birinci kısım dahilinde olan tedâbir hakkında hükûmet doğrudan doğruya belediye idarelerine îtâ-yı emre mezun olup bu bâbta sâdır olacak emirler belediye idareleri tarafından derhal mevkî-i icrâya vaz' olunacak ve umumî lâğımların tevsî ve ıslahı, caddelerin tathir [temizlik] ve iska'sı [sulanması] ve kesretle su bulunmayan mahallerde yeniden kuyular ve menbâ'lar hafrı ve icabı takdirinde şehirlere karîb mahallerde zuhur eden menbâ'lardan tâ şehirlere kadar su isâlesi gibi umûr-i sıhhıyye hep bu kısım dahilindedir.

Lâğımların cereyânını men edecek suretle hâneler inşâ edenler ve hafr olunacak kuyu ve menbâ'ların telvisine [kirlenmesine] sebebiyet verenler veya hükûmetten müsaade istihsal etmeksizin şehir derûnunda kuyu hafr edenler veya bataklıklar husûlüne meydan verenlerden şedîden cezâ-yı nakdî alınacaktır... (11 Ağustos 1893)

Tophane Rıhtımı

Galata gümrüğü piş-gâhında icrâ olunacak rıhtım ameliyâtı gümrük idaresinin şimdilik oradan naklini istilzâm etmekle rıhtım şirketi tarafından tanzim olunan nakil plânları Rüsûmât Emini devletlû Raif Paşa hazretlerinin taht-ı riyâsetlerinde müteşekkil olan komisyonda lede-t-tedkik pek ziyade takdir ve tahsin edilmiş ve bazı mahalleri cüzice ta'dîl olunmuştur. Komisyonun diğer bir ictimâında ta'dîl olunan işbu nukat [noktalar] hakkında müzakerât cereyan edecektir... (19 Ağustos 1893)

Osmanlı Bankası Sınavı

Bank-ı Osmanî için iktiza eden memurînin bi'l-imtihan kayıt ve kabulü usul ittihaz edilmiş olduğu cihetle bu sene dahi lüzumu olan yedi memurun alınması için biri mâh-i hâl-i Efrencînin otuzunda ve diğeri Eylülün otuzunda olmak üzere iki müsabaka imtihanı küşâd edilecektir. Birinci kısım muhasebe imtihanına münhasır olup müracaat edenlerin isimleri perşembe gününe kadar defter-i mahsusuna kaydedilecektir... (19 Ağustos 1893)

MÜTENEVVİA

"Garip Bir Tahammül"

Nasreddin Hocanın Eşeği Gibi

Makale-i âtiyye Belçika'da neşr olunan bir gazetede mütalâa-güzârımız olmuştur.

Bu asır zarfındaki işitilmiş ahvâl-i garibeye karşı insanın hayretler içinde kalmaması kabil olanuyor. İşte bu cümleden olmak üzere pek çok adamların otuz kırk ve bazen elli gün aç durdukları işitilmekte iken bu defa Chicago'da (Seymour) nâmında bir meşhur falcının gazetlerle ilân ettirmiş olduğu bir keyfiyet aç durmak meselesini hiç hükmünde bırakmıştır.

Mösyö Seymour bir mezar derûnuna vaz' olunan üzeri kapalı bir tabut içine girip mezarının üzerine ekilecek arpalar neşv ü nemâ buluncaya [büyüyünceye] kadar yani tahminen beş altı hafta mütemadiyen tabutun derûnunda aç ve susuz bir halde ikamet edebileceğini iddia eylemektedir.

Mumâileyhin gireceği tabut gayet vâsi' olup üç kısma münkasımdır. Arpa zer'ine [ekmeye] müsait bir mevsim olmak üzere Ağustosun on beşinde kendisini defn ettirecektir. Kendi tahminine göre ekilecek arpa tohumları Eylülün yirmi dördüne kadar matlûbu vechile neşv ü nemâ bulacağından o zaman mezar açılıp tabuttan ber-hayat olarak çıkarılacaktır.

Gerçi bu gibi teklif Chicago Belediye Meclisi tarafından derhal kabul edilmemekte ise de mumâileyh mösyö (Seymour) gayet ciddi ve mütefennin [fen âlimi] bir zât olduğundan buna rûy-i muvâfakat gösterilmiş ve yalnız tabut ile mezarın kenarında bekleyecek gardiyanlar arasına bir elektrik pili vaz' kılınması ve şayet mösyö Seymour tahmini hilâfında olarak pek ziyade düçâr-ı müşkilât olup ve canlı canlı tabuta girmekten sıkılıyor ise bu vasıta ile tahlis edilmesi [kurtarılması] taht-ı karara alınmıştır... (4 Ağustos 1893)

Instead of Pouring Oil Unto Troubled Waters

Sabunun Dalgaların Şiddetini Tahfif Hususunda İstîmali

Şimdiye kadar dalgaların şiddetini tahfif [hafifletmek] için petrol gazı veya balık yağları istimal edildiği halde âhiren bu bâbta zeytin yağıyla daha ziyade muvaffakiyet hâsıl olmuş ve ekser defa zeytinyağı istimal edilmekte bulunmuş idi.

Bu defa Alman gazetelerinde okunduğuna göre (Hamburg) şehri fenerleri müdürü mösyö (Kopen) dalgaların şiddetini tahfif hususunda yeşil sabunun mevadd-ı sâireye müreccah bulunduğunu bî't-tecrübe isbat eylemiştir.

Ba'demâ dalgaların şiddetini tahfif hususunda (Hamburg)Limanında yeşil sabun istimal kılınacaktır... (4 Ağustos 1893)

Ebniye-i Cesimenin Bir Yerden Bir Yere Nakli

Yürüyen Binalar

Asrımızda akıllara hayret verecek derecede terakki etmekte bulunan şeylerden birisi dahi fenn-i hendesenin cihat-ı tatbikiyyesidir.

Bu bâbtaki terakkiyât sayesinde imkânsız görülen pek çok umûr-i cesime vücuda getirilmiş olup hatta bir takım ebniye-i cesime dahi hey'etiyle olduğu gibi yerden kaldırılıp başka yerlere nakl edilmiştir.

Hatta bir defa gayet cesim bir otelin bulunduğu mahalden altmış metre uzağa nakli için yan yana olmak üzere yirmi dört şimendifer hattı inşa edilerek oteli bunun üzerinde nakl etmeye mecburiyet elvermiştir.

Bundan bir iki ay evvel New York şehrinde iki katlı bir kargir hâne bir yerden bir yere nakl edilmiştir. Ancak bu hânenin aşağısına yukarısına birer kat daha ilâve etmek emeline düştüklerinden hâne hey'etiyle zeminden yukarı kaldırılıp altına bir zemin katı yerleştirilmiş ve evvelden mevcut olan iki kat bu zemin katı üzerine oturtularak üç kat hâsıl olduktan sonra üçüncü katın üzerine bir dördüncü kat daha çıkarılmıştır... (8 Ağustos 1893)

I. Uluslararası Tarih Kongresi'nin Ardından

Dr. ABDULLAH MARTAL, OKTAY GÖKDEMİR, SABRİ YETKİN

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nın girişimiyle, 24-25-26 Mayıs 1993 tarihlerinde Ankara'da O.D.T.Ü. salonlarında *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar"* başlığı altında gerçekleşen *"I. Uluslararası Tarih Kongresi"* çeşitli boyutlarıyla çağdaş tarihçiliğe yeni esintiler getirecek görünümde geçti.

Özellikle Kongrenin birinci gününde sunulan Osmanlı-Türk tarihçiliğinin gündemlerine ilişkin kuramsal söylemler bu alandaki farklı bakış açılarını yansıttığı gibi, Yakın çağlar Osmanlı-Türk tarihi sorunsalının da bir çok noktadan ayrışacağını gösterdi.

Kongrenin en ilgi çekici özelliklerinden birisi, sosyo-ekonomik kuramlardan hareket ederek; bütün sosyal bilim dallarından yararlanmak suretiyle gündelik yaşamı, sıradan insanı tarihin öznesi yapmak isteyen anlayış ile yine bu yaklaşımın *"ampirik Osmanlı tarihçiliği geleneği"* olarak vurguladığı ve cumhuriyet dönemi tarihçiliğinde milliyetçilik, devlet fetişizmi ve belge fetişizmini ön plana çıkardığı için eleştirdiği klasik yaklaşımın bir anlamda tarihsel buluşmasıydı. Nitekim; bu yaklaşımlardan birincisine daha yakın olan Kongrenin düzenleyicisi "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı"nın ilk konuşma hakkını bildiri başlığı: "Osmanlı-Türk Sosyo-Ekonomik Tarihçiliğinin Son Otuz Yılı" olan Halil İnalcık'a vermesi ve İnalcık'ın da konuşmasında büyük ölçüde Berktay-Faroughi ikilisinin son çalışmalarından eleştiri dozu yüksek de olsa sürekli söz etmesi bu buluşmanın ilginç bir örneği olarak gösterilebilir.

Klasik ekolden yetişmesine rağmen, Türk ve Dünya tarihçiliğindeki çağdaş gelişmeleri çok yakından izleyerek Türk tarihçiliğinin son kırk-elli yılına damgasını vurmuş olan İnalcık'ın; Osmanlı sosyo-ekonomik tarih araştırmalarını 1930'larda Halk Evlerinde yapılan çalışmalarla başlatıp, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Ömer Lütfü Barkan'ın öncülüğünde tahrir defterleri kullanılarak kırsal tarım ekonomisi ve köylü üzerinde yapılan incelemelere, 1949'da F. Braudel'in Akdeniz'inin yayınlanmasıyla birlikte Annales ekolü etkisinde nüfus ve fiat hareketlerinin ilk kez ele alındığı çalışmalardan, 1960'ların genel ortamında yaygınlaşan bir yarı-sömürgeleşme kuramına ve ATÜT tartışmalarına, bunu izleyen süreçte I. Wallerstein'in öncülük ettiği kapitalist dünya ekonomisi ve bütünleşme teorilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede ele alması bekleniyordu. (Vakfın bastığı bildiri özetleri başlıklı kitapçıktan böyle anlaşılıyordu). Buna karşın İnalcık'ın bu konular üzerinde pek durmayarak Berktay-Faroughi ikilisinin özellikle belge fetişizmi eleştirilerine getirdiği sert yanıtlar, İnalcık'dan bu konuda daha doyurucu açıklamalar bekleyenleri bir az hayal kırılığına uğrattı denilebilir.

Kongrenin belleklerde bıraktığı bir diğer izlenim de XIX. yüzyıl Osmanlı iktisat tarihi alanında gözlenen tartışmalardı. Zafer Toprak'ın "Denizaşırı Tarihçilik, Bağımlılık ve Türkiye Tarihi" başlıklı bildirisinde; sömürge tarihçiliğinin bir uzantısı olarak gördüğü denizaşırı tarihçiliğin (Overseas History) Osmanlı'yı sömürge, yarı-sömürge, enformel imparatorluk birimleri ya da güçlü merkezi bürokrasilerle bu yapıya eklemlenen bir devlet olarak algılamasının geçersizliğini belirtmesi ve eski orientalist geleneğin bir uzantısı olarak değerlendirdiği bağımlılık kuramını Osmanlı'nın dünya sistemi ile bütünleşmesini bir çözülüş olarak görmesi nedeniyle kabul edilemeyeceğini öne sürmesi yankı uyandırdı. Toprak'a göre Osmanlı-Türkiye örneği batı ile pek çok ortak yönü olan, kısa sürede "kuzey" ile bütünleşen bir paradigmaya oturtulabilirdi. Bu söylemin doğal sonucu ise; XIX. yüzyılda Osmanlı iktisat tarihi alanında yaşanılan gelişmelerin emperyalist sömürü kavramıyla açıklanamayacağı idi. Toprak'ın bu söylemden yola çıkarak emperyalizmin diğer bağımlı ülkelerde uyguladığı sömürgeyi tek üründe uzmanlaştırma gibi çabalara Osmanlı imparatorluğunda rastlanılmadığını, köylünün refah düzeyinde sürekli bir yükselme olduğunu ve buna paralel olarak da bu yüzyılın sonunda köylü ayaklanmalarının görülmediğini dile getirmesi geniş eleştirilere neden oldu. Kanımızca, Toprak'ın kongredeki bu düşünceleri günümüzde medyanın yoğun bombardımanıyla muhalefet alanını sürekli daraltarak "Yeni Dünya Düzeni" imajıyla dünya uluslarına tek seçenek olarak sunulmaya çalışılan Amerika orijinli sistemi içlerine sindirmiş görünen bazı tarihçi ve araştırmacılar tarafından da benimsenmiş göründü.

Kongre, iktisat tarihi alanında bir yandan 1960'larda Yön Hareketiyle temelleri atılmaya çalışılan ve dünyadaki 68 ruhundan güç alarak 70'lerde Türkiye'deki toplumsal hareketliliğe damgasını vuran emperyalizm karşıtı, tam bağımsızlık söylemlerinin ve bu söylemlere 70'li yıllarda sıkı sıkıya sarılarak çeşitli ürünler veren kimselerin artık hiç bir öz eleştiri yapmadan bu söylemleri red ettiklerini ortaya koyarken, öte yandan dünya konjonktüründeki değişmelere paralel kuram üretme geleneğimizin de olanca hızıyla geliştiğini sergiledi. Salih Özbaran'ın kongrenin ikinci günü sunduğu "Osmanlılar'ın Güney Denizlerinde Yayılmasına İlişkin Sorunlar" konulu bildirisinde haklı olarak dile getirdiği gibi emperyalizm adeta sevimli bir hale getirilmeğe çalışıldı ilk gün!

Oysa Z. Toprak'ın teorik yaklaşımlarıyla, emperyalizmin örnek yayılma alanı olarak seçtiği XIX. yüzyıl İzmir ve hinterlandı konusunda Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ile Sosyal Bilimler Enstitüsünde Osmanlı arşiv belgelerine, şer'iyye sicillerine, yerel basına ve yabancı arşiv kaynaklarına dayanılarak ortaya konulan tezler ve bulgular çelişki içindeydi. Bu bulgulara göre emperyalist talan; XIX. yüzyılda özellikle Batı Anadolu bölgesinde olanca hızıyla sürmüş, ekonomik bunalımlar geniş halk yığınlarını merkezi devlete karşı isyana sevketmiş ve bunun sonucunda sosyal eşkiyalık dediğimiz kavramın bölgede kurumsallaşmasına neden olmuştur. Bu verilerle Toprak'ın sömürü altında yaşamayan, refah düzeyi yüksek, Batı ile kısa sürede bütünleşiveren tepkisiz toplum tiplemesi tamamen çelişiyordu. Bu durum ancak yukarıda belirtmeye çalıştığımız konjonktüre dayalı teori üretme hastalığımızın hafıza ya da bilinç kaybı olarak niteleyebileceğimiz amnezik bir yaklaşımın aydınımızdaki tipik bir yansıması ve emperyalizmi yaldızlı bir ambalaj içinde sempati ile gösterebilme çabalarının doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Kongrede iktisat tarihi alanında yaşanılan canlı ve düzeyli tartışmaların yanısıra gözlemlenen diğer bir önemli olgu da, iktisat tarihinin meydanı belki de ilk kez bu kadar kendisi dışındaki alanlara bırakmasıydı. Dünya tarihçiliğinde yaşanılan çağdaş gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, daha önceki toplantılarda görülen iktisadi tarih yoğunluğu yerini, kadın tarihinden milliyetçiliğe, ideolojiden göç olgusuna, Osmanlı toplumunun kimlik arayışlarından emek tarihi ve sanat tarihine kadar uzanan geniş bir yelpazeye bırakıyordu.

Kongrenin "XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Devlet ve Ekonomi İlişkileri" konulu oturumunda Özer Ergenç; "Osmanlı XVIII. yüzyılının Sosyal-Ekonomik ve Yönetsel Çizgileri" başlıklı bildirisi ile konuya olan hakimiyetinin de katkısıyla klasik Osmanlı düzeninin temel örgütlenmesi üzerinde önemli etkiler yapan değişimlerin yoğunlaştığı Osmanlı XVIII. yüzyıl sosyo-ekonomik ve idari yapılanmasını kısa bir süre içinde vermeğe çalışırken, oldukça doyurucu idi. Aynı oturumda Edhem Eldem "XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Devlet-Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış: Osmanlı Devleti ve Fransa" konulu bildirisi ile mukayeseli bir bakış açısından her iki ülkedeki devlet-ekonomi ve devlet-toplum güç dengelerindeki benzerlikler ve farklılıkları ortaya koyarken, devlet ile ekonomi arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerden ortaya çıkan sonuçları dile getirdi. Şevket Pamuk ise, "Geniş İmparatorlukta Para Politikası: Devlet Ne Kadar Güçlüydü?" konulu tebliğiyle, Osmanlı İmparatorluğunun merkezi yapısının güçlülüğünü ya da güçsüzlüğünü imparatorlukta izlenen para politikaları açısından ele alarak, imparatorluğun en güçlü olduğu dönemde dahi, yani XVI. yüzyılda bile düzenli bir para politikası izlenmediğini belirterek, Osmanlı devletinin ekonomiyi etkileme ve denetleme gücünün sınırlarını çiziyordu. Halime Doğru'nun "XVII. ve XVIII. yüzyılda Eskişehir ve Çevresindeki Vakıfların Genel Görüntüsü" konulu tebliği ise, ülkemizde son yıllarda giderek yaygınlaşan bölgesel tarih çalışmalarından ilginç bir kesitti.

Kongre'nin "XIX. Yüzyıl Sonu Krizinde Çeşitli Kesimleriyle Osmanlı Toplumunun Kimlik Arayışı" konulu IV. Oturumunda Seçil Akgün; XIX. yüzyıl sonunda Amerikan misyonerlerinin Osmanlı toplumu üzerinde yapmış olduğu gözlemleri "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sosyo-Kültürel Etkilerin Amerika Boyutu" konulu tebliği ile aktarırken, Selçuk Akşin Somel; "II. Abdülhamit Döneminde Meşruiyet Aracı Olarak Eğitim ve Devlet Okulları" başlıklı tebliği ile II. Abdülhamit döneminde vilayetlerde rejimin meşruiyetini sağlamak için devlet okullarının araç olarak kullanılmasını vurguluyordu.

İlber Ortaylı'nın aynı oturumda "Türkiye Tarihinde Biyografi İnşaası ve Biyografik Malzeme Sorunsalı" konulu tebliği, Türk tarih yazıcılığında biyografi yazımında karşılaşılan sorunları ortaya koyuyordu. Ortaylı'nın konuyu kendisine özgü nüktedan tavırlarıyla ve ilginç örneklerle açıklamaya çalışması dinleyicilere güzel anlar geçirtti. Christoph Neumann'ın "Ahmet Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğine Yansıyan Zihniyet Dünyası" tebliği ise, Ahmet Cevdet Paşanın "Tarih-i Cevded"inden yola çıkarak "Tarih-i Cevded"i yalnız Cevdet Paşa'nın görüşlerinin bir yansıması olarak değil de, tüm Tanzimat dönemi zihniyetinin bir belgesi olarak algılanması gerektiğini ortaya koyuyordu.

Kongrenin beşinci oturumda "Milletler ve Milliyetler" konusu ele alındı. Dünyada yaşanan son gelişmeler doğrultusunda, bir uluslar mozayiği olan Osmanlı İmparatorluğunda bu sorun değişik bakış açılarından yansıtılmaya çalışıldı. Orhan Koloğlu, "Osmanlı'nın Son Yüzyılındaki İç Gerginliklere Milletlerdeki Dil Sorunlarının Katkısı" başlıklı bildirisi ile altmıştan fazla etnik ve dil gurubunu içinde bulunduran ve topraklarında yirmiden fazla dille yayın yapılan Osmanlı devletinde bu durumu örnekleriyle açıklamaya çalışırken, Osmanlı'nın buna karşıt bir politika geliştirmemiş olmasına rağmen, dil sorununun imparatorluğun gündemini her zaman meşgul ettiğini kendisine özgü araştırmacı titizliğiyle belirtme uğraşı içindeydi. Yine aynı oturumda, Herkül Millas'ın, "Velestinli Rıgas'ın Anayasası" ve Michel Ursinus'un "Osmanlı mı Bizans'ı, Bizans mı Osmanlı'yı Feth etti? Bir Jön-Türk'ün İki İmparatorluğun Dekadansına Bakışı" tebliğleri aynı sorunu değişik yaklaşımlarla ele alıyordu.

Kongrenin altıncı oturumunda konu başlığı "İç ve Dış Yapı Kavramlarıyla İmparatorluk" idi. İsen Bike Togan tebliğinde, değişik zamanlarda gelişen yerleşik ve göçebe kültürlerdeki ticaret politikalarında yaşanan değişik yaklaşımlara ve bu yaklaşımların XIII. yüzyıl Asya tarihine eklemleşmeleri ve XX. yüzyıla yansımalarını ele aldı. Nevra Necipoğlu Bizans-Osmanlı etkileşimine değinirken, Salih Özbaran'ın, "Osmanlılar'ın Güney Denizlerinde Yayılmasına İlişkin Sorunlar"ı içeren tebliği dünya tarihçiliğindeki son gelişmelerin ışığında Osmanlı Güney yayılmasının; Arap topraklarındaki genişlemesinin hem feth eden hem de feth edilen ülkeler açısından ele alınması gerektiği vurgulanıyordu.

"Değişim Yüzyıllarında Kültür, İdeoloji ve İktidar" konulu yedinci oturumda, Yavuz Cezar, Osmanlı mali bürokrasisinde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda görülen değişiklikleri, Tülay Artan ise, Osmanlı merkezi yönetiminde özellikle padişahın dışındaki yöneticilerin saltanatla kurdukları akrabalık ilişkileri dolayısıyla bir bütün olarak saltanatın meşruiyet arayışlarına katkılarını dile getiriyordu.

Yakın dönem Türkiye tarihinin sorunlarına değişik bakış açılarından yaklaşıldığı "Toplumsal Dönüşümün Söylemleri" konulu sekizinci oturumda, Cemil Koçak'ın "1940'lı Yılların İkinci Yarısında Vesayetçi İdeoloji ve Partiler" başlıklı tebliğinde, yakın dönem Türk siyasal yaşamına damgasını vurmuş iki oluşum C.H.P. ile D.P. nin Kemalist vesayetçi ideolojinin devamlılığını paylaştıklarını belirtmesi, bu partilerin aynı ideolojik kökenlere bağlı olduğunu söylemesi, yakın dönem Türk siyasal yaşantısında ortaya çıkan değişik söylemleri

anlamamızı doğrusu bir az güçleştiriyordu. Tamam! D.P., C.H.P. nin içinden doğmuştur. 23 yıl boyunca tek parti yönetiminin uygulandığı bir ülkede sanırız siyasal oluşum açısından bundan daha doğal bir şey olamaz. Eğer Koçak'ın mantığıyla hareket edecek olursak, günümüzde D.P. nin mirasına sıkı sıkıya sarılan ve gerek söylemleri, gerekse seslendikleri seçmen tabanı açısından bu gün C.H.P. nin devamı olduğunu söyleyen Sosyal Demokrat partilerin söylemleri ile taban tabana zıt siyasal oluşumların da aynı ideolojik kökeni paylaşmaları gerekirdi. Oysa Koçak'ın da çok iyi bildiğini sandığımız gibi asıl bu siyasal oluşumların aralarındaki benzemezlikler ve ideolojik farklılıklar onların değişik seçmen kitleleri tarafından benimsenmelerini sağlamıştır. Koçak'ın bildirisinde, dikkatimizi çeken ikinci bir nokta, Türk siyasal tarihinde çok önemli bir yapısal dönüşüm olarak vurgulayabileceğimiz "1946"yı değerlendirirken toplumumuzun iç dinamiklerini fazlaca göz ardı etmesiydi. Türkiye'de çok partili parlamenter yaşama geçişi sadece dış konjonktürde yaşanan değişmelere ve Amerika boyutuna bağlayan Koçak; aydınımızın çokça yaptığı gibi ülkemizin iç dinamiklerini yadsıyarak, toplumsal olayları sosyal çevrelerinden soyutlayarak bir tek nedene bağlamak gibi bir yanlışlığın içine düşüyordu.

Binnaz Toprak, "Güncel Tarih, Yapısal Değişim ve İslam" başlığını taşıyan bildirisinde, Türkiye'de son yıllarda yaşanan dinsel canlanmayı kentlileşmenin doğal bir sonucu olarak görürken, aynı zamanda bir karşı kültür ögesi olarak toplumsal gelişmişliğin ifadesi olarak yorumluyordu. Kanımızca geleneksellik ile modernlik arasında yaşamanın doğal bir çelişkisi olarak görülmesi gereken bu olgu, son yıllarda özellikle devlet politikalarıyla yönlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte darbe öncesinin toplumsal hareketliliğinin önünde bir set oluşturması istenen din ve dinsel akımlar, 1990'lı yıllara kadar bir İslami fundamentalizmi de beraberlerinde geliştirerek, bu görevi bir anlamda yerine getirmişlerdi. Bizce buradaki asıl sorun, devlet politikalarıyla palazlanan ama bir süre sonra sermayesiyle, iletişim organlarıyla, her şeyiyle iktidar seçeneği haline gelmeye başlayan bir olgunun, özellikle onun yaratıcısı devlet tarafından frenlenemez oluşudur. Gazeteci yazar Uğur Mumcu'nun katliamıyla doruk noktasına ulaşan asıl sorun budur. Binnaz Toprak'ın bildirisinde eksik olan yön de işte bu boyut idi.

"Türk Ulusçuluğu, Bağımsızlık Savaşı ve Cumhuriyet'e Geçiş" başlıklı dokuzuncu oturumda Zeki Arıkan, "İzmir Kağıt Fabrikası 1844-1863" konulu bildirisinde, Osmanlı arşiv belgelerinin ışığı altında İzmir kağıt fabrikasının kuruluşu, işleyişi ve kapanma konularını oldukça ayrıntılı bir şekilde değerlendirirken; Bülent Tanör, ulusal kurtuluş savaşındaki kongreleri iktidarlaşma, devletleşme ve temsili demokrasi açısından bir hukukçu gözüyle değerlendiriyordu. Selim İlkin-İlhan Tekeli ikilisi bildirilerinde Ege bölgesindeki sivil direniş örgütlerinin iç yapıları hakkında oldukça ilginç bilgiler aktarırlarken, sivil direnişi örgütleyen kişiler arasındaki düşünce farklılıklarının hareketin niteliğini önemli ölçüde etkilediğini belirterek Ege direnişini değişik açıdan yorumlamaya çalıştılar.

26 Mayıs çarşamba günü gerçekleştirilen onuncu oturumda "Arşiv Malzemesinin Boyutları, Bireysel Çalışmanın Sınırları, Ekip Çalışmasının Sorunları" panelistler tarafından değişik konularda ele alınarak dinleyicilere aktarıldı. Yine aynı gün "Kentleşme ve Göç Tarihi" başlığını taşıyan on birinci oturumda Neşe Erdilek-Tunçay ve Reşat Kasaba Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sindeki göçlerin etkileri konusunda aydınlatıcı bilgiler verirlerken, Sibel Bozdoğan ise, 1930'lar Türkiye'sinin kentleşme olgusunu değişik bir bakış açısından dile getiriyordu.

Kongrenin üçüncü günü sabah, "Emek Tarihi" oturumu, öğleden sonra ise Ş. Turan, Mete Tunçay, H. Berktay, T.Timur ve B. Ersanlı-Behar'ın konuşmacı olarak yer aldığı "1930'ların Genel Ortamı İçinde Türk Tarih Tezi" konulu panel yoğun ilgiyle karşılandılar. Türkiye'deki işçi sınıfının sorunlarının tarihsel bir süreç içinde ele alındığı "Emek Tarihi" oturumunda, konuşmacıların H. Avni Şanda, L. Erişçi'nin verilerinden daha gerilere uzanamamaları ve bu alandaki birikimlerinin XX. yüzyılla sınırlı kalması başlıca eksiklik olarak göze çarptı. Bu durum emeğin nispeten yoğunlaşmaya başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına ilişkin olarak, arşiv malzemelerinin artık bir an önce gün ışığına çıkarılması gereğini de gündeme getirmiş oldu. Örneğin Başbakanlık Osmanlı arşivinde yapmış olduğumuz çalışmalarda bulduğumuz belgelerden anladığımız kadarıyla, Erdal Yavuz'un "1920'lerde İşçi Sınıfı ve İşçi Gözüyle Çalışma Sorunları" başlıklı bildirisinde öne sürdüğünün aksine, Osmanlı İmparatorluğunda işçi haklarıyla ilgili ilk yönetmeliklerin 1870'lere kadar uzanabildiğini söylemek olasıdır.

"1930'ların Genel Ortamı İçinde Türk Tarih Tezi" panelinin en çarpıcı yanı ise H. Berktay'ın, bu tezin artık hiç bir işlevinin kalmadığını, ortada bırakılmış bir ceset olduğunu ve el birliğiyle bir an önce bu cesedin defn edilmesi gerektiğini vurgulaması ve Şerafettin Turan'ın da yapılan bütün eleştirilere karşı, tezi tek başına savunmasıydı. Bu panelde yapılan konuşmaların içeriği, bizi bir an için on altı yıl gerilere götürdü. Felsefe kurumu seminerlerini anımsayıverdik birden.

Kongrede H. İslamoğlu İnan'ın "Devlet Gücünün Bir Veche ve Tezahürü Olarak Mülkiyet İlişkilerine Mukayeseli Bir Bakış" konulu tebliğinde olduğu gibi, bazen aşırı kurumsal bilgiler içermesine rağmen, bazen de Fatmagül Berktay'ın "İki Söylem Arasında Bir Yazar: Suad Derviş" başlıklı çalışmasında olduğu gibi duygu yoğunluğu fazla, ama bir o kadar da bilimsel konuşmalara tanıklık etti. F. Berktay'ın özellikle Suad Derviş'in ünlü romanı "Fosforlu Cevriye"nin son paragrafını aynen okuması, salonda bulunanların çoğunun gözlerinin yaşarmasına neden olurken, ilginç bir anı olarak belleklerde yer aldı.

Kogre konuşmacıların çoğunun, Türkçe terimler kullanmak yerine, yabancı terimleri tercih etmeleri, kanımızca dil açısından anlaşılmaz bir tutum olarak değerlendirilebilir. I. Uluslararası Tarih Kongresi, sunulan bildirilerin özgünlüğü ve değişik konularıyla; Türkiye'de devlet merkezli tarih anlayışını ve tarihçiliği kendi dar alanında baş başa bırakıyor ve bu anlamda önemli bir işlevi de yerine getirmiş oluyordu. Merkezden güdümlü, belgeleri peş peşe sıralayarak, okuyucuyu dipnot bombardımanına tutan, sıradan insan yerine devleti, yönetilenler yerine yönetenleri tarihin öznesi yapan ve bu bağlamda Aşık Paşazade'yi, Kemal Paşazade'yi, Neşri'yi vb. leri aşamayan vak'anüvis mantıklı klasik yaklaşım adeta kendi yalnızlığına terk edildi.

Sonuç olarak I. Uluslararası Tarih Kongresinin yaratmış olduğu uygar tartışma ortamıyla, kongreye katılanlar arasında oluşan sıcak dialoglarla değişmenin bilimi olan tarihe yeni boyutlar getirdiği bir gerçek. Bu anlamda başta, "Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı" yöneticileri olmak üzere, kongrenin düzenlenmesinde emeği geçen herkesi ve bildirileriyle kongreye renk katan tüm araştırmacıları bir kez daha kutlarız. ☆

Bir Subayın Esaret Mektupları

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Cemil Zeki (Yoldaş) Birinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle beraber tahsilini yarıda keserek ülke savunması için cepheye koşan binlerce idealist gençten sadece birisiydi. 1896 yılında şimdiki Yunanistan Makedonyası'nın sınırları içinde kalan Florina kazasında dünyaya gelen Cemil Zeki savaş çıktığında Bursa Ziraat Mektebi öğrencisiydi. Yunan tâbiyetinde olmasına rağmen, Cemil Zeki 1914 yılında gönüllü olarak arkadaşlarıyla birlikte Osmanlı ordusuna yazıldı. Yakacıkta bulunan İhtiyat Zabit Mektebindeki yedi aylık bir eğitimden sonra Çanakkale Cephesine oradan da Galicya Cephesine gönderildi. 1918 yılında birliğiyle birlikte Sina Cephesine gönderilen Cemil Zeki burada yaralandı ve İngilizlere esir düştü. İngilizler Cemil Zeki'yi Seydibeşir esir kampına gönderdiler. İskenderiye'ye yirmi kilometre mesafede bulunan ve Namık Kemal'in ünlü Gülnihal oyununun bile başarıyla oynandığı bu esir kampında savaş sırasında esir alınan çeşitli rütbelerde dörtyüz Osmanlı subayı bulunmaktaydı[1]. Cemil Zeki Seydibeşir esir kampında sıkıntılı, ama renkli[2] geçen on sekiz aylık esaret hayatını, Cumhuriyet dönemi İzmir basınının önde gelen isimlerinden Asım İsmet (Kültür) ile birlikte bilgisini artırmak ve kendisini yetiştirmekle geçirdi.

14 Haziran 1919 tarihinde İngilizler tarafından serbest bırakılan Cemil Zeki dört gün süren bir yolculuktan sonra kalabalık bir grupla beraber İstanbul'a geldi[3]. Aynı yıl İstanbul'dan Bursa'ya geçerek Millî Mücadele saflarına katıldı. Ancak bu sefer de Yunanlılara esir düştü. Bursa'dan yirmi altı arkadaşıyla birlikte savaş esiri olarak Atina'ya gönderildi. Cemil Zeki Yunanistan'da ilk olarak 1920 yılında Lefkada (Ayamavra) adasında bulunan esir kampına gönderildi. 1921 yılında Larisa'ya (Yenişehir), daha sonra da son bulunduğu yer olan Golos(Volo) esir kampına nakledildi. Cemil Zeki'nin bulunduğu bu yerlerde ve Yunanistan'ın çeşitli yerlerinde ve adalardaki esir kamplarında bulunan Türk esirlerinin yaşam koşulları iyi değildi[4]. Temizlik, beslenme ve sağlık sorunları Türk savaş esirlerinin bulunduğu kamplardaki en büyük sıkıntılardı. Yunan hükûmeti esirler konusundaki uluslararası sözleşmeleri uygulamakta ilgisiz kalıyordu. Birinci İnönü savaşından sonra sayıları gittikçe artan Türkiye'deki Yunan savaş esirlerinin durumu ise tüm olumsuz koşullara rağmen daha iyiydi[5]. Türk yetkilileri Yunan savaş esirlerini cephe gerisindeki daha güvenli bölgelere taburlar[6] halinde gönderirlerken, bu konuda açıklayıcı talimatnameler[7] yayımlamışlardı. Yunanistan'da sivil Türk esirlerinin bulunduğu Lutiye ve Liyosa esir kamplarındaki yaşam koşulları da diğer kamplardan pek farklı değildi[8].

Cemil Zeki 1923 yılında imzalanan savaş esirlerinin serbest bırakılmasına ilişkin anlaşma[9] sonucunda serbest bırakıldı. Ülkeye döndükten sonra İzmir'e yerleşerek öldüğü tarih olan 1964 yılına kadar tarım ve ziraatle uğraştı.

* Cemil Zeki'nin biyografisine ilişkin bilgileri ve Yunanistan'daki esir kamplarından gönderdiği mektupları veren kız kardeşi Sayın Zeliha Bilge'ye teşekkür ederim.

1 Ahmet Mehmetefendioğlu, "Hindistan'dan Malta'ya", *Tarih ve Toplum*, XXVII/102, s.46. Seydibeşir esir kampı için ayrıca bkz: "Esaret hayatından Bir Sayfa", *Yeni Gün*, 7 Teşrin-i Sâni 1335.

2 Asım İsmet (Kültür), "İki Fıçı", İzmir'de *Yeniyol*, Sayı: 3, İkinci Kânun 1933, s. 6-8

3 *Tasvir-i Efkâr*, 15 Haziran 1919

4 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Vesika No: 1317, Sayı: 57, Ankara 1962

5 Ahmet Özdemir, "Millî Mücadelede Yunan Harp Esirleri, *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı: 34, Şubat 1993, s. 153-164. Engin Berber, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Tutsaklarının Değişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 4, s. 119-122

6 Ahmet Özdemir, "Millî Mücadelede Üserâ Taburları", *Atatürk Yolu*, Sayı: 5, Nisan 1990, s. 129-150

7 *Üserâ Talimatnamesi*, İzmir 1339,

8 *Esaret Hatıraları*, Hazırlayan: Nejat Sefercioğlu, İstanbul 1978, s. 93-183. Birinci Dünya Savaşında Türk sivil ve savaş esirlerinin yaşadığı sıkıntılar için bkz: "Esirlerimizin Feryadı", *Âti*, 2 Kanun-u Evvel 1334; Necmeddin, "Mısır Çöllerinde Türk Gençleri: Esaret Günlerinden İki Hatıra", *Vakit*, 16 Haziran 1924.

9 Berber, *agm*, 126-135.

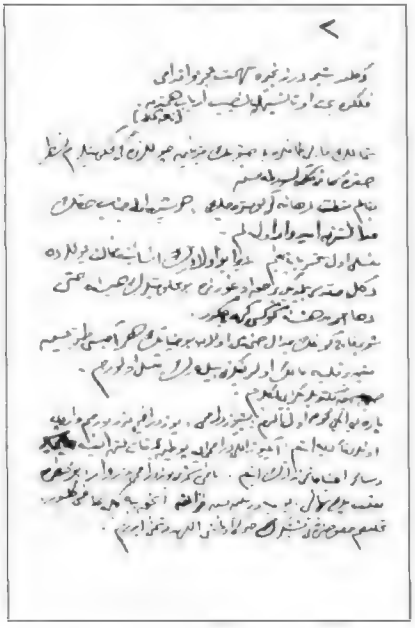

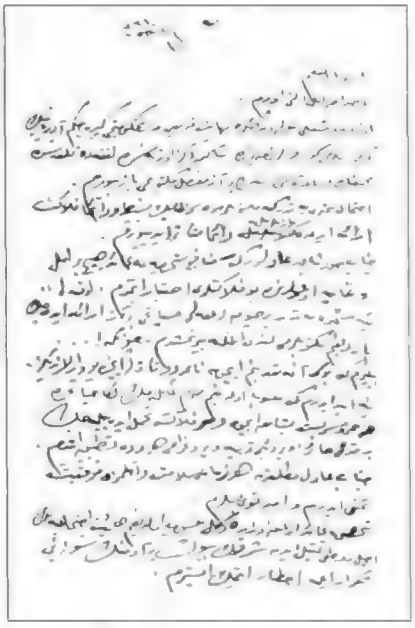

İlk mektubun aslı

10 Ağustos 1336
Lefkada

Mütehassir babacığım,
Arz-ı ihtiramla elini öperim.

Uzun ve meşakkatli seferlerden sonra nihayet gayr-ı muayyen müddet-i mahkûmiyetimi geçireceğim Adriyatik denizinin körfezlerinden birinde sakin deniz ortasında Lefkada kalasında muhitin müsaadesi nispetinde biraz mufassal mektubumu yazıyorum.

İhtimal şimdiye kadarki mektuplarımda sizi basit ve daima felâket irae eden yazılarımla müteessir ediyordum. Cenabıhak şahid-i âdildir. Menafi-i şahsiyeme ait hiçbir emel ve gâye uğrunda bu felâketleri ihtiyar etmedim.

Off... Yine şimdiye kadar birçok defalar hissiyatımı biraz irae edecek mektuplarımı kendi elimle yırtmıştım. Çünkü!... Bilirim ki bu ana kadar benim için nâ mahdut teessürler içinde yuvarlandınız. Yine ümid ederim ki mensub olduğum muhterem ailemin bana hayatımda hür ve serbest yaşamak için ve her felâkete tahammül edebilecek bir kuvveti haiz verdiğiniz terbiye ve programı her yerde tatbik ettim. Cenab-ı âdil-i mutlaktan her zaman selâmet ve emelimize muvaffakiyyet temenni ederim ve ümid-î kavi beslerim.

Şahsıma ait olmak üzere değil, mensup olduğum heyet-i içtimaiyenin asil ruhunu temsil eden şarkın bir büyük adamının sözünü tekrar ile hatırlatmak isterim:

Değildir şîr der-i zencire töhmet acz-ü ikdamı
Felâkete baht utansın bi nasip erbab-ı himmetten.

[Namık Kemal]

Şimalin karlı dağları, cenubun kızgın çöllerindeki mahkûmiyetlerim nazar-ı hakta kâfi görülmemiş. Bakalım mukadderat daha neler gösterecek Her şeyden evvel cenabıhakkın adaletinden ümitvar olalım.

Müteselli ol mütehassır babacığım. Zira bu evlâdın insaniyete muhalif yollarda değil,mukaddes bildiği bir hak uğrunda bu mahkûmiyetlerin hepsine, hatta daha müthişine göğüs gerecektir.

Şu günlük cidal sahnesi olan bu hayatın her acısını duymuş, metin bir kalbe malik olduğunuzu bilerek müteselli olurum. Sık sık mektuplarınızı beklerim. Parayı iki gün evvel aldım. Beşyüz drahmi. Yüz drahmi kadar borçum vardı. Onları tediye ettim. İkiyüz elli drahmi ile potin, bir kat keten elbise, çamaşır vesair ihtiyacatımı tedarik ettim. Yani şimdi yüzdrahmi karar var. Bu muhitte maişet pek pahalı. Yevmiye verilen beş frank ancak yiyeceğe kafi geliyor. Tahlisim hususundaki teşebbüsünüzün hayırlı olmasını Allahtan temenni ederim.

Grup vakti. güneş sâkin denizin ta ötesinde kayboluyor. Kale duvarlarının üzerinde zaten muzlim kalplerimizin üzerine bu grup pek tesir ediyor. Yanımda emir neferim Türk yavrucağı hazin hazin harbe ait yaralı bir çavuşun kalbinde doğan marşı söylüyor. Sevimli Makedonya'yı şimdi ta uzaklardan kalbden görüyorum. Uzun seneler mütehassir olduğum aile hayatını tahettür ettikçe ağlamak isterim. Evet ağlarım, fakat gözyaşlarım kalmadığı için bu ağlayışı ancak ben bilirim. Çünkü bende artık dökülecek gözyaşı kalmadı. İşte hepinize ayrı ayrı mektuplar yazıyorum.

Velinimetimiz Kenan Bey'e arz-ı ihtiram eder elini öperim. Manastır'da mıdır? Nerede olduğunu bilmediğim için hususi mektupla arz-ı hürmet edemediğimden mazur görmesini istirham ederim. Akrabaların cümlesine salâmlar, arz-ı ihtiramlar mütehassir babacığım.

Şimdi bir arkadaşım, iki gün sonra bayram olduğunu hatırlattı. Ne kadar elim!... Bayramınızı tebrik eder, elinizi öperim. Cenabıhaktan bir çok seneler meserretle bu günleri göstermesini temenni ederim.

Adriyatik Denizi'nin münzevi bir köşesinde bir müddet mahkûm, oğlun

Cemil Zeki

Cemil Zeki (Yoldaş) Birinci Dünya Savaşının ilk yıllarında

20 Kânun-u Evvel 1337
Larisa
"Diyar-ı hüsrandan bir sabah"

Baba,

Arz-ı hürmetle elinizi öperim. Validemin elini, kardaşlarımın gözlerinden öperim. Akrabaya ve ehibbaya selâmlar.

Takriben bir [ay?] oluyor mektubunuzu alamadım ve akşam âlem-i mânâda elinizi öpmek ve küçük bir muhaverede bulunmak şerefine nail oldum. İhtiyarlıktan ve artık teessüre mukavemetin güçlüğünden bahs ettiniz. Ben de sizin hakkınızda müteaddid geceler iyi rüyalar gördüğümden ve eltaf-ı subhaniyeye teşekkürle asr-ı hâzırın postalarında bilâ tefrik cins, mezhep, yaş, meslek bedbaht beşeriyetin çektiği bî nihaye elim felaketlerden size hamden lillah oldukça hafif bir hissesinin isabetini ağlayarak arz ettim. (Filhakika şu on sene zarfında bedbaht talihimin gösterdiği müthiş fecâyi sahnelerini tasavvur ediyorum da cenabıhakka bizi masun kıldığından yüzbinlerce şükrederim. Elân muhitimizde Şark menfilerini görüyorum. Bu diyar-ı hasrette yoksulluk içinde tabiatın şedâidine ve hemcinslerinden gördükleri müessif muamelâtı-ı nâlâyıkaya maruz bulunuyorlar. Bazıları maaile nefyedilmiş, aileleri bir tarafta kendileri diğer tarafta perişan bir halde emrar-ı hayat ediyorlar.) Büyük inkılâplar geçiren beşeriyetin her ferdi istikbali intibah âver bik devresi namına az çok acı hakikatlerden dağlıdır. Zira hayatı medeniye bazı intizamsızlıklar tevlid ettiğinden muhtac-ı tashihdir.

Sabah horozları ötüyor. Tabiat bu şeb-i yelda zulmetine artık bir nihayet veriyor. Bedbahtların gam âlûd eninlerini siyah kucağında taşıyan bu geceler pek uzun geçiyor. Bir sabah ümide varıyoruz, günün ziyadar, fakat bazen ümitleri tenvir edemeyen küçük maniaları kabil-i ref'hadiseleri arasına atılıyoruz. Öğleye doğru gazete gelecek. Onunla da bu acı günlerin bir kaç saatini mütalea ve münakaşa ile geçireceğiz. Dünkü nüshada Makedonya Türk emlâki hakkında bir şey vardı. Fakat nâkıs ıdı. Bu hususta lütfen edinebildiğimiz mufassal malûmatı bildirmenizi rica ederim. Yorgun ve muhtac-ı istirahat bir fikrin mahsulü olan intizamsızlık ve nevakisi ihtiva eden mektuplarıma nazar-ı affı ile bakılmasını ve hüsn-ü suretle telâkki ve kabulünü rica ederim.

Tekrar ayrı ayrı hüzn ve âvar fakat ruh-u beşeri tazibinden bir muhit-i bî rahmin eninlerini ihtiva eden bununla beraber asla yeis değil metinâne bir mukavemetin hissiyatına tercüman olan uzun kıymettar mektuplarınızı okuyorum.

Hilkat-i Adem'den bugüne kadar kanun-u tabiatın azami yüz senelik elem kolleksiyonu olan bir hayattan sonra imha ettiği bunca insanların geçirdikleri edvar-ı muhtelifeyi ihtiva eden tarih bize birçok hakikatleri gösteriyor. Pek müşkil olan esrar-ı hilkate vukuf adaletine itimad ettiğimiz cenabıhak Hazretlerinin bu seyyare-i bî insafta felâket diye telâkki ettiğimiz acı hakikatleri bize bir nimet-i intibah diye verdiğine inanmaklığımız mecburiyeti var.

Hayat-ı beşer ile tevem olan elem ve kederlere sabır ve metanetten başka çare yok. Binaenaleyh (Her leyl-i muzlim, bir şems-i münir ile nihayetlenir) Namık Kemal Bey merhum ne hikemî ile söylemiştir.

Cenab-ı âdil-i mutlak hazretlerinden halâs, selamet, afiyet temenni ederim efendim.

Cemil Zeki

"karlı bir kış sabahı"
I Kânun-u Sâni 1338
Larisa
Babam Tevfik Efendiye verilecek

Baba,

Arz-ı hürmetle elinizi öperim. Validemin elini öper, kardaşlarımın gözlerinden öperim. Akraba ve ehibbaya arz-ı ihtiramlar, selâmlar.

İkinci mufassal mektubunuzu aldım. Uzun müddet intizarda idim. Telgrafıma cevap alamadım. Mamafih mektubunuz matluba kâfi geldi. Bu mektubunuzu pek mutedil ve soğukkanlılıkla yazıldığını görmekle müteselli oldum. Yavaş yavaş mahbusluk hayatına alıştığınızı his ediyorum. Öyleya mademki tabiat bize bir asra yakın bir hayat bahşiyle bu feca-i dehri seyr ettirmesi mukadderdir. O halde er acı ve felâketli sahneler tecellisine kabiliyeti olan bu seyyareyi insafın bütün hadisatını görmeli. Meşhur bir darb-ı mesel-i hikmette (Allah insanın tahammül ettiği kadar vermesin) diye temenni ediliyor. Filhakika bütün mevcudatta yüksek bir mevkide yaradılan insanlar en müthiş fecaiye edebileceğini nefsimde müşahede ettim. Mecruh düştüğüm ilk esaretimde, Hz. Musa'nın kavmi için Allahtan rızık taleb ettiği o ıssız, bî nihaye çöllerde yeni dünyadan madud Avusturalya'nın çıplak vahşi eski hayali kahramanları andıran ve adeta esliha hamulesiyle uzun boylu gayretle kaviyyül bünye, yabanimsi mahlûklar elinde hayattan, her şeyden kat'ı ümit etmiştim. Bu tarif ettiğim garib-ül tavır adamlar (gerçi parama ve saatime karşılık) ölmeğe mahkûm olan benim susuzluğumu teskin etmişlerdi. Daha sonra mümasil adedi pek çok olan serfüzaştlerim bana esrârengiz kavanin-i tabiiyyeyi izhar etmiştir. Siz vaktiyle İstanbul'da meşhur olan bir vaka esnasında şöyle bir müşahedenizi söylemiştiniz. (Tarih-şinasandan bir zatın hapishanede bazı esafil-i nas tarafından seb-ü şetme uğradığını buna mukabil o sakalını göstererek: Bu sakal, bu milletin süpürge vazifesini görmüştür) dediğini hikâye etmiştiniz. Fransızların daima hürmetle kalplerinde yaşattığı büyük bir adamı şunu söylemiştir: (milletler nankördür) Caktiye bu zatın engizisyon mezalimi altında işkence ettikleri halde bu gün namını daima kalplerinde taşıyorlar.

Bazı kasir-ül fikir kimselerin pek haksız olarak düşündükleri hapishaneler yalnız sârik ve canilerin değil, mahkûm edildikleri halde hakikati idrak ederek ilelebed milletleri tarafından hürmetle yad edilen zevatın da gam âlûd-u hicran mavaları olmuştur.

Âdil-i mutlak hazretin her yerde ve her zaman vakt-i merhununda adaletini izhar buyurduğuna imanımız vardır.

Sel tufanından müthiş, büyük harp esnasında hikâye buyurduğunuz, çekilen fecayi-i bî nihaye ecdad-ı azamımızın -bütün maddî manevî kabahatimize karşı- muavenet-i ruhaniyesi bizi daima takip etmiştir. Mektubunuzda fecayi kolleksiyonu olan fakat asla maddiyat ve maneviyatı tezelzüle uğramayan peder ve maderi berhayat yetiminizde gösterdiğiniz hüsn-ü teveccüh ve itimada çok teşekkür ederim. Ben bahar-ı hayatımda talimin mahsulü acı hakikatleri arz etmekten başka bir şey yapmıyorum. Kaderdide ruhunuza hiç olmazsa bir teselli verebilmiş olan eninlerim sahne-i hayatımın hüznengiz ilhamatıdır. Nesayih-i hâkimânenizin mühim bir kısmı olan maddi ve manevi tahribatı daima meşhud olan kitab-ı mukaddesin haram buyurduğu işret gibi efal-i kabiha metruk ve merduddur. Gazab-ı ilâhiyye ve insanların nefretini celb eden bu gibi harekât-ı na-lâyikadan ictinab etmiştim. Cenab-ı hak bedbaht saliklerini de halâs buyursun.

Allaha karşı vazife-i ubûdiyetimi -maatteessür- noksanıyla ifa ediyorum. Bize merhum ve mağfur büyükbabamdan tevarüs eden tarikat-ı mukaddeseye dahil olmak birinci emelimdir. Rehber-i necat ve saadet olan meslek-i mukaddesin her zaman ulviyetini gördük ve inşallah göreceğiz. İnşallah İstanbul'a gidince Şeyhefendi hazretini ziyaretle intisab etmek arzusundayım.

Ah babacığım elân mehcuru bulunduğum mukaddes aile ocağımızın mazisini tahattürle pek az kalan gözyaşlarımdan bir iki damla döküyorum.

O mübarek ve ind-i ilâhide pek muazzez olan merhum ve mağfur büyük babamızın sabah ibadetlerinde pek basit, hakikaten saltanat-ı dünyeviyeden muarra bir mukaddes mabedi andıran sevimli odasında ibadetlerine kardaşlarımla beraber iştirak ettiğim anları düşünüyorum. Mübarek ihtiyar hafidlerini cübbesi arasına alarak cehri ibadetlerine iştirakimizi görmekle ne bahtiyar günler geçiriyordu. Biz de manen ne kadar mütelezziz oluyorduk...

Of! Size de ruhnüvaz teessürler ilka ediyorum. Beni mazur görünüz. Cenabıhak ankarib-üz olan bir mahalde yine ona mümasil mesut bir hayat bahş etmesini temenni ederim. Rüfeka-yı igtirabım bilhassa Ahmed ve Hüseyin Efendiler, arz-ı hürmetle halas temenni ediyorlar.

Pek ziyade memnuniyetimi mucip olan muhacirlerle hüsn-ü imtizac meselesi melhuz teessürlerimi terk ettirdi. Esasen o bedbahtler muhtac-ı muavenet o zavallılar acı mahrumiyet ve yas tesiriyle itaatsız bulunmaları zaruridir. Fakat ihtiyaçlarını deruhde etmek gibi maddeten ve manen hasenatı mucip ve esasen ailemizin ev saf-ı mümeyyizesinden madud olan, bilâtefrik cins ve mezhep ve biçarelere muavenet hissi şüphesiz onları minnetdar kılmıştır. Kahra karşı değil, insanlar daima lutfa minnetdardırlar. Muhacirlere benim Türkiye'ye gideceğimde istedikleri işlerini mümkün mertebe görebileceğimi de söyleyiniz lütfen.

Validemin bizim vaziyetimize karşı metanetine hayret etmiyorum. Çünkü onun metanet-i ruhiyesi âdet

hükmüne girmiştir. Felâketzede rüfekanızdan muhterem hocam Eşref Efendinin elini öper, diğer hemşehrilerimize arz-ı hürmetler ve selâmlar eder, an karib halâsınızı temenni ederim.

İnşallah yakında üserâ mübadelesi başlıyacakmış. Ben Bursa veya Trakya havalisinde bir şehre yakın mümkün mertebe bir arazi intihap etmek fikrindeyim. Arzu ettiğimiz mahalde intihap için biraz para sarf etmek ihtimali olabilir. Sizin de her hususta vaziyetinizi nazar-ı dikkate alarak irsali mümkünse şimdiden bana tayin edebileceğiniz bir mikdar para gönderirseniz herhalde iyi olur. Her ne olursa olsun pek çok yuvarlandığım askerlik hayatından ziyade çiftciliği ihtiyar etmeği münasip görüyorum.

Cenabıhaktan selamet ve halâs temenni ederim efendim.

Oğlunuz

Cemil Zeki

On santim kadar kar yağdı. Kış biraz kendini gösteriyor. Mamafih hamdolsun ben ber mutad soğuk su banyolarıyla her şeye mukavemet ediyorum.

12 Mart 1339
Golos'tan

Baba,

Arz-ı hürmetle elinizi öperim. Validemin elini kardaşlarımın gözlerinden öperim. Akraba ve ehibbaya selâmlar.

Gazetelerde gördüğünüz nâgihzuhur bir hadise bizi on günden fazladır burada bulunduruyor. İnşaallah yakında gideceğimizden ümitvarız.

Ne yapalım mukadderat, herhalde hayırlı bir netice zuhur eder. Sizden bu gün telgrafla bin frank istedim. Garip olduğu kadar ihtimal bu son zamanda izac hatta hiddetinizi celb ettim. Şahsım itibariyle alâ lül-ü hal idaremde son derece iktisada riayet etmek şartıyla fazla paraya lüzum görmezdim. Çünkü Allah hoşnud olsun Vefko imdadıma yetişti. Yalnız tafsilâtından sarf-ı etmek mecburiyeti his ettiğim bazı esbâb dolayısıyla pek ziyade muhtac-ı muavenet arkadaşlarından bazılarına yardım etmek mecburiyetindeyim. Eğer matlubum miktarda muavenet edemiyecek derecede tâli-i bedbaht -ki ümid etmiyorum- bir müzayekayı icab ettiriyorsa göndermeyiniz.

Mamafih arz ettiğim vechile vaziyetimiz itibariyle yardım etmek mecburiyeti karşısında bulunduğumuz bu bedbaht rüfeka-yı igtirabımın diyar-ı aharda tarz-ı hayatları - feleğin size de gösterdiği hadisatı meyanında- tahayyülâtınıza bile yabancı gelmeyeceği tabiidir. Binaenaleyh muvafık görülecek suret-i tesviyenin beyan-ı istirhamatiyle cenabıhaktan selâmet ve afiyet temenni ederim efendim.

Hüseyin ve Ahmet Efendiler ve rüfeka-yı igtirabım arz-ı hürmet ederler.. Buradan müfârekatımıza mektup ve ya telgrafla bidireceğim.

Adresim: Golos Üserâ Karargahında esir Mülâzım-ı Sâni Florinalı Cemil Zeki

Larisa'dan müfarekatımda telgraf çekmiştim. Larisa bankasından parayı alamadığımı da yazmıştım. Tabii geri aldınız.

Oğlunuz

Cemil Zeki

CEMİL Zeki (Sağdan birinci) Lefkada esir kampında arkadaşlarıyla birlikte. Eylül 1920

Fotoğrafın arkasındaki yazı:

Kardaşım Cemil Bey, Müşterek vatanı felaketlerimizle esarette geçen samimiyetin bir şahidi bir nişane-i uhuvvet-i ebedisi ve mazimizin bir hatıra-ı hüzn âlûdu olmak üzere takdim ediyorum.

Lefkada *Ziya*
13 Eylül 1336

Pâmâl-i adüv olmuş bîçare vatanın, âfat ve ızdırabatına, sefil bir adanın ufk-u giryanından her an iştirak eden elemdaşlarıma hatıra-ı intikam olmak üzer takdim. *Kardaşınız:*
Lefkada *Talihsiz Şaban Sıtkı*
20 Eylül 1336

Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge

RAHMİ ÇİÇEK

Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra siyasi ve kültürel alanda hızlı bir dernekleşme başlamıştır. 1909 yılında çıkartılan cemiyetler kanunu dernek kuruluşunu hızlandıran önemli faktörlerden biri olmuştur. 1909-1918 dönemi içerisinde Osmanlı toplum yapısında görülen dernekleşme girişiminde kadın derneklerinin de önemli yeri olduğu kuşkusuzdur. Fakat bu dönemde kurulan kadın derneklerinin büyük çoğunluğu kadın hakları, kadının toplumdaki yeri ve statüsü gibi konuların dışında bir görüntüye sahipti.

1918 yılında "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi" (Kızılay Kadınlar Cemiyeti) nin yayınladığı takvimlerden birinde İkinci Meşrutiyetten, mütareke dönemine kadar kurulan kadın derneklerinin bir listesi verilmektedir[1].

Bu listede yer alan kadın dernekleri şöyle sıralanır;

Teâli-i Nisvan Cemiyeti (1325), Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1327), Esirgeme Derneği (1328), Hilâl-i Ahmer Hanımlar Dârüs-sınâ'sı (1329), Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (1329), İstihlâk-ı Millî (1330), Şişli Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniyesi (1330), Biçki Yurdu (1331), Bikes Ailelere Yardımcı Hanımlar Cemiyeti (1332), Türk Ocağı (1332), Bilgi Yurdu (1333), Kadıköy Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti (1333), Kadıköy Müdafaa-i Millîye Hanımlar Cemiyeti (1333), İslâm Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti (1334), Himâye-i Etfâl Cemiyeti Hanımlar Merkezi (1334), Muallimeler Cemiyeti (1334), Üsküdar Biçki Yurdu (1334), Musikî Muhibbi Hanımlar Cemiyeti (1334), Asrî Kadın Cemiyeti (1334) ve Amerikan Kollej Külliyeleri Türk Mezûnîn Cemiyeti (1334).

Bu listedeki dernek isimlerinden de anlaşılacağı üzere bu derneklerin büyük bir kısmı ya göstermelik ya da yardım cemiyeti veya siyasi iktidarın oluşturduğu paramiliter derneklerin kadın kolları olmaktan öte geçememişlerdir. Kuşkusuz çeşitli derneklerin kadın kolları oluşturmaları da toplum içerisinde kadının varlığını hissettirmeye başladığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kadın derneklerinin toplum kesimine yaygınlaşması açısından düşünüldüğünde, bu derneklerin genelde İstanbul merkez olmak üzere teşkilâtlanmış oldukları, çok nadiren bazılarının taşra teşkilâtı kurabildikleri görülür. Yine bu derneklerde yer alarak faaliyet gösteren kadınların büyük çoğunluğunu aydın-kent kadınları ve bürokrat eşleri oluşturmaktadır.

İkinci Meşrutiyet dönemi kadın cemiyetlerinin önemli bir özelliği de 1913 Balkan Savaşlarından başlayarak, Birinci Dünya savaşının sonuna kadar yoğun bir şekilde yardım cemiyeti olma özelliği taşımalarıdır. Bu cemiyetlerden birisi de 24 Aralık 1914'de kurulan "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti"dir[2].

Burada sözü edilecek belgede 15 Kasım 1916 tarihine kadar bu cemiyetin yaptığı faaliyetleri içermektedir. 22 Haziran 1919'da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'ne gönderilen bu belge cemiyetin çalışmaları ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır[3];

"Harb-i Umumi'nin ilânı üzerine, cephelere sevkedilmiş askerlerimizin geride kalan ailelerinin maişeti nazar-ı dikkate alınarak bilâ-tefrik cins ve mezheb, bunlardan muhtâc-ı muâvenet olanlara erzâk tevzii suretiyle tehvin-i ihtiyaclarına hizmet etmek maksadıyla 1330 senesi Kânun-ı Evvel'inde teşekkül eden heyetimiz; 1332 senesi Teşrin-i Sâni'sine kadar muhtacînin mahiyye-i erzaklarını kendi mıntıkalarında tevzi' etmek suretiyle payitahtta dört şube teşkil ve her hafta bir şubede tevziâta devam etmiştir. Harbin gün-

den güne iştidâd eden mesâibinden en başlıcası iaşe meselesi olduğundan, erzak tedâriki münkesir olmakta ve cemiyetimizde mukayyed altmış beş bin dört yüz doksan bir nüfusa mâlik yirmi iki bin altı yüz ailenin iaşesi gittikçe güçleşmekte bulunduğundan, işbu ailelerin Hilâl-i Ahmer Cemiyet-i muhtereınesinin dâr-üs sınâsında istihdâm ve emr-i maişetlerini mesaiye-i zatiyeleriyle temini için mezkûr dâr-üs-sınâya beş bin lira itâ olunmuş ve diğer taraftan açlıktan dimağları durgun bir halde kalan muhtac-ı muâvenet mekâtib-i ibtidâiyye telebesine ve bilhassa bunlardan asker evlâdlarına muâvenet etmek teşebbüsünde bulunulmuş ve katık olarak müfredâtı melfûf cedvelde irâe edilen dört bin beş yüz kilo zeytin, üzüm ve incir talebeye tevzi' edilmekte iken, zuhûr eden Fatih harik-i hâili esnasında bir çok mekâtibin muhterik; pek çok zavallıların sokak ortalarında aç ve sefil kalması üzerine, asker ailelerine tevzi' edilmek üzere beş bin lira nakden ve elde kalan üzüm, incir ve zeytin aynen harîk komisyonuna takdim kılınmış ve bundan sonra cemiyetin elde kalan nukudu tevzii muavenete devama kâfi olmadığından ve derc-i iâne de kabil olmadığından, faaliyete imkân hasıl oluncaya kadar, heyet-i idaresi mevcud kalmak üzere bir müddet-i muvakkate için cemiyetin tatiline karar verilmiş olduğunu ve müfredât-ı hülâsa cedvelinin leffen takdim edildiğini beyân ve te'yid-i ihtiram eyleriz efendim".

Bu belgeye eklenen bir başka yazıda ise derneğin yaptığı çalışmalar şöyle özetlenmektedir:

"1-11 Kanûn-ı Evvel 1330 tarihinden 15 Teşrin-i Sâni 1332 tarihine kadar iki sene müddet zarfında:

49 116 müslim

16 375 gayri müslim,

ki cem'an 65 491 nüfusa mâlik 22 600 asker ailesine muntazaman ve 9 kalem olarak cem'an 11 892 221 kıyye erzak tevzi' olunmuştur.

2- Muhtac-ı muâvenet mekâtib-i ibtidâiyye talebesine öğle yemeği olmak üzere; ve Fatih harîkzedegânına deva-ı maişet olarak: 4500 kilo zeytin, üzüm ve incir verilmiştir.

3- Fatih harîkzedegânından perişan kalan asker ailelerine verilmek üzere Harîk Komisyonuna 5000 lira;

4- Asker ailelerinin çalıştırılarak mâişetlerini temin etmeleri için Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi Dâr-üs sınasına keza 5000 lira verilmiştir.

5- Bu silsile-i mesai arasında şüheda ve mâlûlin çocukları mekteblere yerleştirilmiş, asker kızları techiz olunmuş ve hasta ve lohusalara muâvenet-i nakdiyyede bulunulmuştur".

Cemiyetin çalışmalarıyla ilgili olarak verilen bu bilgiden başka her ne kadar cemiyet çalışmalarına 1916 yılında ara verdiğini belirtmesine rağmen kısa süre sonra nakdi yardım meselesinin halledilerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı Arşivinde bulunan bir belgede[4] Malatya'dan Emine ve rüfekası imzasını taşıyan bir yazıda zevcelerinin ve çocuklarının askerde bulundukları kendilerinin ise maddî sıkıntı çektikleri belirtilerek yardım istenmektedir. Bu yardım isteğine cemiyetin hemen karşılık verdiği görülmektedir.

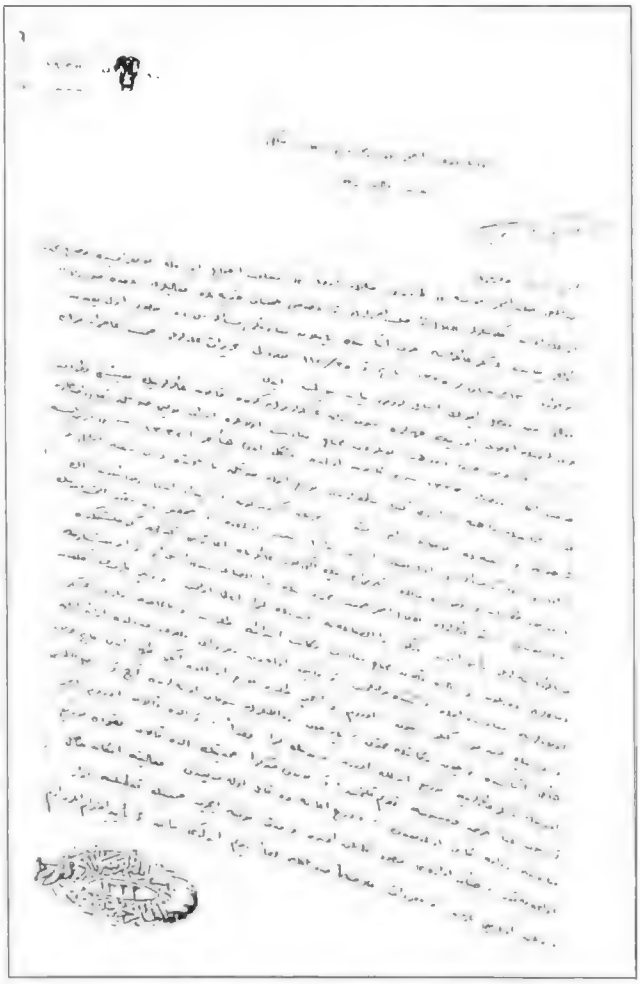

Kızılay Arşivi; Dosya: 127 22 Haziran 1919'da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen belgenin nüshası.

Birinci Dünya Savaşında cephe gerisinde faaliyette bulunan bu tür yardım cemiyetleri hemen hemen aynı özelliklere sahip cemiyetlerdir. Burada kadının konumunun ortaya çıkması, bir yandan toplumun topyekün savaşta bulunmasının etkisi olmasına rağmen, diğer yandan İkinci Meşrutiyetten itibaren kadının toplumdaki konumu sorgulanmasının da fiilî etkisini ortaya çıkarmaktadır. "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti" gibi zorunlu koşullar altında ortaya çıkan benzer bir kuruluş da "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti"dir. Bu cemiyet de görünüşte politik ve erkeklerin hâkim olduğu[5] bir kuruluş olmasına rağmen, bunlar daha sonra Kurtuluş Savaşı ve sonrasında ortaya çıkmaya başlayan kadın derneklerinin ilk örneklerini teşkil etmişlerdi. ☆

1 Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet i Merkeziyyesi Tarafından Tertıp Edilen -5- Takvim, 1335 (1919), s. 199.; Tarık Zafer Tunaya kadın dernekleri ile ilgili verdiği listede ondört kadın cemiyetinin isimleri vermektedir. Bu listeler arasında dernek sayısı ve kuruluş tarihleri bakımından bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Tunaya; Türkiye'de Siyasal Partiler, C. i, Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul 1984. s. 476. Yine bkz. Polat, Gülgün; "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri". *Atatürk ve Kadın Hakları*, Ankara 1983. s. 177-191.

2 Tunaya, bu cemiyetin 1915 tarihinde kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Tunaya; Age. s. 476. Burada sözü geçen belgede ise, cemiyetin 24 Aralık 1914'ten itıbaren faaliyette bulunduğu yazılıdır.

3 Kızılay Arşivi, Dosya: 127

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. İ. UM. E/8. 83. Söz konusu belge 1917 yılının tarihini taşımaktadır.

5 Tunaya, bu cemiyet kurucuları arasında Naciye Sultan dışında hiçbir kadının bulunmadığını belirtir. Fakat cemiyetin üyeleri arasında pekçok kadın bulunmaktadır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi; DH. İ. UM. 37,6.'da Cemiyetin nizamnamesi ve cemiyete katılanların listesi verilmektedir.

Nurican Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı-I

DOÇ. DR. NURAN YILDIRIM

Précis de Déontologie Médicale. Cours Elémentaire Professé A l'Ecole Imperiale de Médecine de Constantinople (Constantinople 1877) adını taşıyan bu kitap, tıp tarihi literatürümüzde bilinmemekte ve bugüne kadar yurdumuzda tıp tarihi ve deontoloji öğretim tarihi hakkında yapılan yayınlarda yer almamaktadır[1].

Prof.Dr. Turhan Baytop, Nurican Efendi'nin deontoloji açış dersinin, İstanbul'da yayınlanan, *Revue de Médecine et de Pharmacie de l'Empire Ottoman* adlı derginin 15 Şubat 1877 tarihli sayısında yer aldığını tespit etmiş ve 25 Şubat 1988 tarihinde İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde verdiği, Eczacılık Deontolojisi Açılış Dersinde tanıtmıştır. Daha sonra Prof.Dr.Dr. Arslan Terzioğlu bu dersi yayınlamıştır[2]. Prof. Dr. Turhan Baytop, Atina'dan bu derginin diğer sayılarının fotokopilerini getirttiğinde bu derslerin diğer sayılarda da devam ettiğini görmüştür. Prof.Dr. Turhan Baytop'taki fotokopiler ile Nurican Efendi'nin elimizde bulunan deontoloji kitabını karşılaştırdığımızda; Nurican Efendi'nin deontoloji derslerini 15 Şubat 1877 tarihinden itibaren, editörü olduğu bu dergide tefrika ettiği ve ayni yıl içinde kitap olarak bastırdığı anlaşılmıştır. Elindeki fotokopilerden yararlanmamıza izin vererek bu karşılaştırmayı yapmamızı sağlayan Prof.Dr. Turhan Baytop'a teşekkür ederim.

PRÉCIS

1877

Nurican Efendi'nin 1877 de İstanbul'da basılan Medikal Deontoloji kitabının kapağı

Bizde deontoloji konusunda yazılmış ilk eser olan Nurican Efendi'nin bu kitabı, 7 bölümden meydana gelmiş gibi görünmektedir. Fakat incelendiğinde, herhalde bir basım hatası olarak, iki tane III. bölüm olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumda kitabın gerçekte 8 bölümden meydana geldiği söylenebilir. Fransızca olarak yazılmış olması bize, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de 1870 yılında başlayan Türkçe öğretime rağmen bazı derslerde Fransızca öğretimin devam ettiğini ve bunlardan birinin de deontoloji olduğunu göstermektedir.

Avrupa'da ilk tıbbi deontoloji kitabı; Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından yazılan ve ölümünden sonra 1834 yılında yayınlanan; *Deontology or the Science of Morality* adlı eserdir. Bunu 1845 yılında Paris'te yayınlanan Maxime Simon'un *Deontologie Medicale* isimli kitabı izlemektedir[3]. Şimdiye kadar üçüncü deontoloji kitabının Julius Pagel'in *Medicinische Deontologie* (Berlin 1897) olduğu biliniyordu. Oysa, Nurican Efendi'nin 1877 de basılan bu kitabının bulunmasıyla Kıta Avrupası'nda üçüncü deontoloji kitabının İstanbul'da basıldığı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin de deontoloji dersini okutan ilk tıp fakültelerinden biri olduğu ortaya çıkmıştır. Önemi nedeniyle kitabın Türkçe çevirisini veriyoruz.

Kısa Tıbbî Deontoloji İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Dr.J.Nouridjan Tarafından 1877 Yılında Verilen Deontoloji Dersleri

Bu kürsüde göreve başlarken ilk iş olarak, geniş bilgisi ve usta hitabet kabiliyeti ile sizleri büyüleyen gerçek bilim adamı hocanızın elim kaybı nedeniyle duyduğum derin üzüntüyü içtenlikle ifade etmek isterim.

Seçkin meslektaşım Dr. Roussignan'ın bu fakültede bırakmış olduğu boşluğu doldurma gibi bir iddiam yok. Onun izinde yürürken, kaybetmiş olduğunuz değerli hocanıza asla yetişemeyeceğimi bilerek sizin dostluğunuzu (sempatinizi) kazanmak için sadece istek ve özveriyle çalışma tarzıma güveniyorum.

Gençliği seviyorum, beyler, çünkü gençlik vatanın geleceğidir ve ben de vatanımı seviyorum. Bu fakültedeki böylesine zorlu bir öğretim görevini kabul etmeye beni sevkeden güç işte budur; bir mektepte bulunması elzem olan ilerlemenin bütün unsurlarını burada sizin aranızda bulacağıma inanıyorum.

Aslında Dubois d'Amiens'in (Jacques Dubois, 1478-1555) ifadesiyle söylersek: "Fakülte (mektep) demek, temelde, sonsuz özveriyle çalışarak gençlerin yararı için çaba gösteren bir topluluk demektir. Gençlik de eğitim kurumlarına nüfuz ederek onlara canlılık getirir, güç verir, yaşama ateşi aşılar".

İşte, gençlik karşısında hissettiğim bu derin görev aşkı beni, çeşitli tıp dalları arasında belki de en zoru olan bu dersleri vermeye itti. Sizlere tıbbi deontolojiden bahsedeceğim. Beyler, bir başka deyişle kendini, evrensel bilime adamış belki de en zor ve en soylu sanatın icrasına vakfetmiş kişinin yani hekimin görevlerinden sözedeceğiz. Son derece ağır ve çeşitli sorumlulukları olan bir meslek seçtiğinizi, yerinizi şerefle koruyabilmek için adeta kahramanca gayret göstermeniz gerektiğini unutmayınız.

Konunun ciddiyetini ve önemini ehliyetle ortaya koymak amacıyla hekimin toplumdaki rolü, uygarlığa etkileri, insanlığın evrimine ve ilerlemesine tesirleri hakkında birkaç söz söylemem gerekiyor. Tıbbın her zaman için toplumda oynadığı rolü kavradığınızda, seçtiğiniz mesleğin ilerlemesine yaptıkları katkıları öğrendiğinizde, tıp sanatının uygulanmasında size rehberlik edecek ilkeleri açık ve kesin bir biçimde ortaya çıkarmış olacaksınız. İşte o zaman göreceksiniz ki gerçek manada hekim olabilmek için iyi ya da kötü imtihanları vermek ve doktor diploması almak yeterli değildir; mesleğiniz, onu icra edenlerden yüksek düzeyde üstün nitelikler bekler. Hekimin dürüst, kendini mesleğine adamış, müşfik ve bilgili olması gerekir.

Clermont Kongresi'nde bilim adamı Dumas (Jean-Baptiste Dumas, 1800-1884): "Gelecek bilimindir! Bu gerçeğe gözlerini kapayanlara yazıklar olsun!" demiştir. Osmanlı gençliğinin seçkin bir topluluğunu oluşturan sizlerin, geleceğin hekim ve subayları olarak sağlam ve köklü bir eğitimle donanmanız gerekmektedir. Hastalarınıza şifa verirken ihtiyacınız olan maharet ve ustalığı bilimde bulacak, bu denli ağır olan mesleğinizi icra ederken gereken enerjiyi, cesareti ve fedakârlığı bilimden alacaksınız. Siz, geleceğin askeri hekimleri, kahraman erlerinizi düşman ateşi altına kadar izleyecek, onlara savaş alanında pansuman yapacak, hasta arabalarında tedavi edecek, hastanelerde iyileştireceksiniz!

Hayatınız boyunca her zaman güçlü bir maneviyata (morale) sahip olmanız gerektiğini, tam olarak tedavisi mümkün olmayan, nadiren ödüllendirilen fedakârlıklar ve sıkıntılar çekeceğinizi aklınızdan çıkarmayınız. Size gerekli olan bütün erdemlerin yeğâne kaynağı, ihtiyaç duyduğunuz bütün soylu nitelikler bilimdedir. İzin verirseniz bunu şöyle ifade edeyim: "Görev aşkı bilim aşkına muhtaçtır".

Beyler, ateşli ve genç yüreklerinize şu iki kelimeyi, bilimi ve görevi, kazıyabilirsem mutlu olacağım. Bilimi ve görevi sevmeyi öğrenemediysek çok yazık biz hekimlere. Onlar olmadan biz insanların en zavallısı olurduk. Zira bizim mesleğimizde olduğu kadar hayal kırıklığı, aldanma ve nankörlükle karşılaşılan bir başka toplumsal konum yoktur. Mesleğinizi icra ederken karşılaşacağınız zor şartlarda ve güç durumlarda, yılgınlık hissini yenmek için sizlere destek olacak, güven verecek ve tarifsiz bir iç huzuru sağlayacak olan işte bu bilim ve görev aşkıdır.

Montaigne'in (Michel de Montaigne, 1533-1592) şu güzel sözünü aklınızdan çıkarmamanızı rica ediyorum beyler: "Ruhumu, bilgi ile doldurmaktan çok terbiye etmeyi severim".

Evet beyler, o halde ruhumuzu eğitelim, kendimizi tedavi sanatının zorlu arenasına bırakmadan önce ruhumuzu bilim ateşiyle tekrar tekrar dolduralım.

Bunlara karşılık, size güçlüklerle dolu olarak tanıttığım bu mesleğin mutluluk ve zevkten tamamen yoksun olduğunu da sanmayın. Tersine yine bu özverili hayatta, mesleğinizde çekeceğiniz bütün sıkıntılara karşı sizi ödüllendirecek temiz bir sevinç, soylu bir mutluluk bulacaksınız.

Descartes'ın (Réne Descartes, 1596-1650) dediği gibi: "Bütün bilimler içinde insana kutsallığı, yüceliği ve mutluluğu en iyi hissettiren tıptır". Daha başka ne isteyebiliriz? Boyer (Alexis Boyer, 1757-1833) bu konuda şunları söyler: "XVIII. yüzyıl reformcularının başında gelen, analitik geometrinin yaratıcısı, fiziki bilimlere, metafiziğe ve psikolojiye yenilikler getiren Descartes'a göre, medeniyetin en üst mevkii, baş tacı ve toplumsal gelişmenin en zengin kaynağı tıpta aranmalıdır".

Beyler, girdiğiniz soylu ve yüce meslek işte budur. Hekim, insanların hayatını korumak, her yaş diliminde insanlara kılavuzluk etmek ve onların hastalıklarını tedavi etmekle görevlidir. Bu amaca ulaşmak için insanı tüm yönleriyle tanımak gerekir. Tıptaki kadar uzun ve yoğun eğitim gerektiren başka bir bilim dalı yoktur. Bütün tıp fakültelerinde çift bakalorya ve tamamlayıcı derslerle birlikte otuzdan fazla kürsü vardır. Hukuk, edebiyat ve fen fakültelerinde

ise kürsü sayısı daha azdır ama tıp fakültesinin bu farklılığı bir lüks değil gerekliliktir.

Hekim hastalıkları tedavi ederek insan yaşamını korur ve hayat kurtararak aile mutluluğunu gözetir. Adli tabib ise mahkemedeki beyanıyla yanlış bir yargılamanın kurbanını utançtan ve idam sehpasından kurtarır. Halk sağlığı uzmanı, salgın hastalıkları önler, ölüm ve yoksulluk kaynağı enfeksiyonları ve mikropları yok ettirir. Hekim, insanlığın ahlakını yükseltir, kişileri kanaatkâr ve ılımlı olmaya özendirir; bu şekilde bireyin ve insan türünün gelişmesine katkıda bulunur. Bu yüce göreve yaraşır şekilde bütün bunları tam anlamıyla yerine getirebilmek için hekim olan kişinin bilime ve eğitime ihtiyacı vardır.

Tıbbın kişi ve toplum üzerinde değişik durumlardaki etki ve rolünü ortaya koymaya kalkışsak saymakla bitiremeyiz. Burada tıbbın babası olan üstadın (Hippokrat) asil sözlerini tekrarlamakla yetineceğiz:

"Filozof hekim, ilahi kudretin yeryüzündeki en sadık temsilcisidir".

"Tanrı'nın en güzel özelliklerinden biri insanı sevmesidir; hekim de bu duyguyu Tanrı ile paylaşır. O, bütün özverisi ile doğumdan itibaren, erişkin çağında, olgunluk döneminde ve yaşlılıkta, milliyet ve sınıf ayrımı yapmaksızın insanları korur. Özellikle zenginlerden daha çok yoksul ve mutsuz kişilerin yardımına koşar.

İşte beyler, bir kez daha tekrar ediyorum; seçtiğiniz mesleğin size yüklediği görevler soylu olduğu kadar güçlüklerle de doludur. Yerine getirilmesi için azimli olmanız, her türlü sınamaya göğüs gerecek enerjiye sahip olmanız gerekmektedir. Bu görevleri üç temel noktada toplayacağız:

1- Hastalara karşı görevlerimiz

2- Meslektaşlarımıza karşı görevlerimiz

3- Topluma karşı görevlerimiz.

Son olarak bunlara ilaveten toplumun ve hastaların hekime karşı görevlerine değineceğiz.

Beyler, bu bölüme, İnsanlığın İncili'nin yazarı Michelet'nin (Jules Michelet, 1798-1874) şu güzel sözleriyle son veriyorum:

"Birbiriyle kesişen ışınlardan örülü kuvvetli bir aydınlık, geçmişin bâtıl inançlarını yok ederek, yerine bilim ve vicdan adlı iki kızkardeşi koydu.

Şöyle bir geriye bakalım; fakat hemen ardından Ortaçağa bu hastalıklı geçmişe sırtımızı dönelim. Zira artık bizi etkilemese de Ortaçağ salgınlar ve ölümle içiçedir. Onu ne eleştirelim ne de onunla savaşalım; sadece unutalım.

Unutalım ve ileriye doğru yürüyelim".

II

Birinci konferansımda da belirttiğim gibi, ilerlemiş olan öğretim yılı, tıbbın ve hekimlerin toplumdaki büyük rolü ve uygarlığın ilerlemesine etkilerini ele almama engel olmaktadır. Alelacele bir taslakla size, hekimliğin yüceliğini göstermeyi ve tıp mesleğinde sizi kuşatan görevlerin ehemmiyetini takdir etmenizi diliyorum. Mesleğinizin bu can alıcı noktasının, hekimleri tıbbın özünden uzaklaştırdığını sanmayın. Bu mesleğin mensuplarının harcadıkları emek ve çabaların elle tutulur bir kanıtı, mesleğe başlamadan önce törenle etmiş oldukları, Hippokrate Yemini'ne bağlı kalmalarında yatar. Tarihi açıdan olduğu kadar, tıbbi yönden de önemli gördüğüm bu muhteşem yemini Littre'nin (Emile Littré 1801-1881) yapmış olduğu tercümeden aktarıyorum:

"Apollon, Aesculape, Hygie ve Panacée tüm Tanrılar ve Tanrıçalar tanığım olsun ki bütün gücümü ve kuvvetimi aşağıdaki işleri yerine getirmek için harcayacağım: Bana tıbbı öğreten hocamı günümüzün yazarlarıyla ayni kefeye koyacağım. Sahip olduğum herşeyi onunla bölüşeceğim, gerekirse onun ihtiyaçlarını karşılayacağım. Çocuklarını kardeş gibi göreceğim. Eğer onlar tıp öğrenmeyi isterlerse bunu onlara ücretsiz öğreteceğim. Tıbbın temel kanunlarını, uygulamaya dayalı bilgileri, öğrenmiş olduğum her şeyi oğullarıma, hocamın çocuklarına ve bir and içerek bu mesleğe girenlere öğreteceğim, bunların dışındakilere öğretmeyeceğim. Hastaların beslenme rejimlerini onların yararına olacak şekilde düzenleyeceğim. Gücüm ve sağduyum doğrultusunda bütün adaletsizliklerden, bütün kötülüklerden uzak duracağım. İster insiyatif bende olsun isterse hasta tarafından talep edilsin kimseye zehir vermeyeceğim. Hiç bir kadına çocuğunu düşürmesi için herhangi bir uygulama yapmayacağım. Hayat boyu dürüstçe yaşayıp hekimlik sanatını katıksız olarak icra edeceğim. Gittiğim her evde hastalara yararlı olmaya çalışacağım, bana duyulan güveni suistimal etmeyeceğim ve özellikle de, ister özgür isterse köle olsunlar, kadınlardan ve çocuklardan (oğlanlardan) faydalanmaya kalkışmayacağım. Gerek mesleğimi yerine getirirken gerekse bunun dışındaki zamanlarda özel hayatın mahremiyeti ilkesine uyarak, bana anlatılan ya da duyduğum olayları kendime saklayacağım, başkalarına taşımayacağım. Eğer bu yemini lâyıkıyle yerine getirirsem yaşamımdan mutlu olup zevk alayım ve mesleğimde, hiç bir insana nasip olmadığı kadar şereflendirileyim. Yeminimden dönersem bunun zıddına uğrayayım."

İşte Hippokrat'ın yemini bu. Hiç şüphesiz bunları işittiniz belki de okuma olanağını bulup okudunuz. Antik Yunan dehasından bize gelen her şey gibi basit ve açık. Bununla birlikte yeminin bazı bölümlerini daha iyi kavramak için Hippokrat'ın eserlerinin çevirmeni Littré'nin ortaya koyduğu hususlardan bir takım açıklamalar yapmak kaçınılmazdır.

Öncelikle Littré'ye göre; bu yeminin bizzat Hippokrat tarafından yazılmış olduğuna dair hiç bir şüphe yoktur. En azından burada ifade edilenler o zamanki Hippokrat Ekolü'nün âdet ve uygulamalarıdır.

Şuna dikkatinizi çekerim ki Hippokrat döneminde hekimlik babadan oğula geçiyordu. Hippokrat ve halefleri tıbbı yabancılara öğretmek için para alıyorlardı. İşte bu yeminde, hekimliğe giren kişinin, tıbbı hocasının çocuklarına parasız öğretece-

ğine dair söz vermesinin sebebi budur.

Littré'nin ifadesine göre, hekimlik mesleğinin babadan çocuklarına geçmesinin bir aile geleneği olarak yerleşmesinin Platon tarafından ortaya konduğu açıktır. Bu durum yemine de yansımaktadır. Antik uygarlıklarda tababetle meşgul aileler vardı ve bu ailelerde hekimlik bilgisi ve uygulamaları, âdeta miras gibi kuşaktan kuşağa tevârüs ediyordu. Hippokrat da bu ailelerden birinin ya da daha önceden mesleğe intisab etmiş bir kişiyle yapılan bir taahhütname ile girmenin de mümkün olduğunu göstermektedir. Bunlar yeminin birinci bölümünde açıklanmaktadır.

Yeminde daha sonra şu sözler geçmektedir: "Hastaların beslenme rejimini onların yararına olacak şekilde düzenleyeceğim". Burada yine, size yapabileceğim en iyi şey, bilge akademisyen Littré'nin ifadesini aktarmaktır.

"Metinde tedaviye dair geçen tek bahis budur. Ancak, beslenme rejimi uygulaması, Hipokratik tedavi hakkında bildiklerimize tamamen uymaktadır. Hippokrat, şiddetli hastalıkların tedavisine dair kitabının tamamını beslenme rejimine (diyet uygulamasına) ayırmıştır. "Antik Tababete Dair" adlı kitapta, eskiden hekimlerin tedaviye, beslenme rejimini değiştirmekle başladıkları ve diyet düzeninin değiştirilmesi meselesinin ilk tıbbi makalelerin esas konusu olduğunu anlıyoruz. Eğer *Hippokrat Külliyatı*'ndaki[4] eserleri incelersek, tedavi metodu olarak, hastaya uygulanan beslenme rejimin en ön planda yer aldığını görürüz. Oysa bugün tedaviye ilaçla başlanır, beslenme düzeni ona yardımcı olarak uygulanır. Hippokrat'ın kitaplarında ise, önce beslenme rejimi uygulanır sonra ilaçla tedavi yapılır. Bu çelişki eski hekimlerin, tedavinin bu bölümüne verdikleri önemi gösteriyordu. Beslenme rejiminin yanı sıra, masaj, banyo ve egzersiz de hastalığın tedavisi kadar ağırlık taşıyordu".

Hekim ayni zamanda hastasına verdiği beslenme rejiminin nasıl uygulandığına da nezaret ediyordu.

Yeminde; "Hiç kimseye zehir vermeyeceğim" denmektedir. Littré, "Hekimin üçüncü şahıslara zehir vermemek, zehirleme komplolarına karışmamak üzere yemin etmesi belki şaşırtıcıdır. Fakat antik dönemdeki durum gözönüne alınırsa, insanların bu suça karşı ne denli savunmasız oldukları anlaşılır" diyor. Bu, hem ölümden sonra cesedin açılması (otopsi) yönünden hem de kimyasal inceleme açısından böyledir. Eskiden zehrin verildiğini gören tanıklar olmadıkça suçlu yakalanamıyordu. Suç kanıtlarını elde etmek mümkün değildi. Yeminin bu madde ile, adaletin bu zayıf yönünü güçlendirmek istemiş olduğunu anlıyoruz. Bugün bir tıp andına koymayacağımız bu tavsiyeler belki bize yabancı gelebilir ama o günkü antik toplum hayatı hakkında bize kesin ve tam bir bilgi de vermektedir. Demek ki o zamanlar suistimal, kötülüğü ortaya çıkarmaya baskınmış.

"Hiç bir kadının çocuğunu düşürmesine katkıda bulunmayacağım" denilen bölüm için ise Littré; "Bir gebeliğin ürününü yok etmek anlamındaki düşük kastedilmekte, zorunlu düşükler değil", demektedir. Platon'a göre; ebeler, fetüs küçük ise düşük yapmanın uygun olabileceği düşüncesinden hareketle fetüsü yok edebiliyorlardı. Bugün bu, kesinlikle yasaklanan bir şeydir. Littré, bu konuda eskilerin ahlak değerlerinin modern toplumun ahlak değerlerine göre daha düşük olduğunu belirtiyor. Aristo (M.Ö 384-322) zorunlu tıbbi haller dışında da düşüğe (abortus) cevaz vermekle birlikte, "Abortus, embriyo hayatiyet kazanmadan önce yapılmalıdır." şeklinde bir kısıtlamayı da getiriyordu. "Bu olgunun günahı ve sevabı sadece içinde bulunulan koşullara bağlıdır." diyordu (*Politika*,7. ve 4. kitaplar).

Yemindeki bir pasajın açıklaması Littré'ye bile çok zor geliyor. Bu, hekimlere mesanedeki taşın alınmasını (operation de la taille) yasaklayan bölümdür. Hippokrat'ın usta çevirmeni, keskin görüşlü yazarların bile bu pasajı anlaşılmaz bulduğunu belirtiyor. René Moreau gibi ben de yeminin bu bölümünde kastrasyonu (hadım etmeyi) yasaklamaktan başka bir amaç taşımadığını düşünüyorum. Littré'ye göre; aslına bakılırsa, yeminde anlaşılmayan kısımlar olsa bile antik tababetin niteliği hakkında verilen bilgiler inkar edilemez. Anlatılanların, Hippokrat devrine ait sahip olduğumuz bilgilerle çatışan hiç bir yanı yoktur. Hatta bildiklerimizi pekiştiren bir çok noktaya yer vermektedir.

Yine de ben burada, değerli bir bilgin olan akademi üyesinin yemin konusundaki görüşlerini vermekten kendimi alıkoyamadım. Üstat şunu söylemektedir: "Bu yemini yazan kim olursa olsun (Aeskulap geleneğine bağlı olduğu şüphesizdir) o kişi topluma bu şekilde bir güvenlik teminatı vermenin ve hekime törenle yemin ettirmenin önemini çok iyi biliyordu. "Kesinlikle şunu söyleyebiliriz ki yeminin, hekimlik mesleği üzerinde sürekli ve koruyucu bir etkisi olmuştur. Antik uygarlığın sonuna doğru Libanius (314-393 den sonra) hekimlerin görevleri hakkında şunları yazıyordu: Eğer hekimlik mesleğine girmeyi arzu ediyorsanız, önce sizi eğitecek hocalar bulun, kendinizi özenle işinize verin, insancıl olun. Ancak bu şekilde başkalarına ilham kaynağı olursunuz. Hasta başına çağrıldığınız vakit koşun, yanına gittiğinizde elinizden geldiği kadar özenle ve dikkatle hastayı muayene edin; çektiği acılara ortak olun, iyileşmesinden mutluluk duyun, hasta ve hastalık konusunda sahip olduğunuz bütün bilginizi seferber edin. Çok daha sonra başka bir memlekette, saray hekimi (Hekimbaşı) Huneyn (Huneyn bin İshak, 809-873) kendisini sınamak için ondan zehir isteyen Halife el-Mütevekkil Billah'a (Mütevekkil Alallah, 822-861), mesleğinin ve dininin buna izin vermediğini, ayni zamanda yapmış oldukları yemin gereği, kimseye ölüme yol açabilecek bir madde vermeğe yetkili olmadığını söyleyecektir. Hakikate uysun ya da uymasın, bu hikaye bize Aesklapiade yemininin Arap Tıbbına da girmiş olduğunu göstermektedir.

Littré'ye göre; "Sorumluluğun ağır, yetkilerin kısıtlı, olanakların sı-

nırlı, gelişmelerin belirsiz, fırsatların kısa ömürlü ve geriye dönüşün imkansız olması nedeniyle hekimlik, insanların seçtiği en güç meslekler-den biridir. Şüphesiz Epidaure'un[5] tehkikeli yılanıyla oynanmaz. Bu zorluklara ölüm ve acı ile sürekli bir arada olmayı; insanın fikri ve manevi yanının geliştirilmesi için devamlı bilimsel ufku genişletmek ihtiyacını ekleyiniz, insanlığa faydalı bir sanatın icrasına hükmeden insanca duyguları ilave ediniz; ve bu denli ağır bir görevin antikiteye ilham ettiği Hippokrat Yemini'nin de ayni şekilde yüce duyguları içermesine şaşırmayınız. Deneysel tıpta, fizyolojinin temel ilkelerini yerleştirerek insanlığın hayranlığını kazanmış olan Yunanlılar, tıbbın müstakbel gelişimine etki eden ve en azından Batı için ele alındığında, başlıca temel görevleri formüle ederek (kurala bağlayarak) ahlakın ilerlemesine katkıda bulunan öncüler olmuşlardır."

İşte hekimlik kurallarını oluşturmak için yararlandığımız ve pek geniş olmayan kaynağımız budur. Şimdi yine sözde değil özde hekim olmak için gerekli temel koşulları öğrenmek üzere tıbbın babasını dinlemek ister misiniz? Öyleyse, kanun kitabını açalım.

"Gerçek tıp bilgilerini öğrenmeye karar vermiş kişinin şu nitelikleri taşıması gereklidir: Herşeyden önce hekim olacak kişide, mesleğe karşı doğal eğilim, iyi bir öğrenim, iyi bir mevkide olma, çocukluktan beri süregelen bir eğitim, çalışma aşkı ve uzun bir uygulama dönemi geçirmiş olmak gereklidir. Zorlama ile yapılan herşey boşunadır. Buna karşılık kişi kendini bütünüyle tuttuğu yola verir, müsait bir ortamda çocukluğundan itibaren bu mesleğe uygun bir eğitim alarak kendini bu sanatın bilgilerine adarsa başarılı olabilir. Bundan başka eğitimin derin kökler salması, bol meyve taşıması için çalışmaya uzun zaman ayrılması gerekir."

Hekimlik eğitimini bir ağacın yetiştirilmesine benzetebiliriz. Mesleğe olan doğal eğilimimiz toprak, hocalarımızın verdikleri kurallar ise tohumdur. Çocukluktan başlayan eğitim, tohumun uygun mevsimde atıldığını göstermektedir. Kişinin yetişip eğitimini aldığı ortam içinde bilgi ve görgüsünü edindiği atmosfer, ağacı besleyen gıda gibidir. Gayretli çalışma ile desteklenen usta ellerin biçimlendirdiği kişi, zamanla olgunluğa ulaşır.

İşte tıp öğreniminde başarılı olmak için gereken koşullar bunlardır. Eğer sözde değil özde hekimlik yapmak istiyorsak bu nitelikleri taşımamız gerekir.

Beceriksizlik kötü bir meziyettir. Gece ve gündüz bu kötü meziyeti taşıyanlar güven ve mutluluğa yabancıdırlar. Beceriksizlik, sıkılganlık ve ihtiyatsızlığı besler. Sıkılganlık, yeteneksizliği açığa çıkarır. Sonuçta önemli olan iki şey vardır; bilmek ve bildiğini sanmak. Bilmek bilimdir, bildiğini sanmak ise cahilliktir". İstanköylü bilgenin, ustaca söylenmiş bu eğitici sözlerini sizlere aktararak tavsiye etmekten kendimi alamadım.

III

Bu ciddi eğitimi kabul etmiş olan sizlere hekimlik mesleğinin getirdiği engin ve önemli görevleri kısa bir özetle sunmaya çalıştım. Bu nedenle size, en saygın tıp otoritesi, Hippokrat'ın sözlerinden alıntılar yaptım ve sizin bunları iyice idrak ettiğinizden şüphe etmiyorum. Böylece, tıbbi kurallar bütününün derinliklerine daha fazla dalmadan önce, felsefe çalışmalarınız ya da başka bir deyişle görev ahlakı (prensibi) üzerine size bir kaç şey söylemek istiyorum; zira hekim ahlakını, hekimlik deontolojisini sağlam ve sarsılmaz bir temele oturtmak için bu elzemdir.

Görev nedir?

Vattel'e (Emmerich de Vattel, 1714-1767) göre: "Görevimiz; yaptıklarımızın iyi ve doğru olması için belirlemek zorunda olduğumuz hareket tarzından başka bir şey değildir.Bu gayet açıktır. Fakat önemli olan bir hareketi iyi ve kötü kılan şeyleri belirlemektir. Yine Vattel'e göre özgür bir eylem, onu ortaya çıkaran varoluş sebeplerinde ve özünde yeterli bir neden ve mantık varsa iyi ve doğrudur.

İnsan tabiatına uygun ve insanlığa yararı olan her özgür hareket iyi; bunun aksi ise kötüdür. O halde insan davranışlarında ona rehberlik eden ilke yararlılıktır.

Yüksek bir zekaya sahip ve benlik bilinci olan insan asla yeteneklerine ve özüne aykırı hareket etmemelidir. Bütün yaptıkları kendi türünün ve toplumun yararına bir amaca yönelik olmalıdır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse bütün hareketlerinin sebebi insanlığın yararına, çıkarına ve iyiliğine hizmet etmek olmalıdır. Vattel'in sözlerine ilavede bulunmak gerekirse burada yararlılıktan sözedilirken kaba ve maddi bir yararlılık kastedilmiyor. Erdemin gözlemlenmesi ve uygulamasında temel olan soylu ve iyi sindirilmiş yararlılık kastediliyor. Çünkü bu gözlem ve uygulama bizi mükemmel kılar, ruhumuza olgunluk verir.

İnsan iyiyi uygulamak zorundadır. Çünkü iyi, insanın özüne ve yapısına uygundur. İyi, insana kötülüğü bertaraf etmesi için gereklidir. Kötü ise insan için zararlıdır, insanın özüne ve yeteneklerine aykırıdır. Oysa, eğer insan yalnız yaşayabilseydi, kendisini çevreleyen herşey üzerinde hakları olacaktı.

Ancak insan, yalnız yaşaması için yaratılmadı. İnsan son derece toplumsal bir varlıktır. Toplum dışında mutlu olamaz. İnsan yalnızlığını terkedip toplum içinde yaşamaya başladığı zamandan beri haklarının bir kısmını feda etmek, birlikte yaşadığı kişilere karşı görevlerini yerine getirmek mecburiyetindedir. Bu şarta boyun eğdiği andan itibaren insan, değerlerinin yararını da gözetme ilkesi açısından görevlerini yerine getirmek zorundadır.

Bütün toplumlar tarafından kabul edilen bu prensip kabul edenlerin rehberi olmuştur. Horace; "Yararlılık, adaletin ve doğruluğun anasıdır"' der. Kaçınılmaz bir dayanışma insanları adeta ortak bir kaderde birleştirmiştir. Toplumun mutluluğunda bir kişinin mutluluğunun payı

vardır. Bir kişinin mutsuzluğu toplumun mutsuzluğu gibi görülebilir. Güçlü ve mutlu bir toplumu oluşturan bireyler de güç ve mutluluk doludurlar. Aksi olursa toplumun bireyleri zayıf ve mutsuzdurlar, toplum da zavallıdır. Burada şu ölümsüz sözü söylemekte yarar vardır. "Size yapılmasını istediğinizi başkalarına yapınız, size yapılmasını istemediğinizi de başkalarına yapmayınız." Onsuz mahvolup gideceklerinden, bütün toplumlar, açıkça belli etmeseler bile bu ilkeyi içgüdüsel olarak benimsemişlerdir.

Madem ki her bireyin toplumun varlığında, refahında payı olması gerekiyor, yani birlikte yaşadığı kişilere yararlı olması gerekiyor, o halde o kişinin bir meslek sahibi olması ve her bir mesleğin hak ve ödevlerinden doğan, hem kendine hem de topluma yararlı olma gibi bir çifte amacı yerine getirmesi gerekir. Her birey, toplum üyesi olan herkes, sonunda mutluluğunu sağlamak üzere icra edeceği mesleğini seçtiğinde, aynı zamanda, toplumun ondan beklediği görevleri de yerine getirmek durumunda olacaktır.

İşte bir mesleğin hak ve görevlerinin nasıl inşa edildiğini görüyorsunuz. Bunlar insanların toplumda varlığını sürdürmesiyle bağlantılı olarak vardırlar. Bu hak ve görevler eşit değildir, mesleğin türüne göre farklılık gösterir. Yani toplumun hizmetlere verdiği değere göre ve insan faaliyetlerine bağlı olarak değişir.

Bu noktada, meslek hayatınızda sizi acı biçimde etkisi altına alabilecek bir hayal kırıklığına karşı hepinizi uyarmak zorundayım. Burada haklardan görevlerden ve hepsinin üstünde, her bireyin topluma karşı yerine getirmek zorunda olduğu ödevlerden bahsediyoruz. Hakların genişliğinin her zaman ve her yerde ödevlerin genişliği ile aynı oranda olduğunu sanmayın; ya da başka bir deyişle insanların, toplumun, ona verilen hizmetlerin maddi karşılığını ödemeye can attığını zannetmeyin, bilhassa aklın hükmettiği alanda durum özellikle böyledir. Yapılanlara toplumun verdiği karşılık hiç de beklendiği gibi olmayabilir.

Toplum için en çok özveride bulunanlar hak ettikleri şeylerden de o derece yoksun kalanlar olurlar. İşte ne yazık ki tıp mesleğinin durumu da budur. Buna ister anormallik ister adaletsizlik deyiniz durum böyledir. Ancak bu ayni zamanda yüksek bir aklın bütün ihtişamıyla kendini göstermesinin de yoludur. Zira görev kişiye kaçınamayacağı bir zorunluluk yüklemektedir.

Bu tür genellemeleri daha fazla uzatmak istemiyoruz. Genel ilkelerimizi ortaya koyduğumuzda kişisel çıkarlarımız kadar toplumsal çıkarların da bizi iyiyi uygulamaya, kötüden kaçınmaya sevkettiğini anlamış bulunuyoruz. Başka bir deyişle görevlerimizi yerine getirmek durumunda oluyoruz ve bu hususda ayrıntılara geçebiliriz.

Burada kısa bir parantez açmak zorunda olduğumu düşünüyorum. İnsanların genelde ödevlerinden ve zorunluluklarından söz ederken din hakkında tek bir kelime bile etmediğim için belki şaşırmışsınızdır. Zira din, insanların görevlerine dair son derece kesin ve açık davranış kuralları getirmiştir. Onlara burada değinmememizin sebebi bu ilke ve kuralları küçümsediğimizden değil hepimizin dinde öğrenmiş olduklarımızı bilimsel verilerle kanıtlamayı istemiş olmamızdandır. Din bize ne diyor? Ruhunuzu iyiliklerle arındırınız. Bilim bize ne diyor? Çevrenizdekileri seviniz, onlara bağlı olunuz ve kendinizi onlara adayınız. Din ile bilim arasındaki uyum harikuladedir. Bilimi öğrenmek Tanrı'ya hayran olmak demektir. Tanrı'nın yüce gücünü ortaya çıkarmaktır. Bilim kutsal iradeye en uygun şekilde dinin gereğini yerine getirmektir.

Galen (131-201), "Bu kitapları, gerçek bir coşkuyla, gücünü, bilgeliğini ve iyiliğini anlayıp, başkalarına da anlatmak üzere, bizi yaratan Tanrı'nın onuruna yazıyorum. Gerçek dindarlık; ne yüzlerce boğayı Tanrı'ya kurban etmek ne de en seçkin kokuları ona sunmaktır. Tanrı her varlığı onun korunmasını sağlayacak şekilde ve tabiatına en uygun biçimde düzenlemiştir. İyiliklerini bütün doğada hissettirmiş, karşılığında ona övgülerimizi sunmamızı istercesine iyiliğinin bütün belirtilerini (kanıtlarını) doğaya bahşetmiştir. Bu harikulade düzeni kurmak için gereken bütün araçları bularak, bilgeliğini açıkça sergilemiş ve gücünü de beğendiği herşeyi yaratarak gözler önüne sermiştir.

O halde öncelikle, kutsal ve değişmez ilkelerle donanmış olan hekimin, hasta karşısındaki görevleri üzerinde duralım. Burada konuyu, mümkün olduğunca kısa ve özlü bir biçimde ele alacağız. Meseleye daha derinlemesine nüfuz etmek isterseniz, biraz önce esaslarını koyduğumuz ilkeler doğrultusunda ilerleyerek, ayrıntısıyla el alamadığımız bir çok durumda kendi kendinizin rehberi olacaksınız.

* Atque ipsa utilitas, justi prope mater et aequi, Horace, Lib.I.Sat.III.

1 Bkz. A. Süheyl Unver: *Tıbbî Deontoloji Derslerinden Kısa Bahisler*. İstanbul 1946,s. V. ; Bedi N. Şehsuvaroğlu: "Memleketimizde Tıp Tarihi ve Deontoloji Öğretimi ve İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü" , *İ.Ü.Tıp Fak. Mec.*, C. 32 (1970) s. 368. ; *Tıbbî Deontoloji Dersleri*. İstanbul 1975, s. 13.; Arslan Terzioğlu: "Avrupa'da ve bizde Tıp Tarihinin Tıp Eğitiminde Önemi" , *Dirim*, C. 57,S.7-8 (1982) s. 213.; "Avrupa'da ve Bizde Hekimin Yetişmesinde Tıp Tarihi ve Deontolojinin Önemi" , Bedi N. Şehsuvaroğlu: *Tıbbî Deontoloji* (Geliştirilmiş 2. basımı hazırlayan: Arslan Terzioğlu). İstanbul 1986,s. XV.; ,"Tıp Tarihi ve Deontoloji", *Dünya'da ve Türkiye'de 1850 yılından sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi* (Ed. E. Kadri Unat). İstanbul 1988. s. 458-559.; Nil Sarı: "Tıp Deontoloji", *Dünya'da ve Türkiye'de 1850 yılından sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi* (Ed. E. Kadri Unat). İstanbul 1988,s. 423

2 Arslan Terzioğlu: "Dr. J Nouridjan ve Onun Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhânede verdiği Tıbbi Deontoloji Giriş Dersi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 111 (Mart 1993) s. 22-27.

3 İbid., s. 27.

4 E. Littré, Hippokrat'ın eserlerini *Oeuvre Completes d'Hippocrate* (Paris, 1.c. 1839. 2.c. 1840,3. c. 1841,4 c. 1844,5.c. 1846,6.c. 1849,7.c. 1851,8.c. 1853,9.c. 1861 10.c. 1861) adıyla bastırmıştır. 10 ciltlık bu seri *Hippokrat Külliyatı* adıyla tanınır.

5 Epidauros. Antik Yunan kenti. Bugün Palaia Epidauros. Ününü Asklepios tapınağına borçlu olan kent bu tapınak ile M.Ö.4. yy dan itibaren uluslararası bir ün kazanmıştır.

(Devam Edecek)

"Meclis-i Meb'ûsân" Başkanı

Ahmed Rıza Bey'in Bir Açış Konuşması

FARUK ILIKAN

Meclis-i Meb'ûsân'ın birinci seçim dönemi üçüncü toplanma yılında başkan Ahmed Rıza Bey'in geçen üç yıllık süre içinde yapılan, yapılması gereken ve yapılamayan işlere dâir konuşmasını önceden büyük bir titizlikle hazırladığı anlaşılmaktadır.

Bu müsveddede memleket sorunları ile bunların giderilmesi yolunda gösterilmesi gereken çabalar, Ahmed Rıza Bey'in gözlemlerine dayanarak yaptığı çıkartmalar ve ilâveler ile ayrı bir özellik taşır. Ahmed Rıza Bey, gözlemlerine gerekçe olarak "Anadolu'nun ve Rumeli'nin bazı şehirlerini ziyâret ederek ahâli ile temâsda bulundum" savını ileri sürer.

O'nun, batıda gördükleri ile edindiği bilgilerin vatan için gelişme yolunda yaptığı karşılaştırma dikkate değer: özellikle toprağın kullanımında Konya ovasını örnek gösterir. Batı'da bu işin ne kadar verimli bir şekilde yapıldığını vurgular.

Ahmed Rıza Bey'in bir başka girişimi, kanunların toplum ihtiyacına göre yeniden düzenlenmesidir; bu işle görevli Meclis-i Meb'ûsân'ın da uyum içinde çalışması zorunludur. Belirttiği husus şudur: Meclis-i Meb'ûsan'da İttihad ve Terakki çoğunluğunun geride kalan üç yıllık süreden edindiği deneyimlerle, aksayan yönleri giderme çabalarının samimiyetle ele alınmasıdır. Ahmed Rıza Bey, gösterilecek bu çabalara ortak olmak için, Meclis-i Meb'ûsân'daki siyâsal partilerin başkanları, hükûmet üyeleri, hattâ A'yân başkanı ile görüşerek hız kazandıracaktır.

Özel arşivimizde bulunan "Ahmed Rıza Bey Dosyası"ndan aldığımız bu konuşmanın müsveddesini Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Ceridesi'ndeki söylenmiş şekliyle karşılaştırarak yayınlamayı uygun bulduk. (Taslakta olduğu halde, Meclis'te okunmayan sözler yuvarlak parantez içine alınmış; taslakta olmadığı halde Meclis'te söylenenlerse köşeli parantez içinde metne eklenmiştir. Müsvettede üstü çizilerek iptal edilen sözler de italikle dizilmiştir)

Meclis-i Meb'usan Riyaseti

aded

Muhterem refîklerim,

Meclis-i Meb'ûsân riyâsetine beni üçüncü def'a intihâb buyurmağla (reîsin vazîfesini bir kat daha güçleştirmiş oluyorsunuz. Bu hüsn-i teveccühünüze, i'timâdınıza sâde bir teşekkürle iktifâ etmeyeceğim şübhesizdir.)

(Nikbinlik, bedbînlik) [hakkımdaki hüsn-i teveccüh ve i'timadınızın devam ettiğini gösteriyorsunuz. Bu eser-i muhabbetinize teşekkür ederim. Vazifemiz güçleşiyor. Çünkü yenilik mübtedîlik] zamanı geçti. Millet bugün (üç yaşına) basan Meclisimiz'den mühîm işler bekliyor.

Ta'tilden istifâde ederek dâire-i

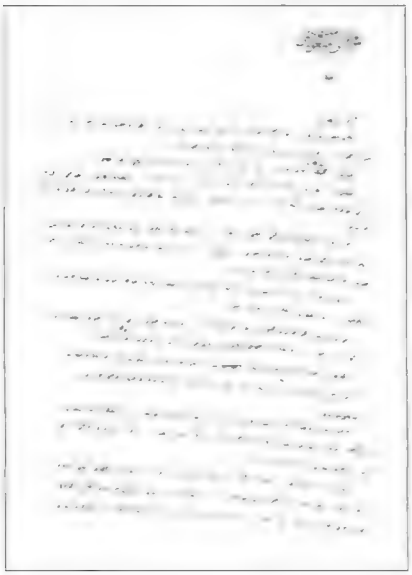

Müsveddenin ilk sayfası

intihâbiyyenizi gezdiniz, dolaşdınız. Memleketin hâlini, ihtiyâcını ve (Meclis'den) [kuvve-i teşri'iyyeden daha] ne gibi kanunlar beklediğini anladınız.Ben de Anadolu'nun, Rumeli'nin bâ'zı şehirlerini ziyâret ederek ahâli ile temasda bulundum.

Gördüm ki, köylü(lerin kısm-ı a'zâmı çiftçi ve) [pek] fakirdir. Vaktiyle koca Selçuk Devleti'ni beslemiş olan Konyanın beher kilometre murabba-ı mahâllinde onyedi nüfus zor geçiniyor. Avrupa'nın pek çok bilâdında bir kilometre murabba-ı mahâlde yüz yetmiş kişinin müreffehen yaşadığını bilirsiniz.

Bizde kanunlar, servet ve saadeti ziraatle kâim olan bir milletin tehvîn-i ihtiyâcına hizmet edecek yolda yapılmamış. Bu noksanı ikmâle [biz] çalışacağız.

(Âmin ve asâyiş her tarafda henüz tamâmiyle takarrür etmemiş.) Köylerde hayvan sirkati zâten hayvanı (mefkût) [az] olan zürrâı bizâr eyliyor. Bunun da Meclisimiz'den çıkacak şiddetli bir kanun ile önünü alacağız.

Ahâliye rahat ve serbest çalışabilmek vesâitini hazırlamak (hükûmet-i meşrûtanın vazîfesidir.) [en büyük vazifemizdir.]

Gezdiğim yerlerde tarz-ı tedrîsin de tarz-ı zirâat gibi hâl-i ibtidâîde kalmış olduğunu [kemal-i teessüfle] gördüm.

Hâkimiyyet(-i milliyyeye) [ine] mâlik olan bir millet her şeyden evvel terbiye-i medeniyyeyi î'lâya çalışmalıdır. İstikbâl(-i ümmetin)[imizin] selâmeti ve parlaklığı bugün ma'arif hakkında ittihâz olunacak tedâbirdeki isâbete bağlıdır. Terakkî yolundaki muvaffakiyyetimiz ancak ilimle ve hüsn-i ahlâk ile te'mîn edilecekdir.

(Yol ve bina inşâatı,) şehirlerin i'mâr ve tezyînâtı gibi para kuvvetiyle az zamanda istihsâli mümkin olan maddî şeylerle bir millet temeddün, tekemmül etmiş sayılmaz. İstiklâlimizi, şân ve şevket-i milliyyemizi tahkîm ve muhafaza için âlî hisler, metîn ve temiz kalbler, sağlam fikirler (ister) [lâzımdır.] Meşrûtiyet'in en müessîr silâhı müdâfaa-i ma'arifdir. Bu hâlde ahâlinin seviyye-i idrâk ve irfânını yükseltmek ve otuz üç senelik istibdâdın, ifsadâtın te'sîriyle muhtel olan sıhhat-i mâneviyyesini düzeltmek, iyi duyguları tahrîk ve hayra sevk etmek (için *hükûmetimizin mütalâası, hatt-ı hareketi nedir?*) [gibi] esaslı işlerde hükûmetin muvaffakiyyetini temennî ederim.

Milletin bedenen sağlam ve kavi olması da en evvel düşünülecek ve aranacak şeylerdendir. Bâ'zı yerlerde ırk zayıflamış, küçük çocuklarda yüzde yetmiş nisbetinde vefiyyât oluyor. Efrâd-ı milletin sıhhati, kuvvet-i bedeniyyesi yerinde olmazsa vatan kiminle şereflenecek?

(Sıhhat-i umûmiyyenin ıslahı yolunda *hükûmetin ciddî teşebbüsâtı var mıdır ve nedir*? Meclisinizden teşebbüs-i ciddiyyeye intizâr ediyoruz.

Vakdin hükm ve te'sîriyle meydâna gelebilecek muvaffakiyyetlere iki sene zarfında nâil olamadığımız için hey'et-i vükelâyı muâheze etmiyorum. Böyle esâslı işlerde Meclisimizin kuvve-i icrâiyyeye muâyyen olacağını bildiğim için söylüyorum. Şeref-i devleti temsîl ettiren me'mûrların parlak muvaffakiyyetlerle yâr u ağyâr nazârında natık-ı ihtirâm almalarını isteriz. *Vakıâ nâzırlarımızın fart-ı hâmiyyetle gece yarılarına kadar çalışdıkları ma'lûmdur. Lâkin netîceye bakılırsa sarf edilen sâ'y ve gayret ve memleketin gençlerinden umdukları hizmet nisbetinde bir iş görülmüyor.*

Bunun esbâbı nedir? Parasızlık mı? Tecrübesizlik mi? Büyük me'mûrlar ahâli ile, yâ'ni ciddiyetle temasda kusurmu ediyorlar? Yoksa devâirin biraz karışık ve teşkîlât-ı dahiliyyeden mahrûm olması, ef'âl ve mesâîsinde âhenk ve imtizâç bulunmaması mı?

Vâzifeler dikkatle taksîm edilmemiş ise me'mûrîn bi't-tâb'i derece-i selâhiyyeti bile mesnedsiz olur, havale-i mes'ûliyyetle işi üzerinden atmağa bakar.

Hayat-ı siyâsiyyede *(görülen bu biraz kayıdsızlık,)* [İdare-i umumiyye-i memlekette ba'zı] intizâmsızlık görülüyorsa bu kusur hayat-ı ictimâiyemizde de mevcûddur.

Belki biri diğerinin netîcesidir. Bundan dolayı yalnız hükûmeti bâ-hûsus usûl-i Meşrûtiyet'in vezâif-i medeniyyetiyle yeni ülfet etmeğe başlayan me'mûrîni muâheze etmek haksızlık olur.

Ancak biz bir hükûmet-i Meşrûta olduk, yâ'ni keyfî ve indî muâmelâtı terk ederek diğer muntazam ve medenî hükûmetler gibi (*bir intizâm ve*) takayyüd ve ihtimâm içinde yaşamağa karâr verdik. Muâmelât-ı hükûmette (rabt) âhenk ve intizâm (görülüyorsa) [arzu ettiğimiz dereceyi bulursa] ahâli de muntazaman yaşamağa,

dikkâtle çalışmağa yavaş yavaş alışır.

Meclisimizde görülecek intizâmın da buna hüsn-i te'sîri olacağını tasdîk buyurursunuz.

Millet (yalnız bu işde değil,) daha birçok umûrda hükûmetin irşâdât-ı pederânesine muhtâcdır. Her türlü fikr-i teşebbüsden mahrûm kalmış ve zorla, betâetle iş görmeğe alışmış olan insanları hayra-hattâ cidden- sevk etmekde cemiyyet-i beşeriyye (*için fâik vardır*)a)2 nin husûl-i saâdeti için lüzûm vardır.

Millet hâkimiyyet-i siyâsiyyeye sâhib oldu, lâkin vuku'a gelen bu teceddüd bir inkılâb-ı siyâsîden ibâretdir. (Bu *hak ve*) hürriyet-i siyâsiyyeyi istirdâd için fevkalâde teşebbüsâta mürâcaat edilmişdi, hürriyet-i iktisâdiyyeyi kazanmak, (şahsiyyet-i) [mevcudiyyet-i] mâneviyyeye, hürriyet-i fikriyyeye sâhib olmak için de fevkalâde tedbîrler ittihâzı(na lüzûm vardır. Yalnız nazariyyâtla iş görebilecek veyahûd kavanînîn tatbîkiyle iktifâ edecek zamanda değiliz.) [lâzımdır.]

Bu inkılâb-ı hayrı vücûde getirenler medenî milletlere karşı gayet ağır bir taahhüd-ü mânevî altındadırlar. Bugün nâmuslu ve muntazam devletler sırasında mevki'imizi muhâfaza edebilmek için sözümüzün eri olduğumuzu icraâtla isbâta mecbûruz.

(Bundan başka, Düvel-i Muazzama'ya bir çok muâhedâtla da merbûtuz. Anlara karşı muâmelemiz pek muntazam, gâyet bî-tarafane ve dostâne olmak iktizâ eder. Hiçbir devleti diğerine re'sen tercîh edecek vaz'iyyetde değiliz.)

Evet, herşeyden evvel ve herşeyden ziyâde askerimizin ıslahına, tezyîd-i kuvvetine çalışıyoruz; lâkin bu sa'y ve gûşişde hiçbir hiss-i intikama tâbi' değiliz. Bütün Osmanlıların ahass-ı âmali asırlardan beri sarsılmakda olan bu mukaddes toprakda sükûn ve asâyişin artık takarrür etmiş olduğunu görmekdir.

Hiç kimse inkâr edemez ki Meşrutiyet'i, hukuk ve namus-i milleti müdâfaa etmek, dâhilî ve hâricî selâmeti taht-ı te'mîne almak için (pek (*kuvvetli*) kavi' ve mükemmel bir orduya bir donanmaya muhtâcız. Bu yolda edilen fedakârlığı sûi tefsîr ve maksad-ı sulhperverânemizden şübhe etme(k sarahaten gayr-ı senâ-kârlık olur.

Gayr-ı senâ-kârların hücumları (*hiddetle, yeisle gözleri görülmüş olanların uzakdan havlamaları*) [ğe kimsenin hakkı yoktur. Haksız itiraz ise] azm-i sahîh erbâbının sebât-ı hâmiyyetmenandânesine hâlel getiremez.

Biz(se) öteden beri şöhretimiz, mebaniü'l-iftihârımız olan doğrulukdan ayrılmayalım. Hâk ve hakîkat nasıl olsa tezâhür eder. (*Yerini bulur.*)

Milletin (mukadderâtı) [selâmet-i âtiyyesi] bu Meclis-i Âlî'nin vereceği karârlara bağlıdır. Meb'ûs arkadaşlarım millete ve âlem-i insâniyyete karşı borçlu oldukları bu vazîfe-i mühimmeyi î'fâ ederken fikirlerini açıkdan açığa söylemekden çekinmeyeceklerdir. Izhâr-ı hakîkat yolunda isti'mâl olacak hakk-ı kelâma karşı mevanî' i'ka'ını Meşrutiyet'e vurulmuş bir darbe gibi telâkki ederim. Bununla beraber kıymetli zamanımızın şahsî ve bî-lüzûm münâkaşatla (geçmesine müsaade etmemeği) [geçirilmemesi arzusunu da] bî-taraflık levazımından addederim. Serbestî-i mübâhaseye riâyet etmek ne derecede vazifem ise, intizâm-ı müzâkerâtı muhâfaza (etmek) ve Meclis'in kıymet-i mâneviyyesini yükseltmek de o derecede vâzifemdir.

Bu sene telâfi-i mâ-fâd ederek geçen seneden ziyâde iş görmek niyetinde olduğumuzu biliyorum. Mâliye nâzır-ı muhteremi büdçeyi (*teslîm*) tevdî' etti. Muvakkat büdçelerle umûr-ı devleti müşkilâta uğratmamak için her şeyden evvel bu işi bitirmeliyiz.

Öteden beri muamelât-ı (*kayd ve hesâb etmek*) hesâbiyye(mizi) [sini] tevzîne alışmamış olan bir hükûmetden birkaç sene (*zarfında kılı kırk yarar derecede*) zarfında mükemmeliyyet-i kat'iyyeyi hâiz muntazam büdçe beklemek abes olur. İsrâfâtın önü alınarak masârifle vâridat beyninde mehmâ-emken bir tevâzün husûle getirmekle iktifâ etmeliyiz.

Elimizde bulunan kanun lâyihalarının sırasiyle müzâkeresine başla(*maz*)madan evvel divân-ı riyâsetde fırka ve şu'be reîsleriyle konuşmak ve kuvve-i icrâiyyenin de mütâlaasını almak isterim.

Hangi fırkadan olursa olsun bütün meb'ûsların maksadı(*gayesi*) terakkî ve teâli-i vatandır. Hükûmetimizin de o hiss-i ulvi'-i vatanperverâne ile çalıştığına kani'im. Binâen-âleyh, bu sene mühîm işlerde rûzname-i müzâkeratı fırka reîsleriyle, hey'et-i vükelâ ile, hattâ a'yân reîsiyle de müşâvere ederek hazırlamak niyetindeyim.

Meşveretle iş görmek [Meşrutiyetin esasını teşkil ettiği gibi] sevgili Pâdişahımız efendimizin en ziyâde arzû buyurdukları bir emr-i celîldir. Bu sûretle hem Pâdişahımızı hoşnûd eylemiş ve hem memleketimize (*sağlam bir yolda*) metîn bir zemîn üzerinde hizmet etmiş olacağız.

[Bu hususta cümlenin muvaffakiyetini temenni ederim, kardeşlerim]

* Meclis-i Meb'ûsân Zabıt Cerîdesi (Birinci Devre-i İntihâbiyye, Üçüncü İçtimâ Senesi) (Ankara 1986) C.I,s.6-7.

IRAK KÛTÜ'L- AMÂRE MUZAFFERİYETİ DESTAN

عراق وكوة العماره مظفريتى دستانى

ناظمى : ايوبى مصطفى شكرى

ناشرى : اعتماد كتبخانه‌سى

١

سويله‌يم بردستان فقير بنده‌كز
اوقويك يوركده فرحلق اولور
برلشوب ال اله تكميل ويريكز
قدر بيوك بر يكون اولور

٢

مصر عراق كوة العماره
دشمنلر دوكيور ميليونله پاره
ارتق آلدانمازلر اوله‌ماز چاره
تحمل طاشه‌رق اختلال اولور

٣

مبارك يرلره فسادلر صالدك
پره‌لر دوكه‌رك وعدلر آلدك
فرصت بوله‌رق ايچرى دالدك
قورديغك پلانلر ترسنه اولور

٤

هندستان قفقاس بخارا مصر
دشمنك بونلرده يقاسى مضر
قورقومز قالدى دكيشدى عصر
ارتق دشمنلر تارومار اولور

٥

نصل بورالره آياقلر باصدك
خيلى زمانلردر قاووروب قاصدك
دوشه‌رك اوستنه بالطه‌يى آصدك
شبهه‌سز اجلك بو يوزدن اولور

٦

ارتق پاك اوليور مصرله عراق
بزلر ايتميه‌لم ذره‌جه مراق
اكر چاليشيرسه‌ق اوله‌ماز فراق
اولوقت بويرلر ترتميز اولور

٧

كوة العماره‌نك حربى دهشتلى
مجاهد اردولر غايت هيبتلى
بوحربده جمله‌سى اولدى غيرتلى
انشاء دشمنلر پريشان اولور

٨

متفق اوله‌رق اولمشز برلك
بويولده كوستردك دشمنه ارلك
بزى اوياندپردى بوسفر برلك
زيرا بوندنصكره نه كوزل اولور

٩

قباردى عراق همان طاشيور
مجاهد اردولره هركس شاشيور
سونكولر الده عسكر قوشيور
انتقام آله‌رق افتخار اولور

١٠

برياندن مشايخ برياندن عربان
دييورلر بويولده جانمز قربان
بزلرده طورميوب قوشه‌لم هر آن
قورتيلوب يرلر بزه مال اولور

١١

عربان مجاهد قوملردن چيقار
دشمنى سوره‌رك طاريره طيقار
راست كلديكنه سونكولر صوقار
بونلرده غايت قهرمان اولور

١٢

دشمنك باشنده قران قايسادى
قلنجلر قيندن چيقوب اويناديى
دشمن فراريسى يولى بويلادى
قچاركن دوشنلر هپ تلف اولور

١٣

عجب انكليزك كيمدر هاسى
هيچ تأثير ايتميور قالين قفاسى
حربلر قولايلاشدى قالدى قباسى
غالبلر مغلوبلر آشكار اولور

١٤

مجاهد عسكرلر آتلايوب آشار
اردولر يوريوب ايلرى قوشار
دشمنلر ناچار اوله‌رق شاشار
نهايت حربه پشيمان اولور

١٥

قلنج شاقرديسى سونكو صداسى
[illegible] بونلره چونكه [illegible]
ياحربه كيروركن الله نداسى
ايشيدن اسلاملر مفتون اولور

١٦

هايدى مجاهدلر صره بوصره
اسلاملر يقينده كيرر مصره
تلفات مجروح چوق بقمار قصوره
اسيرلر دخى خيليجه اولور

١٧

اى شاشقين انكليز ذره‌جه اوتان
قوقيور يرلرده دوشه‌رك ياتان
قهرمان اردونك سونكوسى باتان
جانكز چيقاركن خبرك اولور

١٨

كوردكى عراقده نه‌لر اوليور
انكليز باشنه بلا بوليور
دشمنلر تسليم اولوب طوليور
بويولده خيلى اكسيلمش اولور

١٩

فصلسك انكليز كوره‌لم سنى
باشنه دردلر آچيلسون يكى
بولنماز اصلا سن كبى دنى
يقينده درونك قاريشيق اولور

٢٠

الحاصل نه‌يايسه قاريشيق برايش
دوشونور آله‌ماز بر نفس كنيش
هركون برقدم آشاغى اينيش
بويولده غيرى راحتمى اولور

٢١

بوكونلر قاريشدى تكميل ايشلرك
ايصيرمق ايستدك كچمز ديشلرك
خيره چيقارمى چونكه دوشلرك
ييرتيجى حيوانك عمرى آز اولور

٢٢

اويدى بربرينه نصلسه بونلر
آييلر تانغولر اوميستر جونلر
يقينده خيرلشور مطلقا اونلر
الله كوستررسه صفالى اولور

٢٣

بوسوزلرم سكا تأثير ايتمزمى
بوقدر زيانك آزمى يتمزمى
پاره‌نده چوقسه فقط بيتمزمى
ولكن عسكرك هپ تلف اولور

٢٤

يشاسون پادشاه همده ملتى
كولدورسون الله اشبو دولتى
دشمنلره ويرسون وبا علتى
دستانم دعايه وسيله اولور

[illegible] مطبعه‌سنده طبع اولنمشدر

ÖMER FARUK ŞERİFOĞLU KOLEKSİYONU

Irak Kûtü'l-Amâre Muzafferiyeti Destanı

Nâzımı: Eyüplü Mustafa Şükrü Nâşiri: İtimad Kütüphanesi

1
Söyleyeyim bir destan fakîr bendeniz
Okuyun yürekte ferahlık olur
Birleşip el ele tekmîl veriniz
Ne kadar büyük bir yekûn olur

2
Mısır, Irak, Kûtü'l-Amâre
Düşmanlar döküyor milyonla para
Artık aldanmazlar olamaz çare
Tahammül taşarak ihtilâl olur

3
Mübarek yerlere fesatlar saldın
Paralar dökerek vaadler aldın
Fırsat bularak içeri daldın
Kurduğun planlar tersine olur

4
Hindistan, Kafkas, Buhara, Mısır
Düşmanın bunlarda yakası muzır
Korkumuz kalmadı değişti asır
Artık düşmanlar târumâr olur

5
Nasıl buralara ayaklar basdın
Hayli zamanlardır kavurup kasdın
Düşerek üstüne baltayı asdın
Şüphesiz ecelin bu yüzden olur

6
Artık pâk oluyor Mısır'la Irak
Bizler etmeyelim zerrece merak
Eğer çalışırsak olamaz firak
O1 vakit bu yerler tertemiz olur

7
Kûtü'l-Amâre'nin harbi dehşetli
Mücahid ordular gayet heybetli
Bu harbde cümlesi oldu gayretli
İnşallah düşmanlar perişan olur

8
Müttefik olarak olmuşuz birlik
Bu yolda gösterdik düşmana erlik
Bizi uyandırdı bu seferberlik
Zira bundan sonra ne güzel olur

9
Kabardı Irak heman taşıyor
Mücahid ordulara herkes şaşıyor
Süngüler elde asker koşuyor
İntikam alarak iftihar olur

10
Bir yandan meşayih bir yandan urban
Diyorlar bu yolda canımız kurban
Bizler de durmayıp koşalım her an
Kurtulup yerler bize mâl olur

11
Urban mücahid kavimlerden çıkar
Düşmanı sürerek dar yere tıkar
Rast geldiğine süngüler sokar
Bunlar da gayet kahraman olur

12
Düşmanın başında kazan kaynadı
Kılınçlar kınından çıkıp oynadı
Düşman firarîsi yolu boyladı
Kaçarken düşenler hep telef olur

13
Aceb İngiliz'in kimdir babası
Hiç te'sir etmiyor kalın kafası
Harbler kolaylaştı kaldı kabası
Gâlipler mağluplar âşikâr olur

14
Mücahid askerler atlayıp aşar
Ordular yürüyüp ileri koşar
Düşmanlar nâçâr olarak şaşar
Nihayet harbe peşîmân olur

15
Kılınç şakırdısı süngü sadası
Yardımcı bunlara çünkü Huda'sı
Ya harbe girerken Allah nidası
İşiten İslâmlar meftûn olur

16
Haydi mücahidler sıra bu şıra
İslâmlar yakında girer Mısır'a
Telefât mecrûh çok bakmaz kusura
Esirler dahi haylice olur

17
Ey şaşkın İngiliz zerrece utan
Kokuyor yerlerde düşerek yatan
Kahraman ordunun süngüsü batan
Canınız çıkarken haberin olur

18
Gördün mü Irak'ta neler oluyor
İngiliz başına bela buluyor
Düşmanlar teslîm olup doluyor
Bu yolda hayli eksilmiş olur

19
Nasılsan İngiliz görelim seni
Başına derdler açılsın yeni
Bulunmaz asla sen gibi denî
Yakında derûnun karışık olur

20
El-hasıl ne yapsa karışık bir iş
Düşünür alamaz bir nefes geniş
Her gün bir kadem aşağı iniş
Bu yolda gayrı rahat mı olur

21
Bu günler karıştı tekmîl işlerin
Isırmak istedin geçmez dişlerin
Hayra çıkar mı çünkü düşlerin
Yırtıcı hayvanın ömrü az olu

22
Uydu birbirine nasılsa bunlar
Ayılır tangolar o mister conlar
Yakında hırlaşır mutlaka onlar
Allah gösterse safalı olur

23
Bu sözlerim sana te'sir etmez mi
Bu kadar ziyanın az mı, yetmez mi
Paranda çoksa fakat bitmez mi
Velâkin askerin hep telef olur

24
Yaşasın padişah hem de milleti
Güldürsün Allah işbu devleti
Düşmanlara versin veba illeti
Destanım duaya vesile olur

Necm-i İstikbal Matbaasında tab' olunmuştur.

İstanbul Adaları

METE TUNÇAY

Yunan Olimpik Havayolları organı *Kinesis-Motion* (Hareket/Devinim) dergisinin, geçtiğimiz (1992-93) Kış sayısı, bizim adalara ayrılmıştı.

[Vortanos kayalıklarını saymazsak, bunlar 9 tanedir: Büyükada (Prinkipos), Heybeliada (Halki), Burgaz (Antigone), Kınalı (Proti), Kaşık (Pita), Sedef (Antirobintho), Sivri/Hayırsız (Oksia), Yassıada (Plati).

Biz, bunlara eskiden "Kızıl adalar" ya da "Papaz adaları" derdik; sonra, Batı dillerinden esinlenerek Prens, hatta Prenses demeğe başladık. Bu söz, Büyükada'nın Yunancasındandır. Ama doğrusu, *prens* -Macchiavelli'deki gibi, *Principe*- daha genel bir anlama geldiği için, Hükümdar adaları olmalıydı. Devrik Bizans imparatorlarının bazan hayalarını burarak, bazan gözlerini oyarak buradaki manastırlara sürmelerinden ötürü! Fazla bilgi için, Pars Tuğlacı'nın iki büyük cilt *Tarih Boyunca İstanbul Adaları* eserine başvurulabilir.]

İstanbul'un Ekümenik Patriği, Bartholomaios cenapları da, dergiye 26 Kasım 1992 tarihli bir sunuş yazısı göndermiş: hazırlanan makale ve resimlerin biran önce yayınlanması, "cenab-ı Hakkın bizleri mirasçı ve bekçi yaptığı ata hazinelerimizin herkese tanıtılması" için dualar ediyor.

Kinesis'te, bazılarını sayfalarımıza aktardığımız resimlerle bezeli iki yazıdan biri, Yunanlı arkeolog Yorgo Mastopulos imzalı "Prens Adaları" (s. 8-22); diğeri (anonim) "Heybeli Aya Triada Manastırı" (s. 26-70: arada bol ilân-reklâm olduğu için, aslında yazılar bu kadar uzun değil).

Mastopulos, makalesinde 1955 (6-7 Eylül) ve 1964 (Yunan uyruklarının oturma izinlerinin kaldırılması) olaylarından sonra, İstanbul Rumlarının "asırlardır midye gibi yapıştıkları kayalardan sökülüp atıldıkları"na değinerek, "Tuhaf bir rastlantı" diyor, "Rumlar gideli, metropolün kirletmesi sonucu, deniz öldü: canlı denizle Rum halkı öylesine özdeşleşmişti ki, zahir biri olmadan öteki yaşayamıyor."

Bu yazının ortasından ve sonundan iki paragraf daha çevireyim:

"Bol bitkili serin yeşilliklere bürünmüş bu şirin adalar, günümüzde İstanbul yüksek sosyetesinin başlıca yazlık mekânını oluşturuyor. Adaların, geçen yüzyılda çoğu Rumların olan görkemli köşkleri, çam korularıyla kaplı yamaçları, alımlı faytonları ve dingin deniz gerçek bir peri masalı ortamıdır. Çevrenin sükûneti buradaki insanlara da yansır. Düzenli işleyen şehir hatları gemileri, İstanbul'da çalışan birçoklarını hergün işe götürür, getirir: Sade, aklı başında, fâkir, nazik, dost canlısı ve terbiyeli insanlar. Ama bunların kaçı, Marmara Denizi'ndeki bu adaların çocuğudur? Aralarında 80 yıl önce dedesi-ninesi burada yaşamış olan var mıdır?"...

"Sorunlara her iki yandan bakalım. Türkiye'de birçok Bizans anıtı bulunduğu gibi, Yunanistan'da da pekçok Türk camisi vardır. Bütün bunlar, madde olarak bir ülkeye, ama manen ötekine aittir. Açıkçası: Tarafların gerçek niteliği, birbirlerinin saygın tarihi eserlerine nasıl davrandıklarıyla ölçülür. Ancak, karşılıklı olarak ülkelerimizin arkeologları, eğer anladıkları ve değer verdikleri kendi kültür miraslarının anıtları üzerinde çalışabilirlerse, en iyi sonuçlara erişilecektir." ☆

kivnon | motion

Büyükada'da kalıntıları günümüze kadar erişmeyen en eski Bizans yapısı, İmparator II. İustinos'un 569 yılında yaptırdığı yazlık saraydır.

Aya Yorgi (Hızır Aleyhüsselâm) manastırı ise, II. Abdülhamid döneminin sonunda.1908'de kurulmuştur.

(Üstte) Adalardaki manastırlardan Bizans sütun başlıkları

(Altta) Büyükada'daki İsa'nın Tecellisi (metamorfoz=dönüşüm) manastırı bölme kapıları

(Sağda) Heybeliada Ruhban Mektebi'nin ana girişi

(yan sayfada) Heybeliada Ruhban Mektebi'ni gösteren derginin kapağı

Entellektüel

DERLEYEN: HÜSEYİN

Günümüzde alelade bir takvim yaprağı için söylenecek fazla bir şey olmasa gerek. Ancak yazının malzemesi olan 20 Nisan 1911 tarihli sıradan bir Osmanlı takvimi için, bugünden bakıldığında, hayal gücü fazla zorlanmadan takvimin doğal özelliklerinden yararlanılarak çok şey yazılabilir.

Sağ alt köşedeki Fransızca bölümde tarihin 20 Nisan 1911 Perşembe, sondördünün ise Nisan'ın 21'inde olduğunu görüyoruz. Sol yanındaki Rumca bölümde de günlerden perşembe (*pempti*) olmasına rağmen, Nisan'ın 20'si değil 7'si olduğu görülüyor. Nedeni Ortodoks Takvimi'nin Eski Usul'ü izlemesidir. Ticarette Rumların çok etkin olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu, iş ilişkilerinde hatırlanması gereken son derece önemli bir bilgidir. Bu hesaba göre de sondördün ayın 8'inde oluyor (sağda dikey yazılmış). Sayfanın ortasındaki ince aralıkta Bulgar uyruklar için hazırlanan takvim yer alıyor. Ancak ayın 30'u olması takvim yaprağının çözemediğim bulmacalarından biridir. Günlerden perşembe (*çıtvırtık*), aylardan Nisan'dır (*aprili*). Rumca bölümün altındaki küçük bölümde Rumlar'ınkiyle hesabı aynı olan Ermenice tarih atılmış. Bugün *Avak Hinkşapti* (Büyük Perşembe) bir *balık* yani oruç günü. Çünkü bugün iki bayram (*hişadak*) birden -*Avedis Surp Asvadzazin* (İsa'nın doğumunun Meryem'e müjdelendiği gün) ve *Vodnaluvain* (İsa'nın havarilerinin ayaklarını yıkadığı gün ki gazetelerde bu geleneğin şimdi de Papa'nın başını ağrıttığını okuyoruz)- kutlanıyor. 20 Nisan Rumlar için de bir Büyük Perşembe'dir (*İ Agya Ke Megali Pempti*). Ancak Rumlar Ermenilerin yortularını kutlamazlar. Rumlar için bu gün *Şehit Kaliopiu*'ya, Katolikler içinse *Aziz Agnes*'e adanmıştır. En altta İbrani takvimini görüyoruz. Tarih 22 Nisan 5671 (Süryanice bir sözcük olan Nisan, İbranice'de de aynen kullanılır), günlerden perşembe (*şukeveş passakh*). Türk yılı ise sadece 1327'dir. Ama Türk, hicri yılı dikkate alıyorsa 1329'da, mali yılı dikkate alıyorsa 1327'de yaşıyordur (Mali takvime göre 1327 bir *kebise* yani artık yıldır). Tarihler sırasıyla takvimin sağ ve sol üst köşelerinde bulunuyor. Hilâlin solundaki yazı, aylardan Nisan, altındaki şekil 7'si olduğunu gösteriyor. Jülyen takvimine dayanan malî takvimin diğer adı

Cambazlık

ŞÜKRÜ ILICAK

bilindiği gibi rumî takvimdir. Yani, Roma/Bizans takvimidir. Bu yüzden Rumca ve Türkçe bölümlerde tarihleme aynıdır. (Ancak yıl olarak aynılığı kesin değildir. Derlemeyi yaparken yararlandığım kitabın yazarı Rumların, Bulgarların, Ermenilerin, Frenklerin 1911 yılında yaşadığını yazmış. Ancak günleri aynı olan iki takvimin yıllarının farklı olduğunu belirten bir gösterge olmamakla birlikte, mantık açısından da çelişkilidir.) Hilalin sağındaysa Rebiyülahir'in 21'i olduğunu görüyoruz. Önceki ayın 30, sonraki ayın 29 çektiği de gösterilmiş. İkisinin ortak noktası günlerden perşembe olması (*pencşembe* Farsça'da haftanın beşinci günü anlamına geliyor, sayıların ortasına yazılmış). Hükumetle işi olanlar kendilerini malî yıla göre ayarlamak durumundadırlar. Hicrî takvimin başlangıcını miladi 622 olarak kabul edersek, miladî hesaplamayla 1911 yılının 1289'a karşılık gelmesi gerekirdi. Tarihin 1329 olmasının nedeni ay yılını temel alan hicri yılın (354 gün) miladî yıldan kısa olmasıdır. Hicrî yıl 30'ar ve 29'ar günlük aylardan oluşmuştur. Muharrem'in ilk günü her sene bir öncekinden 11 gün önce başlar. Böylece her 33 senede bir sene artık yıl olur. 21 sayısının altında Kasım'ın 164'ü olduğu görülüyor (Eskiden Türk köylüsü için "Kasım"ın anlamı bugünkünden farklı olarak, 8 Kasım'da başlayan ve 6 Mayıs Hıdrellez'de biten 6 aylık dönemdir). Bu da Türk köylüsünün hesabını ilgilendirmiştir. Köylü aylardan bihaberdir. Onun için yılda yalnız iki dönem vardır, ekin ve hasat zamanı, o kadar. 20 Nisan 1911 Türk köylüsü için Kasım'ın 164'ü, devlet memuru için 7 Nisan 1327, sıradan şehirli için (bence, sof müminler için-MT) 21 Rebiyülahir 1329'dur.

Fransızca bölümün altında saat hesaplamalarıyla ilgili bilgiler var. Türk saatine göre öğlenin 5:11'de olması bu durumla ilk olarak karşılaşan yabancı için hep şaşırtıcı olmuştur. Bununla birlikte, bu bilgi, vapuru yakalamak veya bir Türkle olan buluşmasını kaçırmamak isteyen yabancı için karmaşık bir bilmece olmaktan öte, çok gerekli bir bilgidir. Gündoğumu ve günbatımı saatleri de verilmiş. 6:49 Türkler için saat 12:00'dır. Nedeni Türk gününün günbatımında (12:00'da) başlaması ve öteki günbatımına kadar sürmesinden, bugünkü gibi, 24 saatin ikiye bölünmesinden kaynaklanıyor. Yukarıda belirttiğim gibi öğle vakti 5:11'de. Ancak güneşin batış saati yıl boyunca değiştiğinden öğle vakti hep aynı saatte olmuyor. 30 Haziran'da İstanbul'da güneş 7:36'da batıyor. Buna göre gece yarısı saat 4:24'de ve ertesi gün öğle vakti de saat 4:24'de oluyor. Bu da doğal olarak saat ayarlarının sürekli olarak değiştirilmesini gerektirmiştir. İttihad ve Terakki'nin iç hat vapurları tarifelerinde Türk saatinden Avrupa saatine geçmesi vapurları sürekli kullananlar için büyük nimet olmuştur. Daha önceden, örneğin, vapur 4:30'da hareket ediyorsa tarifede, Türk saatine göre Haziran'da 8:54, Aralık'da 12:00 olarak belirtiliyordu. Demir yolları Avrupa saatini izlediğinden, yolculuk vapur ve treni kapsıyorsa karışıklık artıyordu. Bu yüzden pek çok kişi iki saat birden takıyordu. Bazıları biri Türk biri de Frenk zamanına ayarlanmış iki ayrı kadranlı saatler kullanıyordu.

Böylece takvim yaprağımızda bir sene için 4 ayrı tarih, miladi 20 Nisan 1911 Perşembe günü için 5 ayrı numaralandırma dizgesi ve iki ayrı saat modu gördük. Değişik tarihleme dizgelerinin Osmanlı insanı üzerindeki etkilerini merak etmemek elde değil. Yarattığı sıkıntıları bir yana bırakalım, günümüz Türkiye insanına zıt olarak, atalarımız sokağa çıkmadan önce epey düşünüp hesap yapmış olmalıdır. Birbirleriyle ekinsel, yönetsel, ticari vs. ilişkilerde bulunan bütün Osmanlı uyruklarının bu tarihleme biçimlerinden haberdar olması gerekmiştir. (Birçok ulusun ve ekinin birarada yaşadığı Osmanlı'yı [sadece bu yüzden ama] özlememek elde değil. Ortaçağ ümmet toplumu, burjuva küreselciliği, Yeni Osmanlıcılık vs. yerine her zaman proletarya enternasyonalizmi içinde uluların birlikte yaşadığı bir toplumu tercih eden genç bir insan olarak sözlerimin "ah eski Beyoğlu... vah eski Degüstasyon..." türünden kurugürültü olarak anlaşılmasını istemem). Osmanlı'da yaşamak, hele hele kentligil, memur vs. olmak için bir tür entellektüel cambaz olmak gereklidir.

NOT: Derleme Faruk Elhan *Arşivi*'nden alınan Z. Duckett Feminan'ın *Turkey And The Turks* (1911) adlı kitabı temel alınarak Faik Reşit Unat'ın *Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu* yardımıyla yapılmıştır

Ruhban Okulu'nun koruyucu azizi, eski Aya Triada'yı 9. yuzyıl sonlarında yeniden örgutleyen Patrık Kutsal Photios'tur (Bu zat ıç.n bknz. Ernest Barker, çev. M.Tunçay, Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü-Ankara: Dost. 1982. s. 141-48.)
Aya Triada Manastır Kilisesi Ikonostasisi (altın yaldızlı tahtadan oyma)

Heybeliada'daki Hagia Triada Kilisesi ve Ruhban Mektebi

Heybeli'nin Ümit Tepesinde (eski adıyla, Papaz Dağı) şimdi kilise dışındaki işlevlerini yitirmiş bir Rum Ortodoks kurumu var. Buranın tarihi, Bizans döneminin ortalarına, 9'uncu yüzyıl başlarına kadar geri gidiyor. Burada, önce Sion adını taşıyan, sonra Kutsal Uçleme adını alan bir manastır kilisesi varmış. Çeşitli zamanlarda yıkılmış ve tekrar tekrar yapılmış.

Hıristiyanlıktaki Tanrı anlayışı, Uçün Birliği kavramına dayanır. Tanrı hem Üçtür, hem Bir. Baba - oğul (Hz. İsa) ve Kutsal Ruh'un oluşturduğu bu üçlemeye Yunanca Hagia Triada, Osmanlıca Ekanim-i Selâse, Frenkçede de Trinité denir. İşte oradaki küçük kilisenin adı bu. Onu iç avlusuna alıp bir atnalı biçiminde kuşatan, Ruhban Mektebi binası ise, 1844'te kurulmuş. Büyük İstanbul depreminin ardından 1896'da yeniden yapılmış. Şimdi, bir kanadı (Lozan yükümlülükleri gereği) resmen açık, gerçekteyse (öğrenci kalmadığı için) kapalı olan yatılı bir Ozel Rum Lisesi. Oteki kanadı, manastır. Aynı zamanda, Fener'deki Ekümenik Patriğin yazlık ikametgâhı. 1971 yazına kadar, burası yüksek öğrenim veren Ruhban Mektebini de içinde barındırıyordu. Birinci Dünya Savaşının son yılında, Osmanlı Bahriye Nezareti bu binaya el koymuş ve Deniz Harp Okulunun ilk sınıflarını buraya taşımıştı. Ama birkaç ay sonra mütareke yapılınca, boşaltıldı. Kısa bir süre, ülkelerine geri gönderilmeyi bekleyen Alman askerleri burada iskân edildi. Onların ardından da, 1920'lerin başlarında Beyaz Rus göçmenler, Ruhban Mektebi binasında kaldılar. (Şunu belirtmeliyim ki, bu gibi uygulamalar Osmanlı'nın son dönemine özgü değildi. Örneğin, 820 yılında Bizans'ın Suriye Ermeni hanedanı alaşağı edilince, eski Aya Triada manastırından bütün keşişler çıkarılmış, sürgün edilen imparatoriçe Theodora ile kızları buraya yerleştirilmişti. Hatta o sıralar manastıra ton Despoton deniyordu.) Daha sonra, normal duruma dönülmüş ve okul dört yıl lise, üç yıl yüksek kısım olarak çalışmış (daha ileride lise 3, yüksek okul 4 yıl olmuş). Fakat 1930'larda Türkiye dışından öğretmen gelmesi engellenince, eğitimin kalitesi düşmüş. O sıralar (3'ü Türk) 15 öğretmen ve 65 öğrenci varmış. 1950'lerde öğretmen sayısı (5'i Türk olmak üzere) 25'e, öğrenci sayısı da 70'e çıkmış. Bunların 29'u Yunanlı, 6'sı Etyopyalı, 5'i Kıbrıs'lı, 2'si İngiliz, 2'si Suriyeli, biri Mısırlı, biri Güney Afrikalı, biri Lübnanlı imiş. 47 yabancı uyrukluya karşılık, 16'sı İstanbullu, 6'sı İmrozlu, 1'i de Bozcaadalı olmak üzere 23 Türk uyruklu öğrenci varmış. Fakat 1963-64 ders yılından başlayarak yabancı öğrencilere izin verilmeyince, Ruhban Mektebi çökmüş. 1971 Temmuzunda Anayasa Mahkemesi Ozel Yüksek Okulları yasaklayınca, bu kuralın Ruhban Mektebi'ne de uygulanması, bir coup de grace olmuş. Ruhban Mektebi'nde eskiden ne dersler okutulduğunu merak ederseniz: Bir kere diller var - Türkçe,

Elence, Latince, Slavca, Fransızca. Sonra, Matematik, Fizik, Tarih, Coğrafya, Arkeoloji, Müzik, Psikoloji. Daha sora Mantık, Felsefe, Teoloji, Hukuk ve meslek desleri olarak Kitab-ı Mukaddes şerhi ve tefsiri gibi konular. Ayrıca, Türk öğretmenlerce verilen, Türk Edebiyatı, Tarih-Coğrafya, Sosyoloji, Yurttaşlık Bilgisi ve Askerlik.

Bugün bir Ortodoks gencin, kilise hiyerarşisinde episkoposluğa yükselecek kadar Türkiye içinde eğitim görmesi olanaksız. Yurtdışına gidip orada okuması gerekiyor. Şimdi, ülkemizde özel üniversitelerin kurulması gündemde olunca, Ruhban Mektebi'nin de yeniden açılması mümkün olacak. Fakat, bunu kilise istiyor mu? TC Hükümeti ise, Fener'deki Patriği yalnız Türk uyruğundaki Rum Ortodoks Hıristiyanların ruhanî önderi olarak mı tanımaya devam edecek, yoksa onun resmî sanındaki Ekümenik (meskûn dünyaya dair, yani evrensel) sıfatından yararlanmayı mı seçecek? Sanıyorum, mesele burada düğümleniyor.

18. yüzyıl başlarında eski Aya Triada'ya Rus Çarı Büyük Petro para bağışları yapmış, ertesi yüzyılda da Sultan II. Mahmut bu manastırı ziyaret etmiştir.

(Altta) Heybeli'deki Aya Triada hazinesinde Patrik VII Kyrillos'un mezar taşındaki çift başlı Bizans Kartalı

İttihat ve Terakki'de, Komite-Hizb-i Cedid Tartışması Sırasında

Yunus Nadi'nin Selânik'te Tokatlanması Olayı

ORHAN KOLOĞLU

1911 yılının 4 Nisanı gecesi, *Selanik*'te İttihat ve Terakki Klüplerinden birinin salonunda *Santo Semo adında* bir *Osmanlı Yahudi mühendisi*, Mezopotamya konusunda projeksiyonlu bir konferans verirken, İttihatcı *Rumeli* gazetesinin başyazarı *Yunus Nadi Beyin* ayağa kalkıp *'Hepsine Yuha'* diye bağırması olaylara sebep olmuştu, Subaylar tarafından tartaklanan Yunus Nadi karakola sevkedilmiştir. Olayı aktaran Selânik'teki İtalyan konsolosu çok kısa olarak şunları ileri sürüyor:[1]

"Sultanı, Midhat Paşayı, Kemal Beyi gösteren bazı projeksiyonlar sırasında Yunus Nadi Bey 'Hepsine Yuha'[2] diye bağırmıştır... Anlaşıldığına göre içkiliydi."

Olay hakkında çok geniş bilgiyi Selânik'teki Fransız Konsolosunun raporunda buluyoruz.[3] Bunu aynen aktarmadan önce, o günlerde Osmanlı iç politikasındaki bazı gelişmeler hakkında kısaca bilgi vermeye yararlı görüyoruz. *1910 sonu ve 1911 başında İttihat ve Terakki'nin içinde bölünme hızlanmış, bir muhalif hizip (Miralay Sadık'ın Hizb-i Cedit'i) Talât Paşa ve arkadaşlarına karşı iktidar mücadelesine girişmişti.* İşin başını çeken Sadık, İttihat ve Terakki'nin Manastır'da kökleşmesine Abdülhamit zamanındaki katkılarının unutularak iktidarın dışında bırakılmasını hazmedemiyordu. Rakiplerini yıpratmak için Mason oldukları, Siyonizme hizmet ettikleri temalarını yoğun şekilde kullanmağa başladı. Bu propaganda İngiliz politikası tarafından da büyük bir güçle destekleniyordu. Bu olay İttihat ve Terakki askeri kanadının ikiye bölünmesine sebep oldu.[4] İttihatcıların Rusya ve Romanya'dan kovulan Yahudilere Balkanlar ya da Mezopotamya'da toprak önerdikleri doğruydu, ama Filistin'in Yahudilere satıldığı iddiası bu propagandanın önemli bir parçası olarak kullanılıyordu.

Şimdi olayı konsolosun 7 Nisan 1911 tarihli raporundan aynen aktaralım:

"Evvelki akşam İttihat ve Terakki Komitesi'nin himayesinde, fırkanın klüplerinden birinde, Selânik'ten geçmekte olan Yahudi kökenli Osmanlı mühendisi Santo Semo adlı birisi tarafından Mezopotamya konusunda film gösterisi ile birlikte verilen konferans sırasında, Komite'nin organı *Rumeli* gazetesinin başyazarı Yunus Nadi Bey ayağa kalkmış ve Selâmlık töreninin sinematografik gösterisi sırasında görülen Mahmud Şevket Paşa'ya karşı hakaret dolu sözler sarfetmiştir. Aynı anda salonda bulunan subaylar Yunus Nadi'nin üzerine yürüdüler ve vurmağa başladılar. Bunun sonucunda genel bir çatışma başladı ve *Rumeli*'nin yazarı dışarı çıkarıldı. Karakola götürüldü ve ancak Komite'nin isteği üzerine serbest bırakıldı. Sükûnet sağlanınca konferans devam etti ve organizatörler dinleyicilerden üzücü olayı dışarı yaymamalarını rica ettiler. Nitekim hiçbir gazete bunu yansıtmadı.

Yunus Nadi Bey'in davranışına bir özür sağlamak için o gece sarhoş olduğu ileri sürülüyor. Kendisinin de, sarfettiği sözlerin Mahmut Şevket Paşa'ya değil, konuşmacının Mezopotamya ovalarını tasviri sırasında telmihte bulunduğu Siyonizm'e yönelik olduğunu söylediği belirtiliyor. Bu iddiayı onaylamak için *Rumeli* bugün, Yunus Nadi Bey'in imzası altında uzun bir makale yayınlamış olup, ilişikte ekselanslarına çevirisini sunduğum bu makalede Siyonizm'i kınamaktadır.

Her ne olursa olsun, ordu ile komite arasındaki kopukluk her gün biraz daha keskinleşiyor ve subaylar bunu açık açık söylemekten kaçınmıyorlar.

Komite Mahmut Şevket Paşayı yaratanın kendisi olduğunu ileri sürüyor, subaylar ise Meşrutiyet rejiminin salt şimdiki Harbiye Nâzırının eseri olduğunu, ve İttihat ve Terakki Komitesi'nin etkisinin ülke için felâket kaynağı olduğunu belirtiyorlar."

EK: *Rumeli*'nin makalesi

"Siyonizm Daima ve Ebediyen Yuhalanmalıdır.

Yeni rejimin kurulmasından beri küçük Balkan devletleriyle büyük sorunlara düşen ve bütün bunlara karşı ihtiyatlı davranmak zorunda kalıp büyük fedakârlıklar yapan Osmanlılar, zaman zaman da Siyonizm şarkısı dinliyorlar. Bu sözcüğün sakladığı tehlikenin kapsamı gerçekten sınırsızdır; herkes tarafından nefretle karşılanmalı ve gerçek anlamını bilenlerde endişe yaratmalıdır. Bu vatanın sadık ve samimi çocukları, vatanın bir tek kılına dokunulduğunda ister istemez son derece sinirleniyorlar.

Dünyanın dört bir yanından göç eden Yahudiler vasıtasıyla bir İsrail devleti kurmak, ilk bakışta ve hemen, herkesçe imkânsız bir şey olarak görülüyor. Hükûmet bunu mecliste mütalaa edip bir hayal olarak nitelemiştir. Ancak bizim gibi sorunu yakından izleyen ve bu konuda yapılan fedakârlıkları bilenler, Siyonizm'i bir hayal ad etmemekte ve ona karşı ihtiyatlı davranmakta iyice mazurdurlar. Ben Siyonizm'in bir hayal olmadığına inanıyorum. Bu nehrin akışına bir son vermek bizler için kutsal ve vatanseverlik görevidir. Kudüs, Yafa ve

Hayfa civarında satın alınan topraklar hükûmetin gözlerini açmalıdır. Hükûmet tarafından Yahudilere toprak satışını engellemek için alınan kararın uygulanması her çeşit entrika ile önleniyor. Bu yüzdendir ki Kudüs bölgesi toprakları inanılmaz fiyatlara ulaşmıştır. Aldığımız bir mektupta, Siyonistlerin Mısır'da Süveyş'le Kudüs arasında Osmanlı sınırı üzerinde geniş topraklar aldıkları belirtiliyor ve amacın bunları bizim topraklarımızda alacakları topraklarla birleştirmek olduğu ekleniyor.

İşler böyle devam ediyor; bugün karşılaştığımız zorluklar bile, Siyonistlerin Filistin'de bir İsrail hükûmeti kurmayı isteyecekleri yakın bir gelecekte belirecek tehlikeleri göstermeye yeter. Dünyanın dört bir yerinden Filistin'e yerleşmeye gelen Yahudiler, yabancı devlet koruması bahanesiyle daha şimdiden hükûmete güçlükler yaratıyorlar. Siyonistlerin hayali son derece geniştir. Irak'a ve Mezopotamya'ya kadar yayılıyor. Her ne kadar şu anda bundan artık bahsedilmiyor ise de, bir süre önce Siyonistler Mezopotamya'ya Yahudileri yerleştirmek için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerin arkasında, başkenti Kudüs olacak ve eski Babil ve Ninova krallıklarının harabelerine kadar uzanacak bir büyük Yahudi Devleti kurma fikrinin saklı olduğuna inandığımdan buna karşı o zaman basında bir kampanya yürütmüştüm. Ne denli hayal olursa olsun bu yine de bir Büyük Fikir (Megalo İdea) dır. Yunanlıların Megalo İdea'sından endişe etmeyen ben, bazı yabancı Yahudiler tarafından sürdürülen bir hayalden korkuyorum: Bu konudaki endişelerimde haklıyım, zira bu girişimlerin arkasında dünyanın en güçlü öğesi olan para var.

Sina'da Siyonistlerin toprak alışverişleri konusunda dün aldığımız mektupta bir Siyonist pulu yapıştırılmıştı. Bu pulun klişesini yaptırınca gazetemizde yayınlayacağız. Siyonistlerin kullandığı bu pulun üzerinde bir Filistin manzarasıyla bir Siyonist'in resmi ve şu yazı var: 'Filistin Yahudilerindir.' Kısacası Siyonizm, Filistin'de Yahudilerin toprak almasını engellemek için hükûmeti özel kanunlar çıkarmağa zorlayacak büyük bir tehlikedir.

Bu sorunun bir de uluslararası politikayla ilgili diğer bir yönü var. Özellikle Alman Yahudileri arasında gelişen Siyonizm, Doğuda Alman etkisinin öncüsü olmaktadır. Osmanlı makamlarınca kendilerine tanınan nitelik ne olursa olsun, Kudüs Siyonistleri Almanya'dan, eylemlere dönüşen moral destek alıyorlar. Eğer basit bir varsayımla bu işler Mezopotamya'ya kadar uzanırsa, orada da aynı durumla karşılaşırız. Görülüyor ki, Siyonizm'in hayalleri gerçekleşmese de, Siyonizm ülkemizde birincisi kadar tehlikeli olacak bir yabancı etkisi yerleştirecektir.

Bu kısa teorik açıklamalardan sonra, olaylara gelelim. Bugünlerde şehrimizde bulunan, Mezopotamya'dan gelmiş bir Yahudi mühendis Santo Semo Efendi var. İttihat ve Terakki klübünde Mezopotamya hakkında projeksiyonlu bir konferans vermek arzusunu gösterdi. Bu konferansta ben de vardım. Maalesef bu sorun ve ister istemez İngiltere'nin etkisi görülüşülürken, bunun arkasına saklanan Siyonizm sorunu sinirlerime dokundu; durumun tam farkında olmayan arkadaşlarım konuşmayı alkışlıyorlardı; o zaman Siyonizmi yuhalamaktan kendimi alamadım. Ve şurada yine ilân ediyorum ki, yaşadıkça Siyonizm'i yuhalayacağım.

Her ne kadar Alman etkisinin öncüsü olan Siyonizm'e karşı isem de, Almanya'ya karşı olduğumu söyleyemem. Bence vatanın selâmeti uğrunda her türlü özel politika fikri ortadan kalkmalıdır."

Selânik'teki Fransız konsolusunun aynı dosyada bulunan diğer raporlarından da anladığımıza göre, *Yunus Nadi Rumeli gazetesinde, Talât-Nâzım çizgisini izleyen, ve Hizb-i Cedit'cileri yeren ısrarlı bir politika izlemekteydi.* 29.1.1911 tarihli başyazıda 'İttihat ve Terakki'den ayrılan mebuslar *Komite*'de kalmaya devam edebilirler mi?' sorusunu soruyor ve şöyle yanıtlıyor: 'Fırka ile *Komite* aynı şeydir. *Komite* milleti temsil eder, dolayısıyla ayrılan mebus *Komite*'de kalamaz; *Komite* üyesi olmadan fırkalı olunur, ama fırkaya mensup olmadan *Komite*'de bulunulamaz.'

Merkezi Umumî'ye muhalefetin bir haylı şiddetlenmiş olduğunu konsolosun 13.2.1911 tarihli raporundan öğreniyoruz: *'Çoğu terfi edememekten gayr-ı memnun 500 kadar subay Selânik'te bir cemiyet kurmuş bulunuyorlar.' Yunus Nadi'nin tokatcılarının bunlar arasından çıktığı anlaşılıyor.* Yunus Nadi bu subayların Mahmut Şevket Paşa'dan destek umduklarını bildiğinden onun resmi görününce yuhalamaya giriştiği, ancak makalesinde Siyonizm temasını bahane olarak kullandığı kesinleşmektedir. Zira Komite Mahmut Şevket Paşa'dan pek memnun olmamakla birlikte, henüz onu başından atacak güçte değildi. Dolayısıyla Rumeli, saldırılarını doğrudan değil vasıtalı yollarla devam etmiş, hizipçileri "bilinçsiz şekilde ağına düştükleri bir yabancı devletin entrikalarının kurbanı olmakla" suçlamıştır (25.4.1911 tarihli rapor No. 86)

Yunus Nadi'nin işaret ettiği İngiltere'dir. Aynı raporda *Doktor Nâzım*'ın konsolosa mahrem kaydıyla yaptığı bir açıklama bunu tasdik etmektedir: Olay *'Mısır'daki Mason localarını İngilizlerden ayırıp Osmanlı Masonluğuna bağlama çabalarımıza karşı bir İngiliz kışkırtmasıdır.'*

Bu vesileyle Selânik'teki Komite-Hizip tartışmasına ışık tutacak iki bilgiyi ekleyelim. Sadık, hükûmet tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılıp Selânik'e gönderilince 6 Mayıs 1327 tarihli Selânik gazetelerinde, Masonluğu nasıl anladığını şöyle açıklamıştır: *"Ordu Masonluk gibi teşkilâtlarla ilişkide olamaz. Farmasonluk insanlığa hizmet de bulunabilir, ama üyelerinin özel çevresinden taşmamalıdır. Farmasonluğa karşı düşmanlığım onun ordunun saflarına girmesini engelleme arzumdan fazla değildir. İnsanlığa hizmetindeki bütün katmanlara saygılıyım, ama politikayla ilgileri olmamalıdır.'* (İstanbul, 24.5.1911, no.248 raporu)[4]

Miralay Sadık'ın Masonluğu yermekten kaçınması, Yunus Nadi'nin olayları Siyonizm üzerine yıkması, asıl soruna açık açık yaklaşılmaktan kaçınmanın yeğlendiğini gösteriyor. ☆

1 *İtalyan Dışişleri Arşivi*, Macedonia 380, Selânik Konsolosunun 27.4.1911 tarih 527/132 sayılı yazısı.

2 İtalyanca olan metinde Türkçe olarak yazılmış.

3 *Fransa Dışişleri Arşivi*, Turquie NS-8, Selânik Konsolosunun 7 Nisan 1911 tarih 77 nolu raporu.

4 Orhan Koloğlu, *İttihatcılar ve Masonlar*, Gür yayınları, İstanbul 1991, kitabımızda bu konuda geniş bilgi vardır.

Etnik Türdeşleşme Akıllıca Bir Amaç Olamaz!

Türkiye nüfusu din, dil, ırk vb. açılarından hâlâ türdeş (yani homojen) değil. Ama İkinci Meşrutiyette İttihatçıların başlattığı şovence politikaları sürdüren Cumhuriyet hükûmetleri yüzünden, kültür mirasımızın mozayığı hızla yeknesaklaşıyor.

Bütün imparatorluklar gibi, Osmanlı'nın da çok-dilli ve çok-dinli halkları vardı. Hem de bunlar, yüzyılımızın ortalarına kadar gelen İngiliz ve Fransız imparatorluklarının çoğu uyrukları gibi vahşiler ve ilkeller değil, geçmişte büyük uygarlıklar yaratmış insan topluluklarıydı.

Osmanlı'nın kültür zenginliği, anasırının (unsurlarının) çeşitliliğinden kaynaklanmaktaydı. Yükselen Türk Milliyetçiliği ise, anadilleri ve dinsel inançları farklı olan yurttaşlara, varlıklarına zor katlanılan geçici konuklar, hatta yabancı devletlerin beşinci kolları, potansiyel casus ve ajanları gözüyle bakmaya başladı. Elbette onları kendi çıkarları için kullanmaya çalışan ülkeler vardı. Fakat biz de, bu toplulukların devlete sadık kalmaları için gerekenleri yapmadık. Oysa, Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecinde, gayr-i Müslim yurttaşlarımızın çok yararlı hizmetleri olmuştu. Birçok konuda, Batılılığı onlardan öğrendik.

Önce, İslâmcı bir toparlanmayla, Müslüman olmayan halklar hedef alındı. Harb-i Umumîde Ermeniler kıyıma uğratıldı. Millî Mücadelede (ötedenberi İstanbullu olanları dışındaki) Rumlar Yunanistan'a sürüldü. Yine de, Cumhuriyetin ilk nüfus sayımında anadilinin Rumca olduğunu söyleyenlerin oranı, onbinde 88'di (13,5 milyonluk toplam içinde 135 bin kişi). Rum-Ortodoks kilisesine bağlı olanların sayısı daha da yüksekti. Fakat, bu ilk oran bile sürdürülebilseydi, bugünkü 60 milyonluk nüfusumuzun içinde yarım milyondan fazla Rum vatandaşımız olmak gerekirdi. Gelin görün ki, şimdi Türkiye'de ancak 2-3 bin Rum kaldı.

Gayr-i Müslim azınlıklar Ermeni ve Rumlardan ibaret değil elbette. 1942'de onların yanısıra, Varlık Vergisiyle ürkütüp İsrail devleti kurulunca birçoğunu kaçırdığımız Yahudiler var. Hıristiyanlardan Süryaniler, Keldaniler vb. Ayrıca Yezidîler.

Bugün başlıca sorunumuz, Müslüman azınlıklardan Kürtler. Ama geride, Çerkezler, Lâzlar, Hemşinliler, Boşnaklar, Arnavutlar vb. duruyor. Müslümanların da Sünnîsi var, Alevîsi var. Bütün bunları, ekonomik ve toplumsal gelişme sağlanmadan, türdeş hale getirmeye çalışmak, bence muzır bir hayal. Günün birinde ekonomik ve toplumsal kalkınma sağlanınca da, bu çeşitlilikten yoksun kalmak, akıl kârı değil.

Rumlara karşı, ileride utanç ve pişmanlıkla anacağımızdan hiç kuşkum olmayan 6-7 Eylülcü (1955) tutumumuz için tek avuntu, Yunan hükûmetlerinin de en az bizimkiler kadar şoven olması. Zaten biz Rumlarımıza ne yaptıksa, Batı Trakya ve Kıbrıs'ta Yunanlıların tutum ve davranışlarına karşılık olarak yaptık. Durumu, Herkül Millas'ın bu konudaki kitabının başlığı pek güzel özetliyor: "Tencere dibin kara, Seninki benden kara." Fakat bizim, başka bir sözümüz de var: "Sui misâl emsal olamaz" (Kötü örnek, örnek alınmaz). Mecelle'deki "Bâtıl, makusun aleyh olamaz" kuralı. Keşke, bunu daha sık hatırlasak.

Büyükada'daki Aya Yorgi Kudunas manastır kilisesinin iç görünüşü.

Ruhban Mektebi'nin Kütüphanesi

Büyük Fransız Müsteşriki (Doğubilimcisi) Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar 1672-1673* adlı kitabında (Ankara: T.Tarih Kurumu Yay., 1973; cilt II, s. 152) şunları yazıyor:

"İstanbul'un karşısında, 18 mil mesafede ve İzmit körfezi ağzında bulunan adalar arasında Rumların Halki (Heybeli) dedikleri bir tanesi vardır ki, Teslis (Üçleme) ismi altında tanınmış bir manastır ihtiva eder. Burada kilise babalarına ait olmak üzere büyük sayıda yazma gördüm. Vakıa bunlardan bir miktarına satın alma teklifi yapılınca, Calocer(keşiş)ler böyle bir sözü dinlemeye bile yanaşmadılar. Fakat para ile Rumlara karşı zaferine erişilmeyecek bir dava yoktur. Kendileri de istenildiği zaman bu yazmaların tetkik edilmesine müsaade etmeyi reddetmediler."

Şimdi bile, manastırın alt katında önemli bir kütüphane var. Aya Triada'nın İngiliz papazı, İsais Simonopetritis Peder bize en eski kitaplarını gösterdi: 1599 basımı bir polyglot (çok-dilli) Kitab-ı Mukaddes. Her sayfada dört sütun halinde, metinlerin İbranice asılları, Yunanca (Septuagint), Klasik Latince ve Vulgata (o zaman için avam Latincesi) çevirileri. Sayfa altlarında da dipnotları.

Ayrıca, yüzlerce cilt, Kilise Babalarının ve daha sonraki ilâhiyatçıların Yunanca-Latince kitapları. Profan (din-dışı) klâsikler de eksik değil. Örneğin, Harvard yayını, çift numaralı sayfaları özgün dilde, tek numaralı sayfaları İngilizce basılı Loeb dizisi var. Bunlardan başka, 19'uncu yüzyılda yayımlanmış eski seyahatnameler, süregelen Hıristiyan dergiler vb.

A.Galland'ın sözünü ettiği yazmaların bugüne kadar gelebilenleri ise, bir süre önce, güvenlik gerekçesiyle, Fener Patrikhane'sinin kütüphanesine aktarılmış.

Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları-III

YÜCEL DEMİREL

Son Telgraf (20 Kânunuevvel 1924)

Çar Devrinin Zindanı

Çar devrinde bu zindana bütün Rusya İmparatorluğu dahilinde ancak iki kişi girip çıkmak salâhiyetini haizmiş. Biri tiran yahut sergardiyan, diğeri bizzat çar. Bu iki şahıs haricinde bu zindan bütün zindanlık hayatında hiçbir zâir yüzü görmemiştir. Rusya'da o zaman bütün zindancılar ve gardiyanlar aksa-yı şarkta ve Kamçatka yarımadası ahalisinden intihab olunurmuş. Bu adanın ahalisi soğuk, vahşi ve bilhassa insafsız adamlar olurmuş. Bizim karşımıza çıkan ve zindanın eski memurlarından bulunan bu zindancı da ora halkındandı. Zindanın dahilini dolaşmaya başladık. Basık, muzlim ve soğuk dehlizler geçtik. Buraya düşen bir biçare evvela tiranın huzuruna çıkarılır, elbiseleri soyulur, sırtına ağır, kaba elbiseler geçirilmiş. Bu kaba elbise aynı zamanda onun kefenidir. Çünkü bu berzahdan hiçbir mahkûmun kurtulduğu vaki olmamıştır.

Burada mahkûm aynı zamanda zindan dahilinde icrasına mecbur olduğu şeyleri öğreniyor. Sonra ömrünü tüketeceği hücreye getiriliyor. Hücre karanlık ve taş bir medrese odasını andıran çıplak bir yerdir. Bütün eşyası duvara çivilenmiş bir demir karyoladan ibarettir. Karyola gece hava karardıktan sonra indiriliyor, mahkûm yatıyor. Karyolada yalnız bir ot minder vardır. Sabah gün doğarken mahkûm kalkmaya mecburdur. Ve artık ta akşama kadar mahkûm ayak üzerinde kalacaktır. Çünkü karyola yeniden duvara kilitleniyor. Hücre içinde aşağı yukarı çokça gezinmek de yasaktır. Mahkûm daima hücrenin ortasında kalacak ve duvarlara yanaşmayacaktır. Mahkûm için okumak yazmak şarkı söylemek konuşmak, gülmek veya ağlamak memnudur. Mahkûmun bütün bu halleri kapıda mevcut bir aralıktan daima tarassud ediliyor. İşte bu hal ilâahirilömr devam eder. Uslu ve sakin mahbusîne zindana girdiklerinden meselâ beş, on sene sonra bazen okumak üzere İncil verilir. Veya ara sıra mahkûm bahçeye çıkarılırmış. Biraz sonra bu bahçeyi de gördük. Bu bahçe denilen şey küçük bir evin avlusu cesametinde bir yerdir. Ve burada her mahkûmun ayakta durup hava alacağı yer işaret edilmiştir. Bahçede aynı zamanda iki mahkûm birden bulundurulmazmış. Petropavlovsk zindanı en tehlikeli siyasî mücrimîne tahsis edilmiş bir yer olduğu için buraya daima genç, kudretli ve ateşli gençler düşerdi ve buraya düşüp de hemen idam edilmeyen bir mücrim artık vücudunun tahammülü nisbetinde hayatını bu mezarda eritir, genç olarak girdiği bu yerden ihtiyar ve ölü olarak çıkardı. Petersburg'un şimalinde Şilesburg kalesi inşa edildiği zaman bu zindandaki mahkûmîn de oraya nakledildi. Bu suretle Petropavlovsk Şilesburg'a terk-i mevki etti. Şilesburg'tan kurtulanlar vardır. Meselâ meşhur Kropotkin, Bakunin bunlar meyanındadır. Bizim rehberimiz ihtilâlin Şilesburg'tan kurtardığı ve bugün Şûrâlar Hükûmetinin mühim mevkilerinde bulunan üç zatın ismini saydı ki, bunlardan biri Şilesburg'ta tam yirmi sekiz ve diğerleri onbeşer seneden fazla kalmışlar ve artık tamamiyle kat'-ı ümid etmişlerdi. Petropavlovsk zindanının padişahlığa, istibdada, hürriyet-i fikriye âsilerine karşı kin ve nefret hisleri, fikir ve hürriyet kurbanlarına karşı da derin ve ebedî şükranlar, takdirler taşıyarak terkettik. İstihkâmın ortasında beyaz bir kilise bulunuyordu. Bu kilisenin dahili Romanoflar Hanedanının yani Rusya imparatorlarının mezarlarını ihtiva ediyordu. Eski bir adam olan rehberimiz kiliseye adeta bir vecd ve huşu içinde girdi. Bizim kafilemizi teşkil eden zâirlerden pek çoğu zindan ziyaretinin de verdiği bir hınçla bu mezarlar arasında adeta intikam alırcasına coşkun ve hakaret edici bir şekilde dağıldılar. En başta Büyük Petro ve karısının mermer makberleri vardı. Bütün mezarlar hemen birbirinin aynı idi. Yalnız Rusya'da köylünün esaretini ilga eden kanunu neşreden İkinci Aleksandr ve karısının mezarları renkli ve kıymetli porfirden yapılmıştır. Mihraba müteveccih bir sütunun önüne kızıl bir taht kurulmuştu. Bu kilisede senede bir gün büyük âyinler yapılır ve çarlar âyini işte bu tahtın üzerinden takip eylerlerdi. Allahın önünde bile kendilerini bütün diğer insanlardan daha yüksek gören bu sefil mahlûklar adaletin tecellisini işte nihayet görmüşlerdi. Bugün o muazzam Rusya imparatorları hanedanından bütün dünya yüzünde işte ayaklarımızın altında kalan şu bir kaç mezar taşından başka birşey kalmadı.

Aramızda genç bir Hintli de vardı ve zannederim ziyaretimizden en çok müteheyyic olan da o idi. Kendini çarların bu şimdi boş duran tahtları

üzerine çıkmaktan men edemedi. Hepimiz aynı misali takip ettik. Eski ve ihtiyar rehberimiz yüzünü ekşitti ve bizi kilisenin dışarısında bekledi. *

Ermitaj Müzesi

Troyski Most'dan İsakov kilisesine kadar olan Neva'nın sol sahili bence şehrin en dolgun ve en kıymetli kısmıydı. Bu sahilde herşeyden evvel Kışlık Saray ve Ermitaj Müzesi göze çarpar. Ermitaj'ı gezmek için Petersburg seyahatime maalesef ancak üç gün ayırabildim. Ermitaj meselâ Luvr, Britiş Müseyum gibi dünyanın en büyük en zengin bir iki müzesinden biridir.

Bugün benim hayalimde Ermitaj'dan kalan his, altın renkli, aydınlık ve cana yakın bir güzellik hissidir. Bu güzellik ressamın fırçasından doğan sonsuz "teessür" mü? Heykeltraşın kalemiyle yaratılan camid hareket mi? Nakkaşın, nâhitin istikbale hediye etmek istedikleri iyilik, güzellik, sanat hisleri midir bilmiyorum. Yalnız şunu duyuyorum ki her sanat galerisini, her sanayi-i nefise müzesini terkederken artık kendimde bir başka adamın ruhunu hissederim. Kalem sanki başka türlü çarpar, gözlerim başka türlü duyar, yaşadığım âleme karşı görüşlerim artık başka başkadır. Benliğim sanki bir an için beni terk etmiş ve onun yerine yüzbin yıllık beşer tarihinin, beşerin sanat, sükûn, güzellik ve fazilet için yaptığı yüz bin yıllık mücadelenin mütekâmil ve olgun şahsiyeti geçmiştir. Eğer mazi bize bu sanat eserlerini de devr etmeyecek olsa idi, biz onu artık nasıl tebcile şayan bulabilirdik.

Ermitaj'a ilk defa bir pazar günü gidecektik. Bize çok erken kalkmaklığımızı söylediler. Nevski caddesinden bindiğimiz tramvay bizi yeni İhtilâl Kurbanları Meydanı'nda bıraktı. Meydanın bir tarafında galiba Moskova'daki Vasili Blaventaya Kilisesinin aynı olmak üzere yapılmış kuleleri burmalı, kakmalı, mozayikli, renkli güzel bir kilise vardı, temiz ve tenha bir sokaktan yürüdük, kışlık saraya doğru gidiyorduk. Büyük bir binanın kapısında Âlimler Yurdu levhası var. Biraz daha geçince yolun sağında önünde her çeşitten bir insan kalabalığı bekleşen daha büyük bir bina gördüm. Bunun cephesine siyahımsı granitten yapılmış ve dört cesim Herkül heykeline istinad eden geniş ve mermer bir balkon vardı. Ben buranın Ermitaj olacağını daha kimse söylemeden anladım. Çünkü dünyada her müzenin cephesi az çok bu şekildedir.

Vakit henüz erkendi, müze daha açılmamıştı. Kapının önünü dolduran kalabalık gittikçe artıyor, kesifleşiyor, kendi arasında kendi kendine dizilmeye sıralanmaya benzer şekiller alıyordu. Rusçada "Oçered" kelimesiyle ifade edilen bu sıra, bu sıralanma hareketi adeta insiyaki bir harekettir. Bir bakkalın önünde üç kişi birikirse bunlar derhal kendi kendilerine bir sıra teşkil ederler. Tramvaylarda, trenlerde, dükkânlarda hatta kütüphane, mektep, kilise, müze gibi yerlerde bile katiyen birbirini itmez, kakmaz, kendi kendine derhal sıralanır, bazen işte Ermitaj'ın önünde olduğu gibi böyle uzun insan zincirleri teşekkül eder. Mevki-i içtimâisi ne kadar yüksek olursa olsun "Oçered-sıra" haricine çıkmak kimsenin aklına gelmez. İhtilâl sıra âdetini bozmamış, bilakis takviye etmiştir. Sıra köyde, şehirde, mektepte, sarayda her yerde câridir. Her hususta biribirini müsavi gören ve biribirine müsavi olan insanlar böyle birbirleri arkasına sıralanmış olmakla katiyen birşey kaybetmedikle-

Sovyetler Birliği'nden dönüşünde annesi ve kardeşi ile. 1924

rine kanidirler. Oçeredo içtimâi yaşayışın, gayrin hakkına hürmet şimesinin ne güzel bir ifadesidir.

Ermitaj'ın önünde bekleyenleri meraklı bir şekilde süzdüm. Bunların içinde ecnebiler ve zengin tabakaya mensup adamlar pek az göze çarpıyordu. Kızıl Ordu mensubîni, Darülfünunlular, fabrika işçileri ve meslekleri pek de tayin edemediğim birçok adamlar müzenin açılmasını bekliyorlardı. Bunların birçokları şüphesiz bizim gibi Petersburg'un uzak mıntıkalarından, belki de hariçten gelmişlerdi ve bunları sabahın bu saatinde ayakta tutan his ancak bedîî bir ihtiyacın tatmini hissi idi. Aç, fakir, bin türlü zaruri işlerin eksikliği ile kıvranan bu ihtilâlci şehir ve bütün ihtilâlci Rusya ilim ve sanat duyguları önünde savletini günden güne artıran, coşan bir sel manzarası arz ediyor. Dünyanın hangi köşesinde matbaalar, kütüphaneler, mektepler, müzeler bu kadar canlıdır? Dünyanın hangi köşesinde insanlar bu kadar mahrum, fakat, bu kadar ilim ve sanat kaygusuyla yanarlar. İhtilâlin göz kırpmadan mahvettiği yüzlerce, binlerce, silsilenin hanedanın, büyük, muhterem, asil kimselerin hikâyelerini Rusya'nın her tarafında dinlediğim, pek çok gece yarıları hatırlıyorum ki; acı yaylım ateşleriyle uykumdan ayıldım ve sabahı bana daha o akşam berhayat olarak gördüğüm bence de gelmez ve dokunulmaz zannedilen insanların artık yaşamadığını söylediler. Simferopol civarında bir vadi hatırlıyorum ki; yalnız kendilerini ve metreslerini düşünen aksi inkılâpçı cenerallerin kaçarken bıraktıkları oniki bin kişilik bir kumanda ordusu ve aileleri burada bire kadar imha edilmişlerdir. Şimdi bunların mezarları uzun uzun tümsekler teşkil ediyor. Fakat bana hiçbir yerde tahrip edilmiş bir müze, bir sanat eseri, bir dikili taş, bir sahife yazıdan bahsetmediler. 22-23 Teşrinievvel 1917 gecesi daha ihtilâl ilk kabinesini

kurarken Moskova'da âsâr-ı atikadan bir kilisenin yanlışlıkla bombardıman edildiğini duyan Bolşevik Maarif Nazırı Lunaçarski derhal istifa etti. Bilâhere bu haber tahakkuk etmedi. Fakat Lunaçarski bu büyük cihayetin hakikaten olmadığına kani olmak için yüzbin türlü müşkilât içinde tâ Moskova'ya kadar geldi. Bazı şehirlerde eski imparatorların heykellerinin kısmen tahrip edilmelerine rağmen en ihtilâlci şehir olan Petrograd bütün imparator heykellerini bile bulundukları gibi muhafaza etti. Bugün yine Deli Petro şaha kalkmış bir at üzerinde yalçın bir kayaya tırmanmış Neva'ya karşı duruyor. İkinci Aleksandr yine o hantal kıyafetiyle Aleksandr istasyonu karşısında, İkinci Katerina yine opera bahçesinde...

Ermitaj'ın alt katı Yunan, Roma ve Fenike âsâr-ı atikasına tahsis edilmiştir. En güzel Roma eserleri, en kıymetli Fenike hiyeroglifleri burada mevcut. En cesim Jüpiter, en temiz Atena ve en haris gözlü Bakus heykellerini ben burada gördüm. Fakat âsâr-ı atika müzeleri az çok heryerde birbirinin aynıdır. Asıl Ermitaj, beni ve herkesi teşhir eden Ermitaj binasının ikinci katıdır. Ermitaj bir resim galerisidir.

Fakat şuraya buraya serpiştirilmiş gibi gayet zengin oyma ve heykeltraşlık işleri konulmuş. Galeri daha ziyade garp resmine ve âsârına tahsis edilmiştir. Rus resminin âsârı Moskova'da teşhir edilmektedir. En zengin salonlar, Flaman, Alman, Fransız ressamlarının âsârını arzeden salonlarıdır. İtalya ressamları Ermitaj'da gayet mahdut bir mevki tutuyorlar. Rus salonunda ise daha ziyade Rus resminin ibtidası vardır. Bu ibtidai bilâhare bir seyir halinde Moskova'da Tretyakovski Galeri'de takip ediliyor. Mamafih bugünün resim stillerine ait Rus numuneleri de gerek Ermitaj'da, gerek Tretyakovski Galeri'de mevcuttur.

Ermitaj için ben ne söyleyebilirim. Her zahid cenneti kendi dimağına göre düşünür. Büyük sanat meşherlerinin temaşası hatta hiç şüphesiz bir teselli ve bir mazhariyettir ve böyle bir meşheri hakkıyla tasvir etmek teşebbüsüne ise en sanatkâr insanlar bile hiçbir zaman girişmemişlerdir. Biz sanatın layemut eserleri önünden sadece geçiyoruz. Susalım ki bu geçsin, derinliğini ve berraklığını kaybetmesin.

Son Telgraf (24 Kânunuevvel 1924)

[Smolni Enstitüsü]

Şimdi Petersburg'u yazarken "Smolni"den bahsetmemek mümkün değildir. Smolni âsilzâdegân kızlarının tahsil ve terbiye edildiği bir enstitü idi. Ermitaj'ı gezerken bu mektepte yaşayan genç kızların hayatına ait bir iki tablo görmüştüm. Halbuki şimdi Petersburg denilince akla evvelâ Smolni gelir. Şimdi en mühim Petrograd hükûmet müesseselerinin makarrıdır. Fakat bu bina ehemmiyetini ihtilâlden aldı. İhtilâl Smolni'den başladı. İhtilâlin ilk günlerinde öyle zamanlar oldu ki "Sovyet Hükûmeti" denilen şey sadece bu binanın duvarı içine sıkıştı. Rusya İnkılâbı'nın tarihi Bolşevizmin Smolni duvarlarından tâ aksa-yı şark denizlerine ve Pamir yaylalarına kadar yayılması tarihidir..

Aleksandr istasyonundan bindiğimiz tramvay bizi Petrograd şehrinin şimal kenarına, Neva sahiline doğru götürdü. Bir cephesine medhal veya tak-ı zafer şeklinde birşey yapılmış gayet geniş bir bahçeye yürüdük. Önümüzde üç katlı uzun bir kışlaya benzer bir bina vardı. Ben bu kadar uzun bir bina hiç hayatımda görmedim ve görebileceğimi de pek zannetmiyorum. Binanın içine girebilmek için birkaç nöbetçiye müsaade biletlerimizi göstermek icap etti. Bu bina adeta başlı başına bir şehir gibi... Bir tiyatro, iki sinema salonu, matbaası, kütüphaneleri, kıraat salonları, lokantaları var. Bir kısmını askerî mektebi işgal ediyor. Bir kısmını da Leningrad Şûrâsı ve müessesâtı işgal etmiş, fakat insan yine boş bir binada geziyormuş gibi geliyor.

1917 Şubat İhtilâlini müteakip, yani Çarın sukutundan sonra yavaş yavaş Smolni binası siyasî bir merkez olmaya başladı. Muhtelif partiler merkezlerini burada tesis ettiler. Burada muhtelif kongreler akdedilmeye başlandı. 1917 Teşrinievvel, yani Bolşevik İnkılâbı böyle bir kongre esnasında ve Smolni'de başladı. Bolşevikler evvelâ bu binayı ellerine geçirdiler. Binanın önündeki geniş avlu siperler ve tel örgüleriyle çevrildi. Bu suretle Smolni binası dünyada sosyalizm inkılâbının kendisine fethettiği ilk kale oldu. Burada ilk iş olmak üzere bir "halk komiserleri şûrâsı" yani bir bolşevik kabinesi teşekkül etti. Yavaş yavaş bütün Petersburg bolşevik gönüllülerinin eline geçti. Fakat Bolşeviklerin bütün şehir üstündeki bu hâkimiyetleri bilâkaydüşart değildi. Evvela şehirde bir belediye heyeti vardı ki başta reis Şemlider olmak üzere beledî vazifeler görmesi icap eden bu heyet derhal siyasî bir irtica merkezi oldu. Derhal Kadetler, Menşevikler, Eserler, Enternasyonalistler hulâsa Bolşeviklerden maada hatta sosyalist geçinen ne kadar partiler varsa bu siyasî taazzuvun etrafında birleştiler.

Belediye heyeti Petrograd'dan firar etmiş hükûmet-i muvakkate âzâsı ve Kerenski ile derhal münasebet tesis etti. Şehirdeki "Yunker Bölükleri" yani eski harbiye mektebi kıtaatı derhal belediyenin tarafına geçtiler. Şehirdeki telefon merkezleri belediyenin emriyle hakiki merkez-i hükûmet olan Smolni ile irtibatı kestiler. Şimendifer teşkilâtları "Vikjel" (?) tabir edilen umumi bir ittifak teşkil ettiler ve Smolni'ye muhalefete başladılar. Smolni'nin irsâlâtını Vikjel kabul etmiyordu. Matbaalar, otomobiller, bankalar, depolar, hulâsa herşey belediye heyetinin elinde idi. Bolşevik kabinesi nâzırları umumiyetle meçhul adamlardı. Meselâ harbiye nâzırı bir zabit vekili idi, fakat barikatları, cepheleri gezmek için vesait bulamıyordu. Maliye nâzırının maliye ile alâkası oniki sene evvel bir Fransız bankasında bir kaç ay kâtiplik etmiş olmaktan ibaretti. Bankalar belediyenin emriyle hareket ediyorlar ve Smolni'ye bir ruble bile vermiyordular. Troçki hariciye nâzırı oldu, fakat hariciye nezaretini işgale gittiği zaman bu nezaretteki büyük küçük 600 memur derhal kapıları kapadılar ve terk-i eşgal ettiler. Eski hariciye müsteşarı gizli muahedeleri bir ecnebi konsolatosuna kaçırdı. Hulâsa Bolşevik komiserlerinin vazifesi Smolni salonlarında nutuklar dinlemek, sokaklarda, fabrikalarda dolaşmak, yahut da Smolni'nin karşısındaki çayhanede veresiye çay içmekti. Bolşevik partisi Smolni'de işe bu şekilde ve bu şerait altında vaz'-ı yed etti. Bizzat Smolni binasında bile bütün nüfûz ve iktidar Bolşeviklerin

elinde değildi. Onların bütün faaliyetleri binanın vasatında birkaç oda ve daireye toplanmıştı. Meselâ seksen dört numaralı oda hem Lenin'in makamı, hem Troçki'nin, Antonof'un ve daha birçok idarelerin bulunduğu yerde ihtilâlin haftasında Kerenski belediyenin davetiyle cepheden mürteci Kazakları ve Ceneral Kornilof'u yanına alarak Petrograd üzerine yürüdü, Çarristopeselev'i (?) işgal etti. Şehirde bu fikirler kıyam ettiler, telgraf, telefon müessesâtı onların eline geçti. Şehir garnizonu şüpheli bir vaziyet aldı. Bolşevik Belediye Smolni'nin artık bertaraf edildiğine dair beyannameler neşretti. Fakat burjuva fırkalarının ve bütün dünyanın beklemediği neticeler meydana geldi. Münferid Bolşevik köylüleri muntazam ve vahşi Kazak kıtaatını mağlûp ettiler. Yunkerler şehirde teslime mecbur edildi. Belediye kuvvet ve nüfuzunu kaybetti ve sonra ilga edildi. Smolni'nin çemberi bütün şehri ve sonra bütün Rusya'yı ihata etti. Ukrayna, Kafkas, Sibirya, Türkistan, aksa-yı şark pek çabuk bu çemberin içine girdi. Menşevikler, Eserler, Enternasyonalistler kâmilen irtica cephesine geçtiler. O zaman iki büyük cephe teessüs etti ve vatandaşlık muharebeleri başladı. Yudeniç, Denikin, Kolçak yüzbinlerce kişilik ordular teşkil ettiler, İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, Japonlar, hatta Yunanlılar bu irtica ordularına gemi gemi yardım, asker, mühimmat ve altın gönderdiler. Öyle ki bu çeşit çeşit ordular bu bolluğun ve fazla kuvvetin sersemliği içinde sarhoş oldular ve birer birer oldukları yerde boğuldular.

Lenin'in plânları birer birer galip geldi. Çar ve ailesi kurşuna dizildi, külleri havaya savruldu. Kolçak'ı idam ettiler. Kalerin kendi sevgili Kazakları elinde can verdi. Duhonin öldürüldü. Donyalin kaçtı. İngilizler ancak kaçacak zaman bulabildiler. Fransızlar arkalarında kendilerini kaçıracak kendi gemilerinin isyan ettiklerini gördüler. Fransa hükûmeti isyancılar reislerini mahkûm, fakat Fransa halkı onları mebus intihap ettiler. Venizelos Anadolu'ya olduğu gibi Rusya'ya da bir ordu gömdü. Japonlar yalnız aksa-yı şarkı, Vladivostok'u değil, Sahalin adasının bir kısmını da tahliye ettiler ve Tokyo'da Japon amelesi Sovyet hükûmetinin zaferi şerefine muazzam nümayişler yaptı. Hindistan'ı müthiş grev dalgaları sardı. Garbın bütün kin ve husumet deryası içinde inkılâpçı ve mücahit Türkiye'ye ilk dostluk elini bu Smolni galipleri uzattılar.

Dört Atlı Köprü

Nevski Prospekt Petersburg'un en büyük caddesidir. Çarlar devrinde fakirlerin, dilencilerin, pejmürde kıyafetli insanların bu caddeden geçmesi memnu imiş. Kışlık Sarayı ziyarete giderken bu caddeyi yayan olarak geçmeyi tercih ettik. Bu caddenin herhangi bir Avrupa şehrinin güzel ve mamur bir caddesi olmaktan başka bir hususiyeti yok. Bu cadde pek çok nümayişlere, ihtilâllere sahne olmuştur.

Kışlık Saray'a yaklaşırken cadde iki küçük köprü üzerinden geçer. Bu köprülerden birinin başında şayan-ı dikkat dört at heykeli var. Atlarla her biri köprünün dört köşesini teşkil eden birer taştan kaide üzerine rekz olunmuş. Her at şahlanıyor, ve dizginlere asılmış bir adam bu şahlanan atı zabtetmeye çalışıyor. Öyle ki birinci kaidede atı elde eden seyis henüz şaha kalkmak isteyen ata tamamiyle hâkimdir. İkinci kaidede at daha ziyade kalkmış, kükremiş, fakat seyis henüz itidalini kaybetmemiştir. Üçüncü kaide at tamamiyle şahlanmış ve seyis hâkimiyetini kaybetmek üzeredir. Dördüncü kaidede at artık serbesttir. Bana bu dört tunç at heykeline halk arasında verilen mânâyı anlattılar. Burada şaha kalkan at "halk" kuvvetidir. Bu kuvveti tutan seyis Rusya mutlakiyeti idi. Fakat at gittikçe şahlanıyor ve seyis gittiçe kuvvetini kaybediyor. Nihayet birgün artık serbest ve seyis sernigündur.

Bu güzel tefsir tarzını bilmem ki bu heykelleri buraya diktiren çar duymuş muydu? Fakat bu geniş mânâyı tazammun ettiği ümit bugün artık tahakkuk etmiştir. Çarlar artık tarihin süprüntülüğüne atıldılar. Çar mutlakıyetinin hükümrân olduğu kara günlerde kimbilir kaç ihtilâlci genç bu şaha kalkan kudretlerin önlerinden geçerken ümit ve azimlerinin daha ziyade kaynadığı, sertleştiğini hissettiler.

Kışlık Saray

Kışlık Saray Neva'nın kenarındadır. Bir tarafında da geniş bir meydan vardır. Bu meydanın etrafını harbiye, muharebe nezaretleri binaları dairenmâdâr ihata eder. Meydanın merkezinde yüksek ve granit bir sütun vardır. Meydana bu binaların aralarında yırtılan (?) kemerlerden geçilir. Bu meydana şimdi Oriski Müzesi isimlerini vermişler. Bu meydanda tarihin müthiş bir faciası cereyan etti. 1905 senesi Kânunusânide açlıktan, buhrandan, işsizlikten muztarib olan binlerce Petersburg amelesi Gapon isminde bir papazın peşine düştüler. Ve Çara arzıhal vermek için sarayın önündeki bu meydana sokuldular. Kafilede müsellâh bir ferd yoktu ve nümayiş yerine yollarda Çar için yazılmış dualar okuyordular. Fakat meydanın etrafı, sarayın önü ve geçitler kâmilen Çarın Kazakları tarafından tutulmuş bulunuyordu.

Çarın amcası onu bu kitlenin suiniyetine ikna etti ve ordularına ateş edilmek için emir istihsal etti. Biraz sonra her tarafta açılan tüfek ve mitralyöz ateşi altında bütün meydan bir kızıl cehenneme döndü. Kadın, erkek, çoluk çocuk 4000 kişi birbiri üzerine serildi. Çarın amcası bir müddet sonra Moskova Operası önünde bir ihtilâlci sosyalist tarafından öldürüldü. Ve 1917 Teşrinievvelinde yine bu meydanda amele sınıfı 1905'te uğradığı suikasdin intikamını baligan mabelâğ aldı.

* Aynı olayı, merhum Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam* başlıklı otobiyografisinde anlatır (Remzi K., 1967 basımı s. 332-33):
"... galiba Petropavlovsk kurbanlarının intikamlarını bizimkiler biraz da bu imparator mezarlarından çıkarmak istiyor gibiydiler. Bir Hintli talebe çarın kırmızı tahtının üstüne sıçradı ve bir takım şaklabanlıklara başladı... ihtiyar rehber... 'Delikanlı' diye bağırdı. 'Bütün bunlar münasebetsizlik'.... Şunu bil ki, şimdi şu tahtın üstünde tepinen Hintli, yarın Hindistan'da bir tahta oturabilir. Bu gün burda bu imparator rahibleri tekmeleyenin de, yarın, bir takım yeni mezarlar karşısında secde etmesi mümkündür! Kalan anıları da, ilâhları da yaratan biziz. İnsanlar putlarını kendileri yaparlar. Sonunda bir zaman gelir, onları yakarlar. Fakat sonunda gene yenilerini yaparlar!"

(Devam Edecek)

Belgelerle Struma Faciası
(25 Şubat 1942)

BÜLENT GÖKAY

Struma-Ustrumca

*Milliyet gazetesinin eki olarak 1978'de yayımlanan **Yakın Tarihimiz** fasiküllerinde "Struma Faciası" başlıklı bir yazı vardır. Burada (s. 88-90 ve 99-101), Nicholas Bettel adlı bir araştırmacının yeni bulduğu (herhalde 1977'de) Struma kıyımından arta kalmış tek yolcunun (ABD'nde başarılı bir iş adamı olan David Stoliar) anlattıkları aktarılıyor.*

Bülent Gökay arkadaşımızın, İngiliz arşivlerinden 1942 Mayısında Yafa'daki sorgulamasını özetlemediği D. Stoliar, bu yazıya göre, Bulgar ikinci kaptanın kendisine, torpilin Türk kıyılarından geldiğini söylediğini ileri sürmekte, o da buna dayanarak gemiyi Türklerin batırdığına inanmaktadır.

*Bu iki anlatı arasında önemli bir fark da var. **Yakın Tarihimiz**'e bakılırsa, Stoliar bir teknenin yardımıyla bir Bulgar deniz fenerine çıktığını söylüyor. Bir çeviri yanlışı ya da 35 yılın bellek karışıklığı söz konusu değilse, o takdirde Struma, İstanbul'dan (Kilyos'tan?) 10 km açıkta batmış olamaz, Bulgaristan sınırına yakın bir yerde batırılmış olmak gerekir.*

*T*T*

Bütün bu vahşetin sorumluluğu...dolaylı olarak, olaylara seyirci kalan, engellemek için bir şey yapmayan, dünyanın diğer ülkelerinin hükûmetlerinde ve vatandaşlarında aranmalıdır. Milyonlarca savunmasız insanın katledilmesine, çocuklara, kadınlara, ve yaşlılara karşı uygulanan şiddete seyirci kalanlar, böylece suça ortak oldular. Ben de yaşamım süresince bir şey yapmaya muktedir olamadım, belki ölümüm bu duyarsızlığın yıkılmasına katkıda bulunur.[1]

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Nazilerin başlattığı Yahudi düşmanlığı politikası başta Almanya olmak üzere bütün Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudi nüfusunun üzerinde bir kâbus havası yaratmış, binlerce aileyi mümkün olan her yolla Avrupa'dan uzaklaşmanın yollarını aramaya itmişti. Romanya'da 1941 yılının ortalarından itibaren Yahudilere karşı artan saldırılara sahne olmuş, diktatör Ion Antonescu'nun özellikle destek verdiği Yahudi düşmanı uygulamalar, Romanya Yahudilerine yönelik bu saldırıları adeta meşru kılmıştı. Temel amacı Romanya'yı Yahudilerden temizleme olan bu Nazi yanlısı politika ilk uygulamasını 1941 yılının Ağustos ayındaki zoraki toplu göçte buldu. 200 bin Yahudi, daha önce Sovyetler Birliği tarafından kontrol edilen, ancak savaşın ilk günlerinde Almanlar tarafından ele geçirilen Transnistria bölgesine gönderildiler. Son derece güç koşullarda gerçekleştirilen ve binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan bu göç Yahudi nüfusu arasında bir panik havası yarattı. Bu durum karşısında başka çözüm yolu bulamayan binlerce Romanya Yahudisi mümkün olan her yolla ülkeden kaçmaya başlamıştı.

Doğu ve Orta Avrupa'daki bu uygulamalar sonucu göçe zorlananlardan bir grup (761 kişi) Yahudi de 12 Aralık 1941'de Romanya'nın Konstanz limanından kalkan *Struma* gemisi ile üç günlük bir yolculuk sonunda İstanbul'a varırlar. 1867'de İngiltere'de Newcastle tersanelerinde inşa edilen *Struma*, dört kez sahip ve isim değiştirmiş, muhtelif defalar bakım ve tamir görmüş olmasına rağmen sürekli bozulan 240 tonluk eski bir yük gemisidir. Kaptanı ve 7 mürettebatı Bulgar vatandaşı olan *Struma* gemisi Panama bayrağı altında seyir etmekteydi.

Struma gemisindeki Yahudilerin amacı, Boğazlardan geçip güneye, Akdeniz'e inmek ve Filistin'e yerleşmektir. Filistin toprakları ise 1917 yılından beri İngiliz hükûmetinin kontrolünde bulunmaktadır. General Allenby'nin kontrolündeki İngiliz ordusu Aralık 1917'de Kudüs'e girmiş ve savaşın bitimiyle birlikte bütün Filistin toprakları İngilizlerin eline geçmişti. Daha sonra 1922 yılında Milletler Cemiyeti'nin resmi kararıyla Filistin topraklarının idaresi resmen İngiliz hükûmetine bırakılmıştı.

Bu arada, General Allenby'nin Filistin'e girmesinden bir ay kadar önce, Kasım 1917'de İngiliz hükûmeti "Balfour Beyannamesi" adıyla anılan bir karar imzalar. [2] Bu karara göre, İngiliz hükûmeti, Filistin topraklarının bir kesimi üzerinde bir Yahudi devleti kurulmasını resmen kabul eder. Sözü geçen karara uygun olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlandığı 1918 yılı ile II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılı arasında Filistin'e yarım milyona yakın Yahudi yerleşir. [3]

Ancak, Almanya'da 1933 yılında Nazilerin işbaşına gelmeleri ve keskin bir Yahudi düşmanlığı politikası izlemeleri ile birlikte Avrupa'dan kaçmak isteyen Yahudi sayısı hızla artar. Almanya'nın yanı sıra Doğu Avrupa ülkeleri de, özellikle Polonya, Macaristan ve Romanya, Yahudi düşmanı havanın etkisi ve Nazi tehdidi altında, kendi ülkelerindeki Yahudi nüfusunu göçe zorlarlar. 1933 yılıyla savaşın başladığı 1939 yılı arası altı yıllık sürede sadece Almanya'dan 400.000 Yahudi göçeder. [4] Bu göç karşısında çoğu Avrupa ülkesi sıkı önlemler alır, sınırlarını mültecilere kapatırlar. Sonuç olarak, bu dönemde Filistin'e göç eden Yahudi sayısında da önemli bir artış kaydedilir. Filistin'deki Yahudi nüfusunun yarısından fazlası bu altı yıllık dönemde Avrupa'dan kaçan Yahudilerden oluşmaktadır. [5]

Ne var ki, Filistin'e bu hızlı Yahudi akını, ülkenin sosyal dengesini tehdit edecek boyutlara ulaşır. Kendilerini hızla artan bir tehdit karşısında bulan Arap nüfus, bu durumu çeşitli yollarla protesto etmiş, ve 1936 yılının Nisan ayında geniş çaplı bir isyan başlatmıştı. Filistinli Arapların temel amacı, Filistin topraklarına olan Yahudi göçüne bir son vermektir. [6]

Filistin toprakları üzerindeki kendi kontrollerini tehdit altında gören İngiltere hükûmeti tarafından oluşturulan bir komisyon, bölgedeki etnik dengeyi zedelediği gerekçesiyle, Filistin'e olan Yahudi göçünü belirli bir sayıyla sınırlı tutma kararı almıştı. Bu doğrultuda alınan bir karara göre, savaşın başladığı 1939 yılından itibaren beş yıl süresinde Filistin'e olan Yahudi göçü toplam 75 bini geçmeyecek, 1944 yılından sonra da ancak Filistin'deki Arapların rızası alınmak koşuluyla göçe izin verilecekdi. [7]

Bu durum karşısında çeşitli Yahudi kuruluşları Filistin'e göçü illegal yollarla devam ettirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunur, gemiler kiralayıp bu gemilerdeki yolcuları gizlice Filistin'e sokmanın yollarını ararlar.

Struma gemisi de bu amaçla kiralanmış ve Filistin'e girmek için gereken göç vesikaları olmayan yolcuları taşımaktaydı. Gemideki yolcuları ve niyetlerini, henüz daha gemi yola çıkmadan öğrenen İngiliz istihbarat örgütlerinin bilgisi sonucu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Türk hükûmetinden geminin Boğazlardan geçmesine izin verilmemesini talep eder. [8]

İstanbul'a üç günlük zorlu bir seyahat sonucu varan gemi, makinasındaki ciddi bir arıza dolayısıyla sefere devam edemez haldedir, ve dolayısıyla tamir için İstanbul limanında bekler. Gemi tamir edilmeye çalışılırken, yolcular da gemide beklerler. Aslında hayvan taşımak için imal edilmiş olan gemi, bu kadar çok sayıda insanı barındırmaya müsait değildir. 761 yolcu ve 8 gemi personeli gemide mevcut tek tuvaleti ve küçük bir mutfağı paylaşırlar. İçmek veya temizlik için ayrılmış yeterli miktarda su yoktur, ve havalandırma dahi bu kadar insanı sağlıklı tutmaya elverişli düzeyde değildir. Kısa zamanda gemide çok sayıda dizanteri vakası görülür. Hasta olanları koyacak ayrı bir kısım mevcut olmadığı için hastalık kolayca yayılır. Gemiye tek yardım, İstanbul'daki Yahudi azınlıktan gelir. Bazı liman yetkililerinin de yardımıyla, gemiye gizlice yiyecek gönderilir, bu sayede hiç olmazsa günde bir kez gemidekilere taze çorba dağıtımı sağlanır.

Bu arada tamir çalışmaları umutsuzca sürer, *Struma*'nın yola devam etmesi hemen hemen imkânsız görünmektedir. Bu arada Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen durumu Türk yetkililerle görüşür. Türk yetkililer geminin yola çıkması halinde batmasının çok muhtemel olduğunu ve böyle bir facianın Türk karasularında cereyan etmesi ihtimali karşısında duydukları kaygıyı dile getirirler. İngiliz Büyükelçisi ise, daha önceki İngiliz hükûmet kararını açıklayarak, geminin Filistin'e gitmesinin kesinlikle istenmediğini ve hiçbir sorumluluk altına girmek istemediğini ifade eder. [9]

İngiliz hükûmeti, yukarıdaki görüşmeyi haber alır almaz, Filistin'deki İngiliz Yüksek Komiserine gönderdiği telgrafta, geminin Filistin'e varmasının her ne pahasına olursa olsun engellenmesini ve uygun çözümün geminin Türk

yetkililer tarafından geriye, Karadeniz'e gönderilmesi olduğunu ifade eder.[10] Aynı tavır, 27 Aralık günü, resmen Ankara'da Türk yetkililerine de bildirilir.[11]

Bu arada Ankara'daki Romanya temsilcisi Türk hükûmetine, geminin ve yolcularının Romanya'yı kanunî olmayan yollarla terkettiğini, dolayısıyla ülkeye dönmelerinin kesinlikle mümkün olmadığını bildirmiştir.[12] Diğer yandan, geminin Bulgar kaptanı 10 Ocak 1942 tarihinde İstanbul Limanı yetkililerine yazdığı dilekçede, geminin tamirinin her türlü çabaya rağmen mümkün olmadığını, bu şekilde yola devam etmenin batmak anlamına geleceğini bildirir. Kaptan Gorbatenko'ya göre tek çözüm, *Struma*'yı İstanbul limanında bırakmak ve temin edilecek diğer bir gemi ile yola devam etmektir.[13]

Gemi yaklaşık iki ay İstanbul limanında bekletilir. Çeşitli Yahudi kuruluşları İngiliz hükûmetini etkilemeye ve geminin Filistin'e doğru yola devam etmesi için izin almaya çalışırlar. Hiçbir sonuç çıkmaz. Sonunda Türk hükûmeti İngiliz Büyükelçisine, gemiyi daha fazla alıkoyamayacaklarını ve 16 Şubat'ta geriye yollayacaklarını bildirir.[14] Bu karar, İngiliz hükûmetinde *Struma* olayı ilgili bir dizi tartışmaya neden olur, ancak kararı değiştirecek bir sonuca varılamaz.

Türk yetkilileri gemiyi 16 Şubat'ta geri göndermezler. İngiltere'deki tartışmalardan bir sonuç çıkar umuduyla gemi İstanbul'da bir hafta daha bekletilir. Bu meyanda, Filistin'deki İngiliz Yüksek Komiseri Londra'ya gönderdiği telgrafta gemide bulunan yaşları 11 ile 16 arasındaki çocukları kabul edeceklerini bildirir.[15] Bu kararı öğrenen Türk Dışişleri İngiliz Büyükelçisine, çocukları ancak deniz yoluyla ve eğer İngiltere bir gemi sağlarsa gönderebileceklerini ifade eder.[16] Bundan sonra konu ile ilgili hiçbir taraftan herhangi bir yeni inisiyatif gelmez. İngiliz Dışişlerindeki 19 Şubat tarihli bir yazışma bu konudaki zorluğu şu şekilde dile getirir:

Eğer Türkler çocukları karayoluyla göndermeyi kabul etseler bile, gemiden çocukların seçimini kim yapacak! ... Ailelerin çocuklarından ayrılmak istememeleri halinde kendilerini nasıl ve ne yolla zorlayacağız?[17]

23 Şubat günü İstanbul'daki İngiliz Pasaport Kontrol Görevlisi, geminin hareket etmek üzere hazırlandığını ve Karadeniz'e doğru gönderileceğinin kesin olduğunu Londra'ya bildirir.[18] Bu mesaj Londra'ya ulaşır ulaşmaz, İngiliz Dışişleri Ankara'daki Büyükelçilerine bir telgraf çekerek, Türk hükûmetinden biraz daha süre istemesini, ve bu meyanda gemideki çocuklar konusunun çözüme bağlanmasını bildirir.[19] Telgraf Ankara'ya vardığında, ne yazık ki, artık çok geçtir.

Faciadan sağ kurtulan tek kişi, David Stoliar, geminin batışını şu şekilde anlatır:

Türk sahil koruma görevlileri gemiyi çekerek kıyıdan on kilometre kadar açığa aldıktan sonra bizi kendi halimize bıraktılar. Bütün bunlar cereyan ettiğinde gece idi, ve sabahın erken saatlerinde şiddetli bir patlamanın gürültüsüyle uyandık. ... Gemi batıyordu... Gemi batmaya başadığında ben ikinci kaptanın yanındaydım. İkimiz birden aynı anda denize atladık, ikinci kaptan [denizde de] bir süre yanımdaydı. Onun bana o sırada aktardığına göre, patlamaya bir torpido neden olmuş. Patlama olduğunda İstanbul sahilinden sadece on kilometre kadar açıkta idik. Baktığımda kıyıyı oldukça net görebiliyordum, ve bizi de [kıyıdan] aynı netlikte görmüş olsalar gerek. Kimse yardıma gelmedi. Denizde uzun süre bilikte kaldığımız ikinci kaptan da bir süre sonra dalgaların arasında kayboldu...[20]

Yine Stoliar'ın ifadesinden öğrendiğimize göre, denizde yaklaşık 24 saat kaldıktan sonra yakından geçmekte olan bir Türk motoru kendisini alıp, İstanbul'da bir hastahaneye getirir. Hastahanede iki hafta kalan ve taburcu olmasıyla birlikte gerekli evraklara sahip olmadığı gerekçesiyle bir süre de cezaevinde alıkoyulan, *Struma* faciasının sağ kurtulan tek tanığı, sonunda Mayıs 1942'de Filistin'e varır.

Geminin torpido ile batırılmış olması iddiası, bir İngiliz istihbarat raporu ile de desteklenir.[21] Bir süre sonra Ankara'daki İngiliz elçisinin olayla ilgili Londra'ya gönderdiği raporda da kasten batırılma ihtimalinin doğru olabileceği iddia edilir.[22] Ancak her iki rapor da geminin, eğer torpido ile batırılmışsa, kimin tarafından batırıldığına dair en ufak bir malûmat vermezler. Sonuç olarak, Struma'nın batmasına son anda neyin sebebiyet verdiği-torpido mu, başıboş bir mayınımı, yoksa kazanındaki bir arıza mı- noktası karanlık kalır.

Mevcut bilgiler, ne yazık ki, geminin 24 Şubat 1942 günü Karadeniz'de nasıl ve neyin sonucu battığı noktasına tam bir açıklık getirmeye yeterli değil. Ancak 768 yolcu/ ve gemi personelinin acı kaderini tayinde o günün koşulları dahilinde kimlerin sorumluluk taşıdığını belirlemek, kanımca, pek zor değil. Facianın temelinde, açıktır ki, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa'yı kasıp kavuran Nazi vahşeti yatıyor. Ne var ki, sorumlu göstermek yeterli olmasa gerek. Her ne kadar olayın içinde cereyan ettiği kâbus ortamının temel mimarı Alman faşizmi olsa

da, *Struma*'nın 761 yolcusu ve 8 mürettebatı ile birlikte Karadeniz'de batmasında Alman Nazilerinin direkt rolü ya çok azdı ya da hiç yoktu.[23]

Olaya ilişkin temel sorumluluk, birinci derecede, Romanya'daki Nazi yanlısı hükûmetin politikasında yatmaktadır. Olayda canlarını kaybeden 760 Yahudi Romanya vatandaşı idi, ve yukarıda açıklandığı gibi, Romanya hükûmeti kendilerinin Romanya'ya dönmelerinin kesinlikle mümkün olmadığını açıkça belirtmişti. Romanya hükûmetinin yanısıra faciadan sorumlu tutulması gereken diğer bir taraf da, gemiye boğazlardan geçme izni vermeyen, ve son anda gemiyi içindeki yolcularla birlikte bilfiil geriye gönderen zamanın Türkiye hükûmetidir.

Olayda en az Romanya ve Türkiye hükûmetleri kadar payı bulunan ve Türkiye hükûmetinin kararını/ve kararsızlığını büyük ölçüde belirleyen taraf ise şüphesiz ki, İngiltere hükûmetidir. Arşivlerde mevcut resmî yazışmalar bu noktayı bariz bir biçimde sergilemektedir. İngiltere'nın bu olaydaki rolünü ise, Sömürgeler Bakanlığı ve İngiltere'nin Filistin'deki yerel yönetimi tayin etmiştir. Sömürgeler Bakanı Lord Moyne[24] ve Filistin Yüksek Komiseri Sir Harold MacMichael[25], geminin Romanya'yı terketmesinden Karadeniz'de batmasına kadar geçen sürede olayı yakından izlemiş, önemli kararları vermiş, ve bu doğrultuda Türkiye hükûmeti'nin de İngiliz politikası doğrultusunda davranması için gerekli resmî ve gayri resmî temaslarda bulunmuşlardır.

Struma'nın Karadeniz'de batmasından bir kaç gün sonra, Filistin'de Yahudilerin yaşadığı bölgelerde yaygın bir biçimde duvarlara yapıştırılan bir posterde şunlar yazıyordu:

CÂNİ
SİR HAROLD MACMİCHAEL,

İngiliz Hükümeti'nin
Filistin Yüksek Komiseri.

Struma
gemisindeki 800 göçmenin
boğularak ölmesine
sebebiyet vermek
suçundan dolayı

ARANIYOR.[26]

Olaya ve olayda İngiltere'nin sorumluluk payına ilişkin tartışmalar izleyen yıllarda da devam etti. İngiltere ile Yahudiler, ve özellikle de savaş sonrası yıllarda önem kazanan militan Siyonizm hareketi arasındaki ilişkilerde *Struma* faciası önemli bir rol oynadı. Filistin'deki Yahudi nüfusunun İkinci Dünya Savaşı sonunda aldığı militan anti-İngiliz tavırda, *Struma* faciası belki de en önemli etken olmuştur. Facia uzun bir süre İngiltere'nin bencil ve duyarsız dış politikasının simgesi olarak anıldı. Daha savaş sona ermeden başlayan ve İngiliz yetkililerini hedef alan Siyonist şiddet hareketleri, kendilerini *Struma* faciasına gönderme yaparak haklı göstermeye çalıştılar. Sir Harold MacMichael Ağustos 1944'de çok ciddi bir suikast girişiminden sağ kurtuldu. Lord Moyne o kadar şanslı değildi, Kasım 1944'de Kahire'de öldürüldü. ☆

1 1940 yılının Ocak ayında Polonya'dan kaçan, Polonya Ulusal Konseyi'nin Yahudi üyesi Samuel Ziegbaum'un Mayıs 1942 yılında intihar etmeden iki hafta önce bıraktığı mektuptan. 22 Mayıs ve 4 Haziran tarihli *New York Times*'dan alarak yayınlayan Barnet Litvinoff, *The Burning Bush*, Londra: Collins, 1988, s. 368-9.

2 Stein, L. *The Balfour Declaration*, Londra, 1961, s. 33

3 Gurevich, D. (ed.) *Statistical Handbook of Jewish Palestine*, Kudüs, 1947, s. 34 ve 47.

4 Gurevich, s. 108.

5 Gurevich, s. 108.

6 *Palestine Royal Commission Report*, Cmd. 5479, Londra, 1937, s. 101

7 Ibid. , s. 306

8 Kudüs İngiliz Yüksek Komiserinin Londra'ya 9 Ekim 1941 tarihli telgrafı ve İngiliz Dışişleri Bakanlığının Ankara'ya, 11 Ekim 1941 tarihli telgrafı; Londra, Public Record Office; FO 371/29163.

9 Ankara'dan İngiliz Dışişlerine 20 Aralık tarihli telgraf; Londra, PRO; CO 733/449.

10 22 Aralık 1941; Londra, PRO; CO 733/ 449/ P3/ 4 30.

11 29 Aralık 1941; Londra, PRO; PREM 4/51/1/40.

12 Ankara'dan İngiliz Dışişlerine çekilen 27 Aralık 1941 tarihli telgraf; Londra, PRO; CO 733/446.

13 Trevor, D. *Under The White Paper*, Kudüs, 1948, s. 23.

14 Ankara'dan İngiliz Dışişlerine 9 Şubat 1942 tarihli telgraf; Londra, PRO; FO 371/ 32661/ 27.

15 Filistin Yüksek Komiserinden 15 Şubat 1942 tarihli telgraf; Londra, PRO; FO 371/ 32661/ 53.

16 Ankara'dan Kudüs'e 18 Şubat 1942 tarihli telgraf; Londra, FO 371/ 32661/ 53.

17 Randall'dan Boyd'a, 19 Şubat 1942; Londra PRO FO 371/ 32661/ 57.

18 Londra, PRO; FO 371/ 32661/ 77.

19 Dışişlerinden Ankara'ya, 24 Şubat 1942; Londra, PRO; FO 371/ 32661/ 79.

20 Stoliar'ın Yafa'da verdiği ifadesinden, 3 Mayıs 1942; Londra, PRO; CO 733/ 446 (76021/ 42/ 26-7.).

21 27 Şubat 1942; Londra, PRO; CO 733/ 446.

22 8 Mart 1942; Londra, PRO; CO 733/ 446.

23 Sadece bir Amerikan istihbarat raporu, Faşist Alman hükümeti'nin Türkiye hükûmeti'ne direkt baskı yaptığını ve böylece dolaylı olarak geminin sonunu hazırladıklarını ifade eder. (4 Mart 1942; Londra. PRO; FO 371/ 32662.)

24 Lord Moyne, Walter Edward Guinness (1880-1944). 1940-41 arası Tarım Bakanlığı yaptı. 1941-42 yıllarında Sömürgeler Bakanlığı'nı ve aynı zamanda Lordlar Kamarası'nın liderliğini yaptı. 1942-43 arası Orta Doğu bölgesinden sorumlu bakan, ve 1944 yılında Kahire'de Dışişleri sorumlusu olarak bulundu. 1944 yılının Kasım ayında bir suikast sonucu öldürüldü.

25 Sir Harold MacMichael (1882-1969). 1938 ve 1944 yılları arasında Filistin ve Ürdün bölgeleri İngiliz Yüksek Komiserliği görevinde bulundu.

26 Koestler, Arthur *Promise and Fulfilment*, Londra: Macmillan, 1949, s. 65.

Bir Türkçü-İslâmcı Eklemlenme Figürü Olarak
Ağaoğlu Ahmed

SÜLEYMAN SEYFİ ÖĞÜN

II. Meşrutiyet sonrası nispeten bir açıklığa ve özgürlüğe kavuşan akımlar arasında, belirli dergiler çerçevesinde bir dizi polemik göze çarpar. Bu polemik dizisi içinde, belki de en ilginç olanı Türkçüler ve İslâmcılar arasında yaşanmıştır. Sözkonusu tartışmalar kısa zamanda bazı figürleri de Türk siyasî polemik tarihinde belirgin bir hale getirmiştir. Türkçüler yönünden buna örnek verilmek gerekse, ilk akla gelen isim Ahmed Ağaoğlu olacaktır.

Türkçüler ile İslâmcılar arasında paylaşılamayan neydi? Bu soru, basit bir şekilde din-milliyet sorunsalına indirgenemez kanısındayız. Tartışmaların önemli bir boyutu İslâmî topluluğun yeniden hayatiyet kazanmasının stratejisi konusunda odaklaşmıştı. Milliyet sorunsalı bu çerçevede bir anti-tez olmaktan çok stratejiye ilişkin önerilen bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani milliyet kavramı, bu anlamda tartışmaların bağımsız bir değişkeni değil;

Ahmet Ağaoğlu (Türk Tarih Kurumu Arşivi)

dinin ihyası konusuna endekslenmiş bağımlı bir değişken olarak ortaya çıkar. Bazı İslâmcılar bu araçtan hoşlanmamış ve onu radikal bir şekilde redddetmişlerdir. Türkçü-İslâmcı tartışmalarının önemli bir kısmı buna göre şekillenmiştir ve aralarında moral hedefler açısından uzun boylu bir farklılaşma bulmak zordur.

Türkçü grubun polemikçilerinden olan Ahmed Ağaoğlu, bize, tartışmaların araçsal niteliğini düşündürebilecek oldukça uzun bir yazının sahibidir*. "Türk Âlemi" başlığını taşıyan yazısı, moral hedefler açısından birbirine yakın olan İslâmcılık ile Türkçülüğü barıştırmaya çalışır. Bu sebeple de 1980'lerde zuhur ettiği sanılan "Türk-İslâm Sentezi"nin köklerini düşündürür. Bir bakıma Ağaoğlu'nun yazısı, Türk-İslâm sentezinin manifestolarından birisidir.

A. Ağaoğlu, önce, belirli bir modernist çizginin dışında gördüğü İslâmcı akımın bir sorgulamasını yapıyor. İslâmcı potada biriken Avrupa karşıtı hislerin müslüman mütefekkirin tarafından formüle edildiğini, ama bu formüllerin yanlış olduğunu belirtiyor: "Bu cereyana bizi sevkeden Avrupalılar olmuştu. İkiyüz seneden beri Garp, Şark'ı, alem-i nasraniyeti,

alem-i İslâmiyeti bir mağlubiyet-i azimeye düçar ettiği inkâr olunamaz... Bu inkırazın müthiş levhalarını temaşa etmekte olan mütefekkirin-i İslâmiye, bu halin esbabını araştırmak, esasını anlamak istediler. Fakat maateessüf bu mütefekkirin ulum-u dinîyede mütebahhir oldukları kadar ulum-ü dünyevîyeye vakıf değil idiler. Bunun için vekayii yalnız bir nokta-i nazardan tahlil ve tenkit ettiler. Bu belâ ve müsibetlerin, bu inkıraszın yegâne memba ve sebebi ahlâk bozukluğudur. Ahlâk bozukluğu ise ahkâm-ı dinîye ve kavaid-i şer'iyenin iyi anlaşılmamasından ve işbu ahkâm ve kavaide hakkıyle riayet olunamamasından ileri geliyor dediler" (I/71). Oysa, Ağaoğlu'ya göre sorun basit bir ahlâk sorunu değildir. Müslüman mütefekkirin, "başka amilleri göreme(mişlerdir). Meselâ bunlar Garb'ın Şark'a ahlâkiyle, diniyle değil ilm-ü fenniyle, medeniyetinin yüksekliği ile mücehhez oldukları eslihanın mükemmelliyeti ile hakim olduğu noktasına asla dikkat etmemişlerdi" (I/72).

Ağaoğlu, İslâmcıları bir anlamda idealist bir çizgide düşünmekle eleştiriyor. İslâmın ihyası için öncelikle araçların neler olabileceği üzerinde düşünmek gerekmektedir. Ağaoğlu burada Cemaleddin el-Afgani'yi örnek göstermekte, ve "ulum ve fünun"cu bir çizgide önerilerde bulunmaktadır. "Esasen İslâm, ilim ve fenle, nur ve hakla kaimdir. Hakaik-i ve ledüniyat-ı İslâmiye yalnız envar-ı ulum ve fününun tenviri ile tezahür eder" (I/73). Zaten "medeniyet-i İslâmiyenin parlak ve şaşaadar zamanları ulum ve fünun-u cedideyi havi değil miydi?" (I/73) Üstelik "Avrupa bu ulum ve fününun mukaddematını bizden ahs-ü kesb et(memiş miydi?). Şimdi Avrupa'ya ilim ve fen için müracaat etmek, kendi malımızı geri istemek demek (değilmiydi?)" (I/73).

Ağaoğlu, Avrupa'nın toplumsal düzeni için de benzer şeyleri düşünmektedir. Yani Avrupa'nın siyasal ve toplumsal değerlerini savunmak da bir anlamda İslâmın ihyasını savunmak demektir: "Usul-î meşvereti, İcma-i ümmeti asıl ve esas tanıyarak makam-ı muallay-ı hilafeti bile şurut u kuyuda rabtetmiş olan bir din, Avrupa'nın şimdiki hayat-ı içtimaiye ve siyasiyenin hutut-u esasiyesine bigâne kalamaz(dı) "(I/73). O güne dek, "keyfî ve istibdatî usul-i idare medeniyet-i İslâmiyenin sönmesine sebeb ol(muştu)" (I/73). Artık, "müslümanların, müslüman ulema ve ezkiyasının en birinci vazifeleri dinlerini şu hurâfat yığını altından kurtararak İslâmiyeti muhtevi olduğu kâffe-i hakaik ve fezaili ile göstermektir"(I/73). Ağaoğlu, bu cümlelerden sonra modernist İslâmcılara olan sempatisini ifade etmekte ve bunlar sayesinde "alem-i İslâmda yeni bir ümit, yeni bir gaye-i emel, yeni bir nokta-i istikbal doğdu: Ulum ve fünun-ı garbiye ile mücehhez, ahlâk ve şemail-i İslâmiye ile müsellah olarak eski İslâmiyeti ihya etmek" demektedir (I/74).

Ağaoğlu'na göre, Türklük aleminde iki büyük cereyan mevcuttur ve bunlar "bazen birleşerek, bazen ayrılarak, bazen imtizaç ve bazen de müsademe ederek aynı saha üzerinde yürümektedir. Bunların bahşetmekte olduğu füyüzat, aynı derecede mühim ve nafi, aynı derecede mübeccel ve mukaddestir" (I/138). O halde "ihtilaflar bertaraf edilemez miydi). İki cereyan arasında bir hatt-ı vasl veyahut bir takım nukat-ı iktisal bulunamaz mıydı)? Bunların tevhid-i mesai etmeleri kabil değil(miydi)." (I/139).

Ağaoğlu, öncelikle, gerek Türklük gerekse İslâmiyet kavramlarını siyasal anlamlarını kastedmediğini belirterek başlıyor: "Biz İslâmiyet yahut Türklük tabirlerini kullanmak şu kelimelerin ifade edebilecekleri mana-i siyasiyi kat'iyen nazar-ı itibara almıyoruz. Zira biz bütün müslümanların veyahut bütün Türklerin ittihat ve ittifak ederek siyasi bir kütle-i vahide teşkil edecekleri hülyasına düşenlerden değiliz.İslâmiyet cereyanı dediğimizde, İslâmiyete mahsus medeniyetin ihya, tecdid ve tesisini, Türklük cereyanı dediğimizde dahi Türklere mahsus, yani, Türk rengi ile renklenmiş, Türk ruhu ile ruhlanmış Türk boyuna, Türk tarz-ı maişetine göre biçilmiş, tesis edilmiş bir medeniyeti nazara alıyoruz" (I/195).

Ağaoğlu'ya göre, İslâmcılarla Türkçüler arasındaki en tartışmalı konu kavmiyet konusudur. İslâmcılar, ümmeti böler endişesiyle, kavmiyetçiliği kuşku ile karşılamaktadır, diyen Ağaoğlu'ya göre "bunların (İslâmcıların) şu nazariyeleri sırf saye-i hayalde kalmak şartıyla pek yüksek ve pek tatlıdır. Fakat amelî cihetine gelince fennin ve tarihin ve hergünkü müşahedatın vermekte olduğu tecrübe ve derslere maateessüf zıttır. Evvela şurasını söyleyelim ki, din-i mübin-i İslâm her ne kadar fıtrî ve insanların yek diğeri ile itilafları için en müessir bir amil ise de, hiç bir zaman muhtelif akvam-ı İslâmiye arasından kavmiyet ve cinsiyet hislerini ve temayüllerini tamamiyle def ve izale edememiştir" (I/197). Ağaoğlu, İslâmcıları tarih dışı ve sosyolojik gerçeklikten uzak düşünmekle eleştiriyordu. Bu, yöntem konusunda İslâmcıların ve Türkçülerin o günlerdeki birbirine çelişik olan konumlarını aydınlatmaktadır. Sözkonusu sorun özellikle ele alınmadır.

İslâmiyet, tarih-üstü bir değerler kümesini ve inancı içermekteydi. Onüç yüz yıl sonra, Batı'nın meydan okumaları sonucu, müslüman entelijensiya başlıca iki yöntem geliştirdi.Bunlardan ilki İslâm dininin tarih-üstü değerleri-

nin doğrudan ihyasına yöneliyor; ikincisi ise tarihselliği içinde İslam topluluklarının gerçekliğini veri almaya çalışıyordu. İlki, fundementalizme açılım gösterirken diğeri milliyetçi bir renk kazandı. Şimdi, Ağaoğlu'nun yazısına dönecek olursak onun ifadelerinden kolaylıkla ikinci bağlamda yer aldığını söyleyebiliriz. O, "İslâmiyet hiç bir zaman hissiyat ve temayülat-ı kavmiyenin ref'ine tamamen muvaffak olamamış ve muhtelif akvam içinde intişar ederken, o akvamın bulunduğu muhittin, şeraitin tesiratına maruz kalmıştır" (I/197) derken İslâmcıların idealist bakışının karşısından oldukça nesnel sayılabilecek tarihsel-sosyolojik bakış sergilemekteydi. Ancak şu da belirtilmelidir ki, bu nesnel bakışın kendi içinde bazı çelişkileri vardı. Ağaoğlu'ya göre "siyasî, içtimaî dinî ve tarihi umurda hiç bir şey tesadüfî değildir, her şeyin bir sebebi ve hatta tam bir silsile-i esbabı vardır" (I/198). Muhitlere, kültürlere parçalanmış İslâm toplulukları, milliyetçiliğin hem varlık sebebi, hem de en önemli sıkıntılarından birisini oluşturmaktadır. A. Ağaoğlu, tarihselleşme süreçlerinde farklı renklere bürünen İslâm dininin bu özelliğinin bir avantaj sayılması gerektiğini söylüyor: "İşte din-î İslâmın diğer meziyet ve faziletleri arasında en ziyade calib-i dikkat bir meziyeti de şu kuvve-i elâstikiyesidir" (I/198). Yazısının başka bir yerinde ise, Türk aleminin sıkıntılarını sebeplendirirken bunların "mezhepler ihtilafı, siyasî infirak ve muhite esaret ve (buna bağlı olarak) marifet-i kavmiyenin yokluğu" olduğunu belirtmektedir. (I/13).

A. Ağaoğlu, moral çerçevesini İslâmın belirlediği bir amaç için çalışan herhangi bir kişinin ister istemez kavmiyetçilik yapmak zorunda olduğuna işaret etmektedir: "Mesela Türk yığını arasında bulunuyorum ve medeniyet-i İslâmiyenin ihya ve tecdidine hizmet ediyorum. Ne yapacağım? Şüphesiz ki muvaffak olmak... için muhiti, şerait-i mahalliyeyi nazar-ı dikkate alacağım." (I/198). Ağaoğlu'ya göre "Akvam-ı İslâmiye ne kadar kav'i ve metin olursa İslâmiyetin heyet-i umumiyesi de aynı nispette kuvvet ve metanet kesbeder" (I/199).

Kavmiyetçilik, Ağaoğlu'nun yazısında, İslâmın dinamik gücü olarak gösterilir. Bu akıma "kapılmış olan bir akvam, şu hissiyat sayesinde, fedakâr askerden başlayarak erbab-ı namus ve haysiyet memurlar, eshab-ı cehd-ü sebat tacirler büyük ve âlî fikirli udeba, şuara ve rical-i devlet yetiştiriyorlar" (I/200).

İslâmcılık ile Türkçülük arasında muhtemel bir başka yanlış anlama da, kavmiyetçiliğin kontrolünün bir noktadan sonra kaybedilmesi ve dine rakip olmaya başlaması ihtimalidir. Yani, "kavmiyet cereyanı ve cinsiyet hissiyatı dine, İslâma karşı bir şekl-i zıddiyet alırsa ne olacaktır?" (I/200). Ağaoğlu'ya göre bundan korkmamak lâzımdır. Çünkü din olmaksızın kavmiyetin hiç bir anlamı yoktur. Eğer "Renan'ın 'kavmiyet Nedir?" risale-i meşhuresi" dikkate alınacak olursa görülecektir ki" kavmiyetin esas amilleri şundan ibarettir. Birincisi lisan, ikincisi din, adet ve akideler, üçüncüsü müşterek, tarih, müşterek vatan ve müşterek mukadderat" (I/293). Dolayısıyla "insanları yek diğerine rapdetmek için, bilhassa eyyam-ı bedeviyette-din en büyük ve enmüessir bir amildir ve hatta lisandan sonra bu yegâne bir amildir" (I/293). Din, kavmiyetin ruhu ve mayasıdır. "Hatta, millî lisanın, millî adetlerin, milli tarz-ı düşüncenin, maişetin teessüsü üzerine bile dinin büyük ve birinci derecede tesiri vardır" (I/294).

A. Ağaoğlu, İslâmcıların Türkçüleri ırkçılıkla suçladığını bilmektedir. Buna cevaben, ırkçılık suçlamasını boşa çıkarmak için, din-milliyet ilişkisini güçlü vurgularla işler. Sıra Türklük-İslâmiyet bağının işlenmesine geldiğinde Ağaoğlu ilişkilendirmeyi daha da sıkı bir şekide yapar: "Türklerin mukaderatı devr-i tarihîye geçtikten itibaren, İslâmiyetin mukadderatı ile ayrılmayacak, kırılmayacak derecede merbuttur. Biz burada Karakurum ve Baykal devirlerini ve medeniyetini nazarı dikkate almıyoruz. Zaten bunlardan bahsetmek müşkildir. Zira o devirler maateessüf henüz öyle meçhuliyet içinde saklanmaktadırlar ki, elde bulunan mahdut malûmat üzerine onlara ait kat'i bir nazariyenin yürütülmesi kabil değildir. Yalnız bir şey muhakkak ve müsellemdir: Tarih-i beşeriyet Türkleri en ziyade İslâm olarak tanıyor. Biz kendimiz de kendimizi başka surette tasavvur ve tahayyül edemiyoruz, biz Asya-i garbîye atıldığımız günden beri kendimizi İslâm diye tanıtıyoruz. Evvelki hayat bizce unutulmuştur" (I/295).

A. Ağaoğlu, dini reddeden ırkçı görüşün karşısındadır: "Demek ki, Türklerin içinde kavmiyet cereyanına kapılmış olanlar ister istemez, çar u naçar kavmiyet namına bile İslâmiyet cereyanını kabul etmeye mecburdurlar, İslâmiyeti bir rükn-ü rekin-i kavmiyet addedeceklerdir" (I/296) ve "(Türkçülerin) din aleyhine çıkan taraftarları, kavmiyetin ne olduğunu uzun uzadıya arîz-u amik mütalaa ve tetkik etmemişlerdir. Kendi hissiyatlarında, tarz-ı tefekkürlerinde aldanmışlardır" (I/297), ayrıca "bunlar...kozmopolit, terakkiperver, hürriyetperver ve hatta vatanperver olabilirler, fakat kavmiyet taraftarı olam azlar" (I/297).

Din madem ki milletin varlığından soyutlanamaz, o zaman akla

bir başka soru daha gelmektedir: "...bir kavmin dinini kabul etmek, o kavmin içinde din namına mevcut olan cahilane taassupları, sahif adetleri, muzır görenekleri, hurafeleri, efsaneleri kabul etmek demek midir?" (I/297). "Bil'a tereddüt hayır" diyor. Ağaoğlu. Din hayata tabi olmalıdır. "Zira hayat demek bilafasıla tebeddül tagayyür etmek demektir" (2/424). Ne yazık ki "akvam-ı İslâmiye ve bilhassa Türkler şu hayatbahş düstura riayet etmediler? Ahval-i mevcudeyi ibka, eslaf ü ecdattan müntakil, muhitten müktesep maddî ve manevi avamil-i hayatiyeyi olduğu gibi muhafaza etmek aidesi mezkur düsturun yerine kaim oldu" (2/424).

Ağaoğlu, dinin nasları ve toplumsal boyutu arasında bir ayırım yapar. "Din muhtevi bulunduğu hekaik-i esasiye itibarıyla layetegayyür ve layetezelzüldür. Dinin hakaik-i esasiyesi ebedi ve daimidir" (2/425). Buna karşılık, dinde yozlaşmanın yaşandığı ve değiştirilmesi gereken alan, tamamen tarihsel ve toplumsal bir özellik gösterir. Yani karşımıza yine dinsel hayatın kendisi çıkmaktadır:" Din tevessü ve intişar ettikçe dini kabul eden yeni kavim ve muhitlerin kâffesi kendilerine mahsus eski hurafeleri, efsaneleri, bir takım itiyat ve itikatları da dinin içine hülûl ettiriyorlar" (2/425). Ayrıca "mürur-u zaman ve her bir dinin hakim olduğu muhitte bir takım adamlar zuhur ederek dinin içine sırf kendi ihtira ve icadları olan bir çok bid'atlar sokarlar" (2/426).

Milliyetçilik bilindiği gibi bir üst-kültür olma iddiası ile ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede dine rakip olmuştur. Bir bakıma din ile milliyetçilikler arasında gözlenen ideolojik savaşım "benzerlerin" savaşımıdır. Milliyetçi ideolojiler, kendilerini kabul ettirirken tarihsel kanıtlar getirmekteydiler. Dinler ile aralarındaki pek az sayıdaki farklılıktan biridir bu. Dinin değerleri tarih-üstü ve metafizik bir çerçeveye otururken, milliyetçiliğin değerleri tarihsel ve panteistik idi. Şimdi burada bir paradoks doğmaktadır. Tarihsel değerler ne dereceye kadar bir üst-kültür potasında standartlaştırılabilirdi? Milliyetçilikler en çarpıcı savaşımlarını dine, yani rakip üst-kültüre olduğu kadar, bölgeciliklere ve çeşitli derecelerdeki kabilecilliklere karşı vermişlerdir. Türkçülük açısından soruna yaklaştığımızda ve milliyetçiliğin sözkonusu paradoksunu yenmesinde takındığı tutumları dikkate aldığımızda, onun, bir tür İslâmî protestanlık gibi çalışan İslâmcı modernizm ile kurduğu ittifak ilişkisini daha berrak anlamak mümkün olabilecektir.

A. Ağaoğlu, şiddetle her biri bir tarihsellik taşıyan yaşanan İslâmlara çatar: "Tevhid ve vahdeti esas alarak kabul etmiş İslâmiyet, yek diğerine mütehalif ve mütezad, birbirinden daha garip ve anlaşılmaz yüzlerce şubelere, fırkalara, tarikat ve mezheplere taksim edilip parçalanacaktır ve bu muhtelif fırkalar yek diğerine karşı hasmane bir vaziyet alıp çarpışacaklardır." (2/428).

Bir yandan milliyetçiliği gereği tarihe tutunmaya çalışan, diğer yandan tarihsel çevresi ile, yine milliyetçiliğinin gereği olarak bir üst-kültür oluşturabilmek için çatışan Ağaoğlu; kaçınılmaz olarak seçkinciliğe ulaşmaktadır. Çare, "üç sınıf-ı güzide"dedir. Bunlar; ulema, muallim ve muharrirlerdir. Aydınlanma onlarda başlamalı, dalga, dalga tabana doğru yaygınlaştırılmalıdır. Bu üç güzide sınıf arasında önceliği ise ulema almalıdır: "Biz şu halden kurtulmak istiyorsak kavmiyetimizin vahdet ve hayatını temin etmek (istiyorsak) dinin mümessili bulunan sınıf-ı ruhanînin bir an evvel teşkilâtına girişmeliyiz. Nas'a dinen rehberlik vazifesini ciddi mekteplerde yetiştireceğimiz hakaik ve envar-ı İslamiyeyi arif ulemaya tefviz etmeliyiz" (2/556).

Sonuç

Ağaoğlu'nun yazısı, bize genel olarak İslâmcıların modernist cephesi ile Türkçüler arasında antagonistik bir çelişki olmadığını hatırlatıyor. İslâmcılık ile Türkçülük arasında kurulmaya çalışılan ittifakın salt stratejik nedenleri yoktu. Bundan çok daha önemli olarak sosyolojik bir nedeni vardı. Türkçüler, sonu ırkçılıkla bitebilecek ve ideolojik açıdan İslâmcılarla aralarındaki köprülerin atılması ile sonuçlanabilecek keskinlikleri göstermekten imtina ediyorlardı. İslâmcılar olmaksızın karşı karşıya kaldıkları sosyolojik bir sorunla başa gelmeleri neredeyse imkânsızdı. Çünkü savunuculuğunu yaptıkları Türk dünyası, tarihsel olarak Türkçülerin soyutlamaları kadar türdeş değildi. Mahalliliklere parçalanmıştı. Salt-ulusçu-tarihsel bir çerçevede geliştirilebilecek bir "üst-kültür" aracılığı ile Türk dünyasında iletişimin ve duygu bağlarının kurulması neredeyse imkânsızdı. Bu iletişim tasarımını sunabilmeleri için tarihsel kanıtlara ihtiyaçları vardı. Ama tarihin verileri bir noktadan sonra Türkçülere karşı da çalışmaktaydı. Bu nedenle Türkçülerin, müslüman toplulukların standartlaşmasını sağlamaya çalışan, bir tür İslâmî püritanizm olarak işleyen modernist İslâmcılığa yönelik bir ittifak arayışı içine girmeleri doğal görülmesi gereken bir durumdur. ☆

* Ağaoğlu'nun "Türk Âlemi" başlıklı yazı dizisi, *Türk Yurdu* Dergisi'nin I. Cildinde (1327) başlamış, II. Cildinde (1328) devam etmiştir. Biz, alıntılarda sadece cilt numarası ve sayfa sayısını parantez içinde göstermekle yetindik.

İngiltere'nin Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu

Reform Paketleri-II

Yrd. Doç. Dr. HÜSEYİN ÇELİK - Arş. Gör. TEVFİK SÜTÇÜ

Şevketlû Mehabetlû Efendim Hazretleri

Zât-ı hazret-i mülûkânelerinin hakk-ı acizîde der-kâr olan hüsn-i teveccühât meveddet-âyâtının isbât-ı adîdesi meşhûd-ı kemterânem olduğuna ve devlet-i aliyelerinin saâdet-i hâli nezd-i çâkerîde ehem ve mültezem idüğüne zât-ı hazret-i şahânelerine ifâ-yı hüsn-i hizmet etmek ahz-ı emel-i bendegânem olduğuna binâen ve umûr-ı mühimme hakkında olan efkâr-ı âcizânemin dahi bilâ-ihtirâz ve hâlisâne olarak huzûr-ı âlî-yi mülûkânelerine arz edilmesine i'ta buyrulan müsaade-i aliye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleri muktezasınca işbu hâl-i buhrâniye esnasında devlet-i aliyelerinin umûr ve mesâlih-i vakı'ası hakkında olan mütalaat-ı acizânemi ber-vech-i âtî arz ve beyânına ibtidâr ederim şöyle ki

Berlin muâhedesinin akdiyle muharebe-i mündafi'a hitâma reside oldukta İngiltere devletinin hedef-i murâdı devlet-i aliyyelerinin dûçâr olduğu felâketlerinin eserlerini def' ve izâlesi zımnında kudreti taalluk ettiği mertebe sa'y etmek olduktan başka refâh-ı hâlde bulunan ve kuvvetli bir hükûmete 'âid olan tensîkât ve nizâmât-ı müessesenin tertib ve teşkiline muavenet etmekten ibaret idi. İşbu murâdın İngiltere devleti cânibinden ihtiyârı gerek zaman-ı kadimden beri iki milletin arasında ced-be ced der-kâr olan meveddet-i hâlise ve ittifâkın iktizâsınca ve gerek devlet-i aliyyelerinin ale'd-devâm kuvvetli ve müstakil bir hükûmet olması ve gerek ba'demâ ve ale'l-husus Asya kıtasından memâlik ve araziden meslûb olmaması lüzûmundan neş'et edip İngiltere devletiyle Avrupa'nın menâfi'i ve âlemin ibkâ-yı asayişi dahi buna müsteniddir. İngiltere devleti işbu efkâra istinâden zât-ı hazret-i şâhâneleriyle Haziran dördü tarihli mukâvelenâmeyi akd etmiştir ki, mukâvele-i mezkûr ' ucibince ileride şâyed Rusya de eti Anadolu kıtasında vâki' memâlik-i Osmaniye'den birinin zabtına kalkışırsa devlet-i aliyyeleriyle bi'l-ittifâk silâh kuvvetiyle müdâfaayi taahhüd etmiştir. İngiltere devletinin deruhte etmiş olduğu işbu taahhüdâtını hîn-i hacâtta icrâsına muktedir olmak efkârına mebni Kıbrıs ceziresi idaresinin uhdesine ihâlesi hususuna müsâade-i aliye-i şehinşâhîleri erzân ve şâyân buyrulduğu misillü Anadolu cihetinde vâki' memâlik-i şahânelerinde bazı ıslâhâtın icrâsı dahi taraf-ı eşref-i cenâb-ı mülûkânelerinden deruhte buyrulmuştu. İşbu mukâvelenâme devlet-i aliyyelerinin kuvve-i mâziyesiyle saâdet-i hâlini kesb ve ircâ' edebilmek için hakikaten zuhûr eden son fırsat gibi 'ad olunmuştur. Ancak matlûb olunan netice semeresinin husûle getirilmesi için mukâvele-i mezkûrun gâyet ehemmiyetlü ve mutenâ-bahâ sureti-resmiye ve aleniyede ve bilmukâbele ma'kûd olan taahhüdât nazarıyla bi'l-itibâr-ı tarafeynden bâ-tamâm ve safvetkârâne mevki'-i icrâya konulması elzemdir. Hayfâ ki suret-i zâhireye nazaran devlet-i aliyyeleri bu âna kadar matlûbu vechle taahhüdât-ı mebhûse icrâsına teşebbüs etmemiştir. Her ne kadar mukâvele-nâme-i mezkûrun akdi tarihinden itibâren bir sene müddetten ziyâde mürûr eylemiş ve Bâbıâli'nin defaâtle vaadleri sebkât etmiş ve sadr-ı sabık Safvet Paşa'nın dahi fî 12 Teşrinievvel sene (1)294 tarihli tahrirâ-t-ıresmiyesinde ifâsı katiyyen deruhte ve iltizâm olunmuş ise de, meşrût olan ıslâhâttan cüz'i ve hiçbir şey bile icrâ olunmamıştır. Zât-ı hazret-i malûkânelerinin Asya cihetinde olan memâlikinden ekserisi pek fenâ haldedir. Himâyet ve vikâye-i cân ü mâl yoktur. El-ân Hıristiyân ahalileri hakkında bi'd-defaât icrâ-yı zulm ve ta-

addi ve muamele-i i'tisâfkârâne irtikâb olunmakta olduğu gibi ehl-i İslâm ile müsâvâtta değildirler. Bâbıâli'nin nâm-ı şevketlerinde resmen ve alenen ve Avrupalılar istihdam olunmak şartıyla tertîb ve ihdâsını deruhte eylediği candarma ve ıslâhât-ı maliye ve idâre-i umûr-ı adliye müfettişliğinin henüz icrâsına bed' ve mübâşeret olunmamıştır. Vecibe-i zimmet-i âcizânem olduğu üzere Bâbıâli'ye tesyâr etmiş olduğum bunca tahrirât-ı resmiyede mebhûs olup, şehâdeti mevsûk olan zevâtın efkârıyla müsbet irtikâbât idârece vukû'bulan su'-i istimâlât ve emniyet-i umumiyenin ademi ve ihkâk-ı hakdan imtinaât gibi ahvâl-i nâ-meşrûânın ne derecelere vâsıl olduğunu nezd-i âlî-yi hilâfetpenâhîlerinde ma'lûm olduğu meczûmumdur. İşbu uygunsuz ahvâlin vukûu bi't-tabi İngiltere devletine bâis-i teessür ve teessüf-i azime olmuştur. İngiltere devleti Haziran dördü tarihli mukâvelenâmeyi akd etmesiyle zât-ı hazret-i mülûkânelerinin memâlikinin menfaâti uğruna gâyete'l-gâye ağır mesuliyetler deruhde ve kabul eylemiştir. Ve şunu dahi der-hatır ederim ki ol bâdba olan mukâvelât tarafeyni mecbûr eder olduğundan şâyed devlet-i aliyeleri anları icrâ etmez ise İngiltere dahi taahhüdâtından berî olacaktır. İngiltere devleti Haziran mukâvelenâmesini akd ve imza ettiği sırada mukâvelâtı tamamen ve kâmilen icrâ olunacağı maksâdıyla kendisini bendetmiştir. İttifâk-ı kadimle merbût olan iki devletin beyninde ma'kûd olan taahhüdâtın derece-i ehemmiyeti galiba Bâbıâlice henüz lâyıkı vechile fehm ve takdir buyrulmamıştır. Devlet-i aliyyelerinin selâmet-i müstakbelesi buna müstenid olduğunu bilâ-tereddüd beyân ve te'kid ederim. Rusya'nın min-el-kadim ittihaz eylediği usûl-i politikiyeden saf-ı nazar edip zât-ı şahânelerinin Asya kıtasından en zî-kıymet yerleri zabt ve istilâ ve bâkî kalan yerlerde dahi kendi nüfûzunu münhasiren te'sis etmekle devlet-i aliyyelerinin zevâlini intâc etmek makasıdından ferâgât eylediğinin nezd-i âlî-yi mülûkânelerinde zan ve kıyâs buyrulduğu ihtimâlden bâiddir. İşbu makâsid-i fasidenin kuvveden fiile getürülmesi çün elyevm kemâl-i germiyet ile gûn-âgûn desâyis icrâ olunmaktadır. Rusya'nın kemâl-i muvaffakiyetle memâlik-i şahânelerinin Rumeli kıt'asında ittihâz ettiği kaide-i fâside-i politikiyeyi şimdi Anadolu kıtasında dahi tutmaktadır. Vakıa evvelemirde muhtar ve mümtaz idareler ve ba'de nim-vilâyât-ı müstakile teşkil ettirip el-hasıl taht-ı nezâretinde istiklâliyet-i tammeyi hâiz hükûmetlerin ihdâsına intâc etmek niyetiyle milliyet-i cedîdenin kaidesini tervîc etmek zımnında şimdiden ahalileri teşvikte geri kalmıyor ve nezd-i âlî-yi mülûkânelerinde beyândan müstağni buyrulduğu vechile şu ahvâlden nâşi ahd-i karibde bir tehlikenin tulû' edeceği şüphesiz olup fakat İngiltere devletiyle ma'kûd olan ittifâka kâmilen ve tamamen itimâd ve riayet olunup İngiltere'ye bi't-tehâ emniyet olunarak taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden ifâsı taahhüd buyrulan ıslâhâtın dahi kâmilen ve hâlisâne surette mevki-i icrâya vaz' olunduğu halde tehlikenin önü alınacaktır.

Rusya'nın öteden beri ittihâz ettiği usûl-i politikiye devlet-i aliyelerinin mahvine ve bilâkis İngiltere devletinin meslek-i politikiyesi ibkâsına müntehi olduğu sahâyif-i tevârihe ve gerek zât-ı şahânelerinin ve gerek ecdâd u eslâf-ı celîlelerinin tecârib-i vak'alarına inde'l-mürâcaat malûm olur.

Zât-ı şahânelerinin İngiltere aleyhine sû-i zan ve 'adem-i emniyet mülûkânelerini celb etmek için ne derecelerde sa'y ü ikdâm olunduğu rânâ malûm-ı âcizânemdir. İşbu ikdâmât-ı gayr-i lâyıkanın semeresiz kaldığına kaviyyen me'mûl ederim ve filvâki bu makûle ilkaâtın nezd-i mülûkânelerinde şâyân-ı istimâ' olmadığına dâir buyurdukları söze dahi emniyet-i kâmilem vardır. Ancak Bâbıâli'nin ittihâz etmekte olduğu meslek-i politikiyenin revişinde te'sirâtı bir dereceye kadar nümâyândır.

Mâbeyn-i hümâyûnca vâki' olan nüfûza gelince bundan akdem dahi dikkat-i kâmile-i şâhânelerinin celbine cür'et eyledim. İşbu nüfûzun önü alınmaz ise netâyic-i mühlikeyi intâc edebileceği âşikârdır. İngiltere devletinin kerre-i bâde-kerre zât-ı mülûkânelerine hâlisâne ve safvet-kârâne i'tâ eylediği pend u nesâyihin ma'atteessüf Bâbıâlî'den red kılınması işbu nüfûzunun te'sirât-ı muzırrasına müsteniddir. Eğer ol nasıhatlere sem-i i'tibâr buyrulmuş olsaydı devlet-i aliyelerinin el-hâletü hazihi dûçâr olduğu ağır müşkülâtın çoğu serzede olan felâketlerin bile önü alınabilirdi, diye emniyet ile arz ederim zann-ı acizâneme göre işbu nüfûz ve iktidârı el-yevm sarf eden zevâtın isimlerinin zikri hakkında hakîrlerine vukû bulan emr ü iâde şahânelerine imtisâlen Osman Paşa ile beraber İngiltere'nin meslek-i politikasına muhalif ve Rusya'nın politikasına muvâfık surette sulûk edilmesi devletçe hayırlı olacağı zann-ı kavisinde olanlar veyahut bu memlekette bi'd-defaât kemâl-i muvaffakiyetle isti'mâli müte'essifen şeyn olunan ba'zı vesâit-i nâ-meşrûâ sâyesinde Rusya'nın menâfiine meclûb olan sâir büyük me'mûrların olduğunu bilâ-tereddüd hâk-i pây-i şâhânelerine ifade eylemiştim ve hatta Rıza Bey'in efkârı, kâmilen Rusya menâfiine muvâfık bulunduğunu alenen itirâf eylediğini dahi sözü mevsûk olan zevâtın şehâdetiyle malûmum idi ki akdemce arz eylemiştim. Zât-ı hazret-i mülûkânelerinin me'lûf buyurdukları serbestî-i efkâr ve vatanperverî nezd-i acizîde ra'na ma'lûm olduğu misillü akl u hikmeti ve akibet-endişî-i şahâneleri hakkında dahi i'timâd-ı nâçizânem tam olduğundan devlet-i aliyyelerinin saâdet-i hâline mu'zır ve hüssâr olan nüfûz-ı mebhûsenin zât-ı hakâyık-simât-ı mülûkânelerince hüsn-i tesiri yoksa böyle nüfûzların isti'mâlinden tulû' edecek tehlike-i azimeyi setr edemem. Rusya'nın nüfûzu vâki' olduğu herkesin ağzındadır. Rusya'nın dostları ve İngiltere ile devlet-i aliyelerinin düşmanları kemâl-i memnuniyetle hâli görüp ileride daha nice muvaffakiyete zafer-yâb olacaklarına emniyetleri vardır. İşbu nüfûz-ı muzırranın menbâ-ı aslı Osman Paşa olduğuna nazar-ı dikkat-i şahânelerini celbe cesaret etmiş isem de paşâ-yı müşarünileyhin askerce muttasıf olduğu şecaât ve liyâkâti ve

sıbkat eden hüdemât-ı meşhûresi ve âlemce kesb ettiği şöhret-i azime ve kâmilesi inkâr olunamaz. Meşhûr ve ehliyetli generallerin kâffesi bilâ-istisnâ vükelânın aklını hâiz olmaları meşrût değildir. Zann-ı âcizâneme göre Osman Paşa bu kâbilden ve idâre-i umûr-ı askeriyeden kâmilen âcizdir. Bil-cümle sunûf-ı asker-i şâhânelerinin umûr ve idâresi şirâze-i intizâmdan çıkmış olup gerek ümerâ ve zâbitân ve gerek neferât-ı askeriye beyninde ale'l-umûm hoşnudsuzluk vâki' olduğunu havf ederim. El-yevm ahvâl-i meşrûânın gâyetü-l gâye tehlikeyi dâi idüğüne ve ale'l-husus uhdesine yekden birkaç me'muriyet-i mühimme tefviz buyrulduğunda nâdiren vuku'u sıbkat eden Osman Paşa'ya ser-askerlik ve umûm kumandanlık ve hassa ordu-ı hümâyûnlarıyla mâbeyn müşirliği ihâle buyrulduğuna binâen müşarünileyhin hâiz olduğu nüfûz ve iktidârına ve reviş-i ahvâle kemâl-i dikkat ve i'tinâ-yı mülûkânelerini celb ederim. Bundan kat-ı nazar Osman Paşa'nın azâ bulunduğu hey'et-i vükelânın reisiyle ve en dirâyetli ve fetânet-i kâmile ile ma'rûf sair refikleriyle dahi esâsen efkâr-ı politikiyesi muhâlif bulunduğu cihetle zann-ı acizâneme göre paşâ-yı müşarünileyhin memâlik-i şâhânelerinin devam ve istikrârına ve tecdîdîne elzem olan ıslâhâtın icrâsında Avrupa'dan meclûb me'mûrlarının istihdâmına muhâlif olduğuna hâk-i pây-i mülûkânelerine ihbârına cesaret ederim. Zât-ı hazret-i şâhânelerini dost ve müttefik olan devletlerden teklif edilip, icrâsı Bâbıâlî'ye ibrâm olunan, hemân bi'l-cümle tedâbir-i ıslâhiyeye karşıdır. Paşâ-yı müşarünileyh memâlik-i şâhânelerinin emniyet-i cân ve mâl ve iâde-i aşâyiş ve refâh-ı hâli dâî ve birinci tedbîr olan Avrupa zâbitânı ma'rifetiyle candarmanın teşkili men' olunması zımnında bu âna değin meşhûd olan nice nice ikdâmât-ı gayr-i câizenin semeresi görünmüştür. Ma'lûm-ı hilâfet mecrûm cenâb-ı cihândârîleri buyurulduğu vechile işbu candarma teşkîl olunmadıkça teb'a-i vezîr-destânın ve memâlik-i şâhânelerinin hâlî ve bi't-tabi varidat-ı miriyenin izdiyâdı kâbil olamaz. Müşarünileyh Çatalca istihkâmâtının inşâsı hususunda zât-ı hazret-i mülûkânelerinin me'lûf buyurdukları niyât-ı vatanperveriye ve akl ve hikmet-i celilenin iktizâsınca şeref-sudûr buyrulan irâdât-ı seniyyelerinin men-i infâzı için kudreti taalluk ettiği mertebe cehd eylemiş olduğundan zât-ı mülûkânelerin bendegân-ı esdâka ve gayretkeşinden Bâkir Paşa kullarının masruf olan bunca sa'y ve ihtimâm ve fedâkârlığı sıbkât etmemiş olsa, istihkâmât-ı mezkûre şimdiki hâlini kesb etmez idi. Osman Paşa'nın vukû' bulan muhâlefât-ı muzırranesine mebni istihkâmât-ı mezkûrenin henüz bi'l-ikmâl müdafaaya münâsib bir hey'ete vaz' olunduğunu ma'atteessüf beyân ederim. Devlet-i aliyyelerinin Rûmeli kıt'asında kalayi-i ahire addolunabilecek istihkâmât-ı mezbûre, paşâ-yı müşarünileyhin nazarında mühim ve mütenâ olmayıp esnâ-yı inşâsında bir def'a bile görüp muayene etmeyerek ve kesb eylediğim malûmât dahi mevsûk ise istihkâmât-ı mezkûrenin ikmâl-i inşâsına tahsis buyrulup, Mâliye nezâretinden bâb-ı vâlâ-yı ser-askeriye te'diye kılınan yirmiüç bin altının sâir hususlara sarf ve isti'mâl olduğu cây-i istiğrâbdır. Osman Paşa'nın ve efkârına hizmet edenlerin sülûk u mesleği devlet-i aliyyelerinin dostlarının zihnine şeyn-i azime davet ettiği şöyle dursun, memâlik-i şâhânelerinin menâfiine dahi hsret-i külliyeyi mucibdir. Devlet-i aliyyeleri mümkün olduğu kadar evvelce ve hâlisâne ve müessiren terakkiyât ve ıslâhât yoluna revân olmadıkça matlûb olan şevket ve azamet ve saâdet-i hâline nâil olamayacağı zann-ı kaviyye-i acizânem olup bu bâbda re'y-i sami-i şâhâneleri munzam buyrulacağına ümidvârım. Kable'l-muhârebe hâline ric'ati belki devlet-i aliyyelerinin ahd-i kurbda mahvini intâc edecektir. Zât-ı hazret-i mülûkânelerinin buna karşı re'y-i beyân edenler ne hassâyâ-yı şâhânelerinin ve ne dahi din ve vatanlarının sâdık dostları addolunabilir. Bendeleri bi'd-defaât zât-ı mülûkâneleriyle vukû' bulan mülâkâtlarda müşerref olduğum sırada cereyân eden müzâkerât-ı mühimme esnâsında beyân buyrulan re'y ve efkâr-ı şâhânenin ve ahâli ve zir-destânın refâh-ı hâlinin istihsâline ve memâlik-i mülûkânelerinin azim menâbi-i servetin izdiyâdına olan himem-i seniyyeleri nezd-i çâkerîde karîn-i tahsin ve takdîr olmuş olduğundan devlet-i aliyyelerinin merkez-i hüsn-i lâyıkında idâresi için elzem olan ıslâhâtının bi't-tasavvur mevki-i icrâya vaz' buyrulması hakkında niyet-i kaviyye ve merâm-ı hâlise-i şehinşâhleri bâkî olduğuna şüphem yoktur. Niyât-ı seniyyelerinin icrâsı behemehâl dirâyetlü ve ehl ve erbâb ve sahib-i hamiyyet olan zevâttan mürekkeb bir hey'et-i vükelâya tevakkuf eder. Hey'et-i mezkûreye dâhil olan vükelânın kâffesi hem-efkâr olması lâbüddür, ya'ni refiklerinin sâlik oldukları meslek-i politikiye mu'teriz ve politikaca olan efkârları rüfekâsının politikasına kıyasen muhâlif esasa mebnî olup, devletin teşebbüsât ve tasavvurâtını men ve meksi hususuna sarf-ı zihn ve iktidâr eder vükelânın adem-i ta'yini lâzım gelir. Şimdiki hey'et-i vükelâ-yı saltanat-ı seniyyelerinin bu esas ve minvâl üzere intihâb buyrulduğunu kaviyen havf ederim. Umûr ve mesâlihin tesviyesi avf ve te'hir olunmakta olduğu gibi memleket hakkında muhsinâtı istilzâm eder ve ileride memleketin saâdet-ı ahvalini tezayüd edecek, tedabir ve ikdamat-ı mütesavvere ba'zı i'tirazat-ı hafiye ile ta'til olunmakta Bâbıâlice vâki' olan ihmâl ve tekâsül ve nizâmsızlık dahi âlemin meşhûdu olup, işbu hâl-i teessüf-iştimâl vilâyâta dahi sirâyet eyledi. Suret-i idârede biribirine zıdd ve mugâyir iki usûl cereyân edip, biri memleket ve ahalilerinin saâdet-i hâline müntehi olup, diğeri ikisinin refâh-ı hâlinin izdiyâdına ikdâm-ı bezl edenlerin tarîkine ikâ-i müşkilât ve mevâni'i müntictir. Hatta, Anadolu kıt'asında bulunan Hıristiyân teba'a-i şâhânelerinin mazhar oldukları muamelât-ı i'tisâfkârâne ve tasallutun ıslâhı ve tevzi-i adaletin te'mini siyâk-ı eb'âs buyrulan komisyon-ı mahsûsaların meşhûd olan sa'y ve ikdâmâtı bile zikri sıbkât eden i'tirâzât-ı hafiye ve kaviyyenin uğruna semeresiz kalmış olduğuna efkâr-ı umumiye nazarında mabeyn-i hümâyûn nüfûzu ta'bidiyle

ma'lûm olan kuvvete bilâ-tereddüd haml ve istinâd edilmiştir ve teba'a-i şâhânelerini zulm ve ta'addi eden mürtekib ve fenâ vâliler ve me'mûrîn-i sâirelerin şimdiye kadar mücâzât görmedikleri husûsuna yine ol nüfûz-ı muzırraya uzv edilmektedir. Hem efkâr ve bâkî bir hey'et-i vükelâ tertîb etmedikçe her devlete lâzım olup sebât-ı kâmileye müstenid usûl-i politikiyeye sülûk edilemez. Vükelânın kesîrü'l-vukû'ı infisâl ve tebeddülü umûr ve mesâlih-i mîriyenin ta'tilini ve netâyic-i vahimeyi müntic olduktan mâ'adâ umûr-ı dahiliye ve hariciye dahi sekte irâs eder. İşbu tebeddülât-ı kebire, düvel-i sâirenin devlet-i aliyeleri ile der-kâr olan emniyet ve i'timâdının tekâllübüne sebebiyet vereceği ve hatta saltanat-ı seniyye ile vâki' olan hüsn-i münâsebâtının tehlikeye ilkâ edebileceği vâhimedendir. Mesned-i sadarette bulanan zât, hâk-i pây-i şâhânelerinin müntehâbıdır. Zât-ı hazret-i mülûkâneleri ise bir bâbda hükûmdârân-ı hikmet-mendân gibi sıhhat buyurmuşlardır ve evsâf-ı hâmide ile muttasıf olduğu için makam-ı celil-i sadârete nasb ve tâ'yin buyrulan zâtın dest-i hulûs-peyvestine idâre-i umûr-ı mülkî tevdi' buyurmuştur. Şâyed memâlik-i aliyelerinin refâh-ı hâl ve saadet ve ikbâlin izdiyâdına muvaffak olur ise bu muvaffakiyetten neş'et eden şân ve iftihâr külliyen zât-ı hazret-i mülûkânelerine aid olacağı gibi eğer müşârünileyh hazretlerinin mazhar olduğu i'tirâzât-ı musırrâneden nâşî matlûbuna hâsıl olmaz ve memleketin ıslâhına muktedir değil ise bu hususdan dolayı zât-ı seniyyelerinden başkası tevbih edilemez.

Müşarünileyhin icrâ-yı me'muriyetinde giriftâr olduğu müşkilât-ı cesimeyi mütâlâa olunduğu halde şimdiye kadar oldukça muvaffakiyetle nâil olduğu müsellemdir. Müşarünileyhin muvaffakiyet-i tammeye nâiliyeti mücerred-zât-ı hazret-i mülûkânelerinin himem ve muavenet ve i'timâd-ı celilerine tevakkuf eder ve himem ve emniyet-i saniyye-i cihâneleriyle taltif buyrulmadıkça hiçbir vükelâ gerek hâk-i pây-i şâhânelerine ve gerek memleketlere gereği gibi hizmet ifâ edemez. Ma'lûm-ı kerâmet-meczûm-ı şehinşâhîleri buyrulduğu üzere bil-fiil makam-ı sadarette mukim zâtın mesned-i mezkûreye kuud ettiği günden beri bu ana değin ale't-tevâli bazı rüfekâsının ve zât-ı seniyyelerinin sülûk etmeğe arzu-keş buyurdukları serbest ve münâsib meslek-i politikiyenin düşmanları olup zikri sibkât eden zevâtın vukû' bulan eşedd-i i'tirazâtına hedef olmuştur. Güyâ, nâ-ehil ü erbâb bir vükelâ olduğuna zât-ı mülûkânelerini ba'de'l-ikna makam-ı sadâretten infisâl ettirilmesi maksadına mebni, müşarünileyhin kâffe-i teşebbüsâtını semeresiz bırakmak için düşmanları gûn-â-gûn tahrikât ve desâisden geri kalmamaktadırlar. Buna muvaffak olurlar ise, düşmanları memnun olurlar, çünkü gerek zât-ı hazret-i mülûkâneleri ve gerek devlet-i aliyelerinin menâfiine külliyen muhâlif ve münâfi-i makâsıdının önünü alacak ve işlerine müdâhele edecek zâtı ortadan kaldırmış olurlar. Kulları zât-ı mülûkâneleriyle mes'uliyet-i vükelâ hakkında defaâtla bâ-iftihâr bahs ve müzâkere eylemişimdir. Mevâd-ı mühimmeden ma'dûd olan mes'ele-i mezbûre hakkında efkâr-ı dikkat ve i'tinâ-yı kâmile-i şâhânelerini celb etmiştir. Bu bâbda lütfen ve keremen hakîrlerine beyân buyurmuş oldukları re'y ve efkâr-ı celile-i mülûkâneleri hükûmet-i meşrût ve hakâyık-şinâsî hükûmdârâna lâyık-ârâdır. İşbu efkâr-ı şâhânelerinin bilâ-tefvit-i vakt mevki-i icrâya vaz' buyrulması ehemm-i mühim mevâddandır. Dirâyet ve fetânet-i vasia ve vücudça dahi kuvve-i cesime ile hâiz ve me'lûf olanlar bile zât-ı hazret-i mülûkanelerinin, şimdiye kadar deruhde buyurmuş oldukları bâr-ı girân ve mühimeyi tahammülden âciz bulunacağı der-kârdır. Bundan tevellüd eden tehlikeye zât-ı mülûkânelerini ilkâ buyurmaları lâzım gelir. Zât-ı şâhânelerinin teb'a ve zir-destânının memnuniyet ve saâdet-i hâlini te'min ve memâlik-i mahrûsa-i mülûkanelerinin dahi servetini terakki etmek ahzı âmâliyle cereyân eden umûr ve husûsâtın kâffe-i teferruatına kesb-i vukûf buyurup, devlet-i aliyelerinin mesâlih ve münâsebât-ı hâriciyenin ekserini bi'ddefaât nezâret ve tahkik ve idâresine ale'l-yevm himmet buyurmuş oldukları mülâbesesiyle vukû' bulan sehv ve hatalar ve memâlik-i şâhânelerinde ma'atteessüf meşhûd olan su-i idâre ve nizamsızlıkların illet ve sebebi zât-ı seniyyeleri mucibince Safvet Paşa'nın sefârete hitâben gönderdiği tahrirât-ı resmiyesinde gösterildiği vechile Avrupa'dan meclûb me'murlarını muavenetinden istifâde kılındığı halde işbu makâsıd-ı müstahsilesinin nâiliyeti hissolunur. İşbu arıza-ı çâkerânemde istimâline cür'et eylediğim serbest-lisânın dâmen-i afv-ı mülûkâneleriyle mestûr buyrulmasını hasseten niyâz ederim. Devlet-i aliyelerinin el-hâletühâzihi muhatarada bulunduğu vicdânca zannettiğimden vukû' hâli kemâl-i safvet ile ve bî-riyâ huzur-ı âli-i hilâfet-penâhîlerine arz ile dikkat ve i'tinâ-yı mülûkânelerini celbe ictisâr eyledim. Binâberin zât-ı şâhânelerini sebât ile hareket buyurup, hey'et-i vükelâlarını bilâ-tereddüd kat'iyen sehâbet ve ibkâ buyrularak gerek umûr-ı mülk ve devlete sektedâr ve gerek İngiltere devletinin ve sâir düvel-i müttefikanın hüsn-i teveccüh ve muavenetinin selb edeceği mahvet olan desâyis-i malûme ve infâz-ı mürtekibe sâye-i adalet-vâye-i cenab-ı padişâhîde hemen men' ve def' buyrulmaz ise devlet-i aliyeleri felâket-i azimeye giriftâr olabileceği bedihidir. Mahza zât-ı mekârim sıfat-ı mülûkânelerinin saâdet ve ikbâlini ve zir-destân ve teba'a-i şâhânelerinin refâh-ı hâlini ez-dil ü cân arzû eder bir dost ve bendelerinin pend ve nesâyih ve ihtârât-ı hâlisânesine sem'i himmet-i seniyyelerini itâle buyurmaları niyâz u ihtirâmât-ı fâika-i kemteranem ve mebani-i husul ve meveddet-i acizanem te'kid ve teşyidine vesile-i hâsene ittihâz olundu efendim hazretleri.

Fî 5 Temmuz (1)295

İmza

(Henry Layard)[1] ☆

1 BBA Yıldız Esas Evrakı Kısım: 14 Zarf: 126 Karton: 7 Evrak:163

Nasreddin Hoca Konusunda Yeni Bir Tesbit:

Mehmet Gazali'nin (Deli Birader) "Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum" Adlı Eserinde Nasreddin Hoca

Dr. MUSTAFA DUMAN

1. Mehmet Gazali (Deli Birader) Kimdir?

Mehmet Gazali 1466 yılında, Bursa'da doğdu. Babasının adı Durmuş'tur. Medrese öğrenimini Bursa'da tamamladı. Devrinin tanınmış bilgini Mevlâna Muhyiddin Acemi'den dersler aldı. Mehmet Gazali aynı zamanda şairdi ve şiirlerinde Gazali mahlasını kullanıyordu. Bir şiirinde:

"Mecnun ki bela deştini geşt etti seraser

Gamhaneme geldi dedi: Halin ne birader"

demiştir. Bu sözler üzerine şairler ve bilim adamları arasında "Deli Birader" diye anılmaya başlandı.[1]

Mehmet Gazali'nin ilk görevi Bursa'da, Bayazid Paşa Medresesi müderrisliğidir. Bir süre sonra bu görevi bırakıp Saruhan'a (Manisa) gitmiş ve Manisa valisi Şehzade Korkud'un (1470-1513) nedim ve gözdesi Piyale Bey'in hizmetine girmiştir. Mehmet Gazali, bilgisi ve hoşsohbetliği ile kendisini çevresine sevdirmiş, Şehzade Korkud'un toplantılarına katılmış ve onunla Mısır ve İstanbul'a gitmiştir. (1511) Mehmet Gazali de Şehzade Korkud'u çok sevmişti. Şehzade Korkud küçük kardeşi Selim tarafından boğdurularak öldürtülünce (13 Mart 1513) Mehmet Gazali çok üzüldü. Şehzade'nin ölümüne çok acıklı bir tarih düşürdü.[2] Bu olaydan sonra Bursa'ya giderek Geyikli Baba tekkesine yerleşti. İnzivaya çekildi.

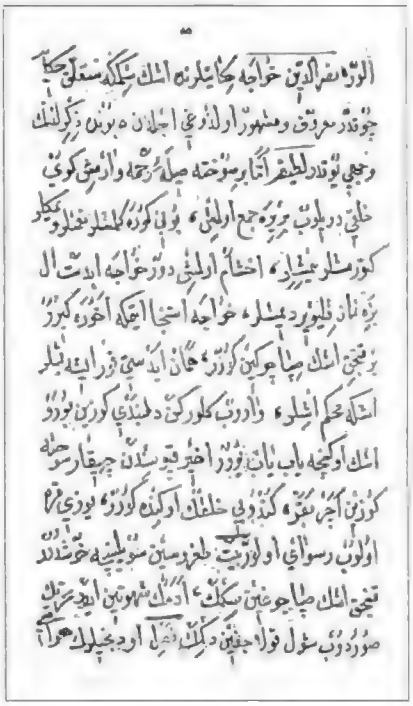

Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum'un 1629 tarihli yazmasında Nasreddin Hoca'dan sözeden bölüm

Daha sonra tekrar müderrisliğe başlayan Mehmet Gazali Sivrihisar, Akşehir medreselerinde görev aldı. Amasya, Hüseyniye medresesi müderrisliğinden bin akça maaş ile emekliye ayrılarak İstanbul'a yerleşti. Devrin sadrazamı İbrahim Paşa ve Defterdar İskender Çelebi tarafından sevilerek himaye edildi. İstanbul'da bir hamam yaptırdı ve işletti. Fakat kendisini çekemiyenlerin marifeti ile sadrazamın gözünden düşürülmeye çalışıldı. Hamamı yıktırıldı..

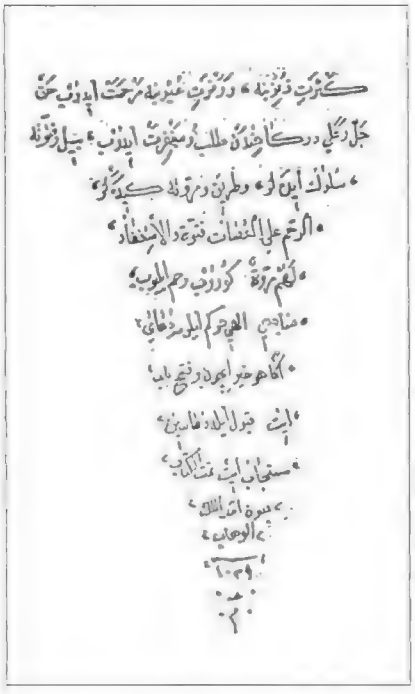

1629 tarihli yazmanın son sayfası

Bu olaya çok üzülen Mehmet Gazali 1531 yılında Mekke'ye gitti ve orada yerleşti. 1535 yılında Mekke'de öldü ve orada toprağa verildi.

Bu kısa özgeçmişten de anlaşılacağı gibi, Mehmet Gazali'nin yaşamı olaylar ve sürekli değişikler içinde geçmiştir. Devamlı yer değiştirmiş, bilgisi, zekâsı ve hoşsohbetliği sayesinde ünlü kişilerin çevresine girmiştir.

2. Mehmet Gazali'nin (Deli Birader) Sanatı ve Eserleri

Âşık Çelebi, Mehmet Gazali'nin gazelde pek başarılı olamadığını, ama hezelde (alaylı şiir, hiciv) çok başarılı olduğunu belirtir. O'nun bu alanda İranlı hiciv ustası Ubeyd-i Zakani'den, Semerkandlı Bisati'den ve İranlı hiciv şairi Bayazi'den daha üstün olduğunu kaydeder. Tarih düşürmede ise Gazali'nin üstüne yoktur.[3]

Mehmet Gazali'nin şiirlerinde nükte, zekâ oyunları ve yergiler ağır basar. Divan şiirinin bütün kelime ve kavram oyunlarını ustalıkla kullanır. İskender Çelebi'ye sunduğu *Cername* adlı, 31 beyitlik dilekçesi, ve *Kaplucaname* adlı manzum mektubu mesnevi tarzında yazılmış uzun şiirlerdir.[4]

Mehmet Gazali'nin en önemli eseri, Manisa Valisi Şehzade Korkud'un nedimi Piyale Bey'e sunduğu *Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum* (Üzüntüleri gideren ve acıları yokeden) adlı düzyazı eseridir. Bu eser Hakim Azraki'nin meşhur *"Alfiya ve Şalfiya"*sı tarzında yazılmıştır. Yedi bölümdür ve açık-saçık hikâyeleri içermektedir. Mehmet Gazali kitabının başında, İbn-i Kalyete'nin *"Rüşdü'l-Lebib ila Muaşeret'il Habib"* adlı kitabından, Ayni'nin *Hezeliyat*'ından ve Ubeyd-i Zakani'den aldığı hikâyelere sözlü gelenekten derlediklerini de katarak bu kitabı meydana getirdiğini belirtmektedir.[5] Kitap, içindeki açık-saçık hikâyeler yüzünden zaman zaman yasaklanmıştır. Antoine Galland, İstanbul ziyaretini anlattığı anılarında (1672-73), İstanbul'da bu kitabı gördüğünü yazmaktadır.[6]

Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum'un beş elyazması nüshasını tesbit ettik ve bunlardan ulaşabildiğimiz dördünü inceledik.

3. Mehmet Gazali'nin (Deli Birader) *"Dafi ü'l-gumum ve Rafi ü'l-humum"* Adlı Eserinde Nasreddin Hoca

Yedi bölüm üzerine düzenlenen *Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum*'un beşinci bölümünde açık saçık hayvan hikâyeleri de verilmektedir. Hilmi Merttürkmen nüshasında (1013 H.-1604), ilgili bölümde (yk. 63b) şöyle denilmektedir:

"... Nasreddin Hoca Hikâyetlerin-de(n) çoktur. Maruf ve meşhur olduğu sebepten bunda zikr itmenin hayri yoktur."[7]

Elimizdeki bu en eski tarihli yazmada yazar, Nasreddin Hoca hikâyelerinde eşek hikâyelerinin çok olduğunu, bu hikâyeler herkes tarafından bilindiği için tekrarında yarar olmadığını belirtiyor.

1039 H. (1629) tarihinde istinsah edilen Topkapı Sarayı nüshası 80 yapraktır. Bu nüshanın 5.babının 7. faslı (yk. 55 a) şöyle başlamaktadır:

"... Nasreddin Hace hikâyetlerinde eşek s....meğe müteallik hikâyet çoktur. Maruf ve meşhur oldığı ecilen bunda zikr etmenin vechi yoktur."[8]

Mehmet Gazali'nin eserinin bu kopyasında da, Nasreddin Hoca'nın eşek hikâyelerinin çok meşhur olduğu, herkes tarafından bilindiği vurgulanıyor.

1164 H. (1751) tarihinde istinsah edilen İbrahim Aslanoğlu nüshasında hayvan hikâyelerinin de anlatıldığı beşinci bab tamamen çı-

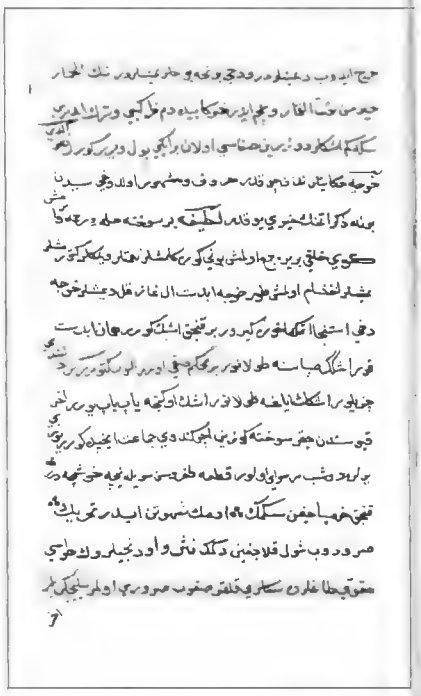

Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum'un 1604 tarihli yazmasından Nasreddin Hoca'dan sözeden bölüm

Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum'un 1604 tarihli yazmasının son sayfası (Hilmi Merttürkmen nüshası)

karılmıştır.[9] Daha sonraki tarihlerde ahlâk telakkilerinin değişmesi, Nasreddin Hoca'nın bir aziz ya da ermiş mertebesine çıkarılması nedeniyle, daha eski tarihlerde halk arasında anlatılması doğal karşılanan hikâyeler, çeşitli baskılar yüzünden bu yazmalardan çıkarılmıştır. Nasreddin Hoca hikâyelerinin yazma nüshalarını tarih sırasına göre incelersek bu duruma aynen tanık oluruz.[10]

1237 H. (1821) tarihinde Hafız İbrahim Uşakizade tarafından istinsah edilen İstanbul Üniversitesi kütüphanesi nüshası 59 yapraktan ibarettir. İlgili bölüm şöyledir:

"... Ekseriya vukuu harda (eşek) ve esterde (katır) ve esbde (at) olur. Amma bunlar meşhurdur. Bunlara müteallik emsal ve hikâyat çoktur. Bir hadde varmış ki inkâre mecal yoktur."[11]

Açıkça görüldüğü gibi, daha sonraki tarihlerde istinsah edilen yazma nüshalarda Nasreddin Hoca'nın adına rastlamıyoruz. Bu, yukarıda da değindiğimiz gibi, Nasreddin Hoca'nın halkın gözünde bir aziz olarak değerlendirilmesinin sonucudur.

1308 H. (1890) tarihli nüsha Günay Kut tarafından tanıtılmıştır. Bu nüshayı inceleme olanağımız olmadı.[12]

4. Sonuç

Mehmet Gazali'nin *Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum* adlı eseri çeşitli yönleriyle incelenmeye muhtaçtır. Biz konumuzla ilgili yanıyla, Nasreddin Hoca'dan sözeden bölümüyle ilgilendik. Eserin yazılış tarihi Âşık Çelebi'ye göre 1511 yılıdır.[13] Eser Şehzade Korkud'un ölümünden önce Piyale Bey'e sunulduğuna göre her durumda 1513 yılından önce yazılmıştır. Elimizdeki en eski yazma nüshası 1604 tarihlidir.

Bugüne kadar ki bilgilerimize göre *Saltıkname*'den sonra Nasreddin Hoca'dan sözeden yazılı kaynaklar Güvahi'nin *Pendname*'si ve Lâmiizade Abdullah Çelebi'nin *Letaif*'i idi.[14] Şimdi ise *Saltıkname*'den sonra Nasreddin Hoca'dan sözeden en eski kaynak olarak Mehmet Gazali'nin *Dafi ü'l-Gumum ve Rafi ü'l-Humum* adlı eserinin geldiğini tesbit etmiş bulunuyoruz. Eserdeki kısacık bölüm Nasreddin Hoca'nın o devirde herkes tarafından bilindiğini, fıkralarının dilden dile dolaştığını, kitaptaki deyimi ile, halk arasında "maruf" ve "meşhur" olduğunu göstermektedir. Nasreddin Hoca araştırmalarının ne denli az kaynakla yürütüldüğünü bilenler bu tesbitimizi gereği gibi değerlendireceklerdir. ☆

1 Mehmet Gazali (Deli Birader) hakkında en geniş bilgi Âşık Çelebi'nin "*Meşairü'ş-Şuara*" adlı şairler tezkiresinde vardır. Bu kitabın Mehmet Gazali'den sözeden bölümü için bkz: Orhan Şaik Gökyay, "Gazali (Deli Birader)"- *Türk Dili*, Sayı: 222 ve 223, Mart-Nisan 1970, s.449-460 ve 18-31; Mehmet Gazali hakkında bilgi veren belli başlı kaynakların başında gelen "*Meşairü'ş- Şuara*" yazması İstanbul Üniversitesi kitaplığında 2406 numara ile kayıtlıdır. Tam metni İngiltere'de yayınlanmıştır: G.M. Meredith Owens, *Meşairü'ş Şuara or Tezkere of Aşık Çelebi*, London, 1971; Mehmet Gazali ile ilgili bellibaşlı diğer kaynaklar ise şunlardır: M.Fuad Köprülü, "Gazali", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 4, İst. 1977, s. 728- 729; "Deli Birader", *Meydan-Larousse*, cilt:3 İst. 1978, s. 481-482.; Sehi Bey, *Tezkire "Heşt Behişt"* (Hzl: Mustafa İsen), İst. 1980, s.156- 157; Faik Reşat, *Eslâf*, (Hzl: Şemsettin Kutlu), İst. (t y.), s. 93-94; Haluk İpekten ve ark., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara, 1988, s. 159-160

2 Orhan Şaik Gökyay, A.g.y. s.28, Şehzade Korkud'un ölümü konusunda daha fazla bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II. Cilt*, (4. Baskı), Ankara, 1983, s. 251.

3 Orhan Şaik Gökyay, A.g.y. s.24.

4 M. Fuad Köprülü, A.g.y. s.729

5 Orhan Şaik Gökyay, A.g.y. s. 452

6 Antoine Galland, *İstanbula Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, 1. Cilt, (2. Baskı), (Çev: N S. Orik), TTK, Yayını, Ankara, 1982, s.46

7 23 Ramazan 1013 H. tarihinde istinsah edilen Hilmi Merttürkmen nüshası 90 yapraktır. Bu nüshanın fotokopisini incelenmem için veren Hilmi Merttürkmen'e burada teşekkür ediyorum.

8 Bu nüsha 81 yapraktır. Bu nüshanın fotokopisini incelemem için veren, ilgili bölüme dikkatimi çeken ve metinlerin okunmasında değerli yardımlarını esirgemeyen sayın Necmettin Hilav'a teşekkürü bir borç bilirim.

9 Elindeki yazma nüshayı incelememe müsaade eden sayın İbrahim Aslanoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

10 Nasreddin Hoca hikâyeleri yazmaları konusunda değerli bir çalışma sayın Günay Kut tarafından yapılmıştır: Günay Kut, "Nasreddin Hoca Hikâyeleri Yazmalarının Kolları Üzerine Bir Deneme", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri II. Cilt Halk Edebiyatı*, Ankara, 1992, s.147-200.

11 Bu nüshanın fotokopisini temin eden sayın İ. Gündağ Kayaoğlu'na burada teşekkür ediyorum. Bu nüshanın ikinci bölümü Murat Bardakçı tarafından yayınlanmıştır: Murat Bardakçı, *Osmanlı'da Seks-Sarayda Gece Dersleri*, Gür Yayınları, İst. 1992, s.30-36

12 Günay Kut (Hzl), *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* I, İst. 1989, s. 309-310.

13 Orhan Şaik Gökyay, A.g.y. s. 451-452

14 Mustafa Duman, "En Eski Kaynaklarda Nasreddin Hoca", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 84, İst. 1990, s.61-64; Mustafa Duman, "Güvahi'nin Pendnamesinde Nasreddin Hoca", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 63, İst. 1989, s. 15-17

Resmî Târih'in Târihi

CEMİL KOÇAK

BÜŞRÂ ERSANLI BEHAR, *İKTİDAR VE TARİH*, (TÜRKİYE'DE "RESMİ TARİH" TEZİNİN OLUŞUMU 1929-1937), AFA YAYINLARI, İSTANBUL, 1992.

Yazarın doktora tezi olan bu araştırma, Türkiye'de resmî târih tezinin oluşum sürecini gözler önüne sermesi bakımından çok önemli bir işlev yüklenmiş...

Behar, "*bu çalışmayı, siyâsal iktidârın bir bilim dalı ile kurduğu ittifâkın hikâyesi olarak*" görüyor.

Behar, araştırmasının ilk kısmını Türk milliyetçi târih yazımının düşünsel kökenlerini ele alarak başlıyor. Bunun için de öncelikle Batı'daki milliyetçi tarih yazımının bizdeki etkilerini, ardından da Osmanlı târih yazımı geleneğinin Cumhuriyet dönemi târihçiliğine etkilerini araştırıyor. Bu iki kısım, ard arda kitabın neredeyse yarısını oluşturuyor ve sanırım (yazar aynı fikirde değil ama) kitabın girişine âid kalmış...

Aslında yazarın Batı milliyetçi târih yazımına ilişkin bilgiler verdiği ilk kısım tam anlamı ile yerine oturmuyor. Çünkü, bu kısımda verilen bilgilerle ilerideki bölümler arasında bir bağ kurulamıyor. Yâni, Batı'daki târih anlayışlarının nasıl ve hangi kanallardan Osmanlı ve Cumhuriyet tarih yazımını etkileyebildiği konusu belirginlik kazanamıyor. Oysa, bu bilgiler en başta topluca verilmek yerine, yeri geldiğinde somut örneklerle birlikte verilebilir ve bu sûretle aradaki bağ vurgulanabilirdi. Fakat bu şekilde bir sunuşun tercih edilmesi, kanımca bu imkânı büyük ölçüde ortadan kaldırıyor ve bu bilgilerin soyut ve teorik plânda kalmasına neden oluyor.

Buna karşılık, Osmanlı'nın târih anlayışının Cumhuriyete mirâsının anlatıldığı kısım, kanımca çok daha sağlam bir biçimde örülmüştür. Etkiler belirgin olarak saptanmış ve daha da önemli olarak, yazar, bu ilişkinin niteliğini de analiz ederek, ayırd edebilmiştir:

"Osmanlı târih yazıcılığının Cumhuriyet târihçiliğine doğrudan yansıyan en önemli özelliği, târihin siyâsal meşrûluk için yazılmış olmasıdır.(...)

Eleştirel bakıştan uzak oluşları ve zamanı, zamanlar ve mekânlar içinde bir aşama olarak görme yeteneğine sâhip olmayışları, Türk Cumhuriyetçi târih yazıcılığına da bir kolaycılık, bir pragmatizm ve işlevsellik kazandırmıştır.

Ancak Osmanlı'daki târih yazım tarzlarının zenginliği aynı ölçüde Cumhuriyet târihçiliğine yansımamıştır. Çünkü pozitivizmin ve laikliğin etkileri, bir yandan da Osmanlı'dan sıyrılma eğilimini berâberinde getirmiştir. Özetle, Osmanlı târih yazıcılığının olumlu olan, zengin olan özellikleri, Cumhuriyet târihçiliğine pek yansımamış, oysa olumsuz olanları, özellikle siyâsal çözümleme düzeyinde genç Cumhuriyet târihçiliğinde devamlılık göstermiştir."

Türk milliyetçiliğinin ve kaynaklarının ele alındığı kısım, hem bir önceki kısımdaki çözümleme ile bağlanıyor, hem de bundan sonraki kısımlarda ele alınacak olan resmi Türk tarih tezinin oluşumunun anlaşılmasında son derece anlamlı bir yer tutuyor ve geçmiş ile köprü kuruyor.

Ama sanırım okuyucu açısından kitabın en keyifli yerleri bundan sonra gelen ve doğrudan konuya giren, yâni resmî Türk târih tezinin oluşum sürecinin ayrıntıları ile anlatıldığı kısımlar...

Behar, bu kısımda önemli saptamalarda bulunuyor. Öncelikle ideolojinin, siyâsetin, târihin ve târihçilerin nasıl bir arada bulunabildiğine işâret ediyor:

"Bu dönemin ideolojisinin bir yönü de siyâsal târihçiler yetiştirmiş olması, görevlendirme yoluyla bâzı siyâset adamlarını târihçi yapmasıydı. Aslında o dönemde çok sayıda târihçi uzman olmadığından ve târihin yazılması bir siyâsal görev olarak görüldüğünden, ulusçu liderler ve aktif siyâset adamları bir çeşit târihçiler grubu olarak ele alınabilmiştir. Başka bir yönden baktığımızda, ulusçu hareketi başlatan aydınlar, târih yazımı misyonunu da üstlenmek durumunda kalmışlardır. Böylelikle bu kişiler üçlü bir sorumluluk altına girmişlerdir: Öncü ulusçular, önder parti üyeleri ve yeniden târih yazımının önde gelen kadrosu..."

Ama konu burada kapanmıyor: *"Bu siyâsetçi târihçiler, târih ders kitaplarını yeniden ele almak ve târihi yeniden yazmak için örgütlendiler. Kendi özel durumlarından dolayı, bu târihçilerin hiçbiri kültürel ve bilimsel kurumlarla siyasâl kurumları bütünleştirmede bir sakınca görmediler."* Bunun sonucunda da, *"Tarihin yeniden yazılması için devletin denetiminde özel bir kurum da oluşturuldu."* Zaten, *"Cumhuriyetin kuruluşu ile (...) târihin siyâsal amaçlı bir eğitim sağlamaya yönelik olarak yazılması kararlaştırılmıştı."*

Bunun sonucunda hazırlanan ders kitaplarını, yazar, bütün ayrıntıları ile inceliyor. Diğer yandan, ders kitaplarında yer alan ve yansımaları bugüne kadar gelen resmî târih tezinin oluşturulduğu ve resmen benimsetildiği Birinci ve İkinci Türk Târih Kongreleri'ni de yine ayrıntıları ile ele alıyor ve resmi tarih tezinin şekillenmesinde rol oynayan siyâsal atmosferi de bir fon olarak kullanma başarısını gösteriyor.

"Birinci Türk Târih Kongresi'nin, ilk târih kongresi olmanın yanı sıra en belirgin özelliği, muhalefet üslûbunun tümüyle itizârî (apologetic) oluşudur. Resmî ideolojiden ayrılmadan yapılabilen (!) eleştiri bir haslet olarak görülüyordu. Çünkü kongrede hiç kimse ulusçuluk ya da bilim karşıtı görünmek istemiyordu. Zâten bilime ya da ulusçuluğa karşı çıkmak özdeş görülüyor, esas görev resmî tezi araştırmak, yazmak ve okutmak olarak ele alınıyordu. Herhangi bir küçük eleştiri, ciddî bir 'engelleme' olarak telâkki ediliyordu. Siyâsal muhalefetle başedebilmek için uygulanan yöntem doğrultusunda, kongrenin atanmış misyoner târihçileri de, aşılanması öngörülen ideolojiyi sorgulayan ya da eleştiren bir tavıra geçit vermiyorlardı. Türk milliyetçiliğine, Türk ırkına, Türk kültür, dil ve târihine başka boyutlar getirmek isteyenler, şüpheli kişiler olarak görülüyorlardı. Sınırları siyâsî olarak çizilmiş reform ve misyonlara sorgusuz suâlsiz sadâkat gösterenler ise, tek güvenilir kişilerdi. Türk târihinin yeniden yazılması ve Türk târih tezinin formüle edilmesi, siyâsî hayâtımızdaki muhalefet anlayışının niteliğini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Bu özgün muhalefet üslûbu da daha sonra iktidar tutulmasına ve saldırgan bir düşmanlığa da yol açabilmiştir."

Behar, 1930'lu yıllardaki târih çalışmalarını şöyle özetliyor:

"Türkiye'de de Afet (İnan), Samih Rıfat, Hasan Cemil (Çambel), Şemseddin (Günaltay) gibi târihçilerin temsil ettiği 'yurttaşlık -târih ekolü' daha 1930'larda ulusal târihçileri tutuşturan bir meşâle gibi görülmüş, neredeyse bilim adına 'milli târihçiler cephesi' kurulmuştu. Çizilen 'ana hatlar'ın dışına taşmaya, zihinsel ve mantıksal açıdan eğilimli olanlar ise, muhalefetin serbest olduğu yıllara kadar, bu yüzeyselliğe bağımlı kalmayı seçmişler ve demokratik bir ortam içinde târih çalışmalarına katkıda bulunamamışlardır.

1930'ların târih dalındaki 'pluralizmi' aslında asimile edilmeye çalışılan benzemezlerin zorunlu biraradalığından ibâretti. Eğer farklı yaklaşımlar kongrenin sonuç bildirilerinde bir belirginlik gösterememişse, eğer farklı yaklaşımlar kongrenin meşrûiyetiyle bütünleşememişse, eğer bu tartışma konuları başkan tarafından geçerli târih yaklaşımları şeklinde dahi özetlenmemişse ve bunlar sonraki tek-parti yıllarında târihe çeşitli yaklaşımlar şeklinde yayınlarla desteklenmemişse, buna çoğulculuk demek, heryerde farklı görüşlerle vârolabilecek değişik insanlardan bahsetmek gibi bir şeydir. İnsanlar birken tekil, birden fazla iken çoğul olurlar ve farklı yaklaşımlar ifâde edebilirler; ancak bu yaklaşımların siyâsal olarak tek bir yaklaşım içinde eritilmesi herhâlde bir kültürel çoğulculuk süreci olarak değerlendirilemez."

Yazar, kitabının son kısmında İkinci Türk Târih Kongresi'ni ele alıyor ve resmî târih tezinin bu kongrede aldığı şekli inceliyor. Târihî dönemin siyâsal havasını da yeterince aydınlatarak...

"1930'lu yılların ortaları Türkiye için çok önemli bir dönemdir; otoriter rejimin pekiştirilmesi bu dönemde gerçekleşti. 1933-1939 döneminde tek-parti rejimi kendisini devlet partisi ilân etmiş, muhalefetin herhangi bir biçimine müsâmaha edilmemişti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türk ulusçuluğunun yerleştirilmesi için gerekli görülen bu otoriter rejim katı bir devletçilik politikası uygulayarak âdetâ bir diktatörlüğe dönüşmüştü.(...)

Osmanlı İmparatorluğu'nda 'devlet-toplum' arasındaki geleneksel ilişkinin Cumhuriyet döneminde de bir anlamda sürüyor olmasına rağmen, yeni yönetim, son derece çelişkili bir biçimde, radikal bir değişiklik olduğu inancını işleyerek, buna millî egemenlik adını verdi. Aslında Osmanlı hâkimiyetinin en önemli özelliklerinden biri olan ataerkil devlet anlayışı devâm etti ve Cumhuriyetin yeni devleti bilinçli bir biçimde toplumla arasındaki mesâfeyi korudu. Yeni devrimci devlette seçkincilik devâm etti. Dünyânın birçok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de devrimcilerin geleneksel yönetimle siyâsî ve kültürel bağlarını tamâmen kopardıkları yolundaki iddiaları bu nedenle gerçeklerden uzaktır. Hem hükümet, hem de devlet olarak ikili bir işlev sürdüren Cumhuriyet Halk Partisi kadroları, kendilerini her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların ele alınmasında ve çözümlenmesinde tek ve en üstün otorite olarak ilân etmişlerdi. Batılı anlamda 'sivil toplum' yönünde herhangi bir adım atılamadığı gibi, devletin demokratikleşmesi yönünde de bir gayret sarf edilmedi ve liberalizm ve komünizm düşman ideolojiler ilân edildi.

İtalyan ve Alman devletlerinin faşizme dayanan 'güçlü' ulusçulukları Türkiye'deki tek-parti rejimi için de meşrûluk kaynağı oluşturmuştu. Hitler ve özellikle Mussolini'yi utangaç bir biçimde de olsa haklı çıkaran bir tutumla yazılmış kitaplar vardır. Bu tür kitaplar, Halk Partisi'nin tek-parti yönetiminin önderlerinin kitaplarıdır. (...)

Bu kitapta nasyonal-sosyalizmin otoriter, devletçi ve korporatist yanlarını anlatırken sezilen hayranlık, aslında aynı özelliklerin Kemâlizm'de de bulunduğunu göstermektedir."

"Bu katı devletçilik döneminde, Türk târih tezi devrimci bir ilkeye dönüştürüldü ve bu öyle bir şekilde yapıldı ki, târih diğer disiplinlerle bir bütün hâline getirildi (...) [ve] târih tezi, Kemâlist Devrim'i tamamlayan bir parça olarak kaldı."

Behar, ikinci kongrede Türk târih tezi ile güneş-dil teorisi arasında kurulan yakın ilişkiye de dikkat çekiyor.

Yazar ikinci kongreyi de şöyle değerlendiriyor:

"İkinci Türk Târih Kongresi, aslında bir 'ulusal bilimsel atılım' özelliği taşımaktadır. Ziyâ Gökalp dönemini izleyen ulusçu-politikacı târihçiler gerçekten de târih bilimine önderlik etmekten çok, içinde bulundukları siyâsî şartların peşinden giderek, sık sık yüzeysel bir şekilde akım değiştirmişlerdir. O günlerde sosyal bilimleri ancak arkeoloji ve antropoloji çerçevesinde kavramak isteyen bir siyâsal anlayış vardı, yâni kısaca pozitivizm en ilkel ve kolaycı bir şekilde, yâni doğa bilimlerinden başka bir şey olmayan bir bilim felsefesi olarak ele alınmaktaydı. Kongre, bunun en belirgin bir göstergesidir."

Yazar, iki kongre arasındaki ana farkı da şöyle saptıyor:

"Birinci kongre ile ikinci kongre arasındaki en önemli farklılık, birincisinde vâr olan bir tartışma ortamının ikincisinde tamâmen ortadan kalkmış olmasıdır."

"İkinci kongrenin siyâsî yönlendirilişi birinci kongreden daha güçlüydü. Çünkü, bu dönem içinde tek-parti rejimi daha da pekiştirilmişti. Partinin anladığı 'bilimsellik', târihe bir tanıklık rolü oynatmak ve bu tanıklık üzerinde tek hâkim olabilmekti. Târih, vatandaşı eğitici bir rol üstlenmişti.."

"Gerçekten de ikinci kongrede târihin eğitimi ya da târih alanındaki araştırmalar konusunda en ufak bir tartışma, eleştiri ve görüş alışverişi olmadı."

Ancak bu saptamanın bâzı sorunlarına işâret etmekte yarar olabilir. Kitabın ilgili kısımlarında okuyucu bu türden farklılık taşıyan bir tartışma ortamının belirtilerini göremiyor. Aksine, yazar, sanırım, ilk kongrenin ikincisinden farkını mübâlağalı yansıtıyor. Arada derin bir fark bulmanın güç olduğunu düşünüyorum. Fark, ilkinde yeterince farkına varılamayan ve bu nedenle de zaman zaman bir miktar uzaklaşılan resmî görüşün, ikincisinde artık yerli yerine oturmuş olması ve herkesin durumun ciddîyetini kavramış olmasıdır.

Yazar, çalışmasının sonucunu şöyle özetlemeye çalışıyor:

"Türk Târih Tezi, ulusal târih yazıcılığına bir şey kazandırmamıştır, fakat çeşitli kesimlerde bir zihniyet, belirli bir yöntemi inkâr eden, disiplin ve yöntem tanımayan bir yaklaşım biçimi olarak yerleşmiştir.(...) Türk tarih düşüncesinde bir devamlılık, bir istikrar yaratamamış, buna karşılık, ideolojisi ne olursa olsun, yürürlükteki siyâsal iktidârın kısa vâdeli amaçları için bir araç hâline getirilmiştir."

Sanırım kitapta eleştirilmesi gereken bâzı cümleler/saptamalar da var... Örneğin, "*Cumhuriyetin bir arzusu da parlamenter demokrasinin er geç yürürlüğe girmesiydi. Seçim bunun için yapılmıştı. Ancak parlamenter demokrasinin ana şartı olan muhalif çıkarların ve düşüncelerin temsili 1940'lı yılların ikinci yarısına kadar yalnızca bir dilek olarak kaldı. Tek-parti iktidarı halka dâimâ zorunlu bir geçiş olarak benimsetildi.*" cümlesinin üzerinde bir miktar durmakta yarar var... Yazar, saptamasını temellendirmediği gibi, bu cümleden sonra tam bir sayfa boyunca, bir saptama ile çelişen bir tarih açıklaması da yapıyor. Ayrıca, ilk ve son cümlelerle, aradaki cümlenin çelişkisi de elbette gözden kaçmıyor. Dolayısıyla bu türden bir saptamanın bu kitapta yeri olmaması gerekirdi. Çünkü, olgusal düzeyde bu cümleleri temellendirecek bir bilgi olmadığını biliyoruz. Yalnızca tek-parti iktidârının halka kendisini zorunlu olarak benimsettiği saptaması doğrudur. Bu cümlede kulanılan "geçiş" sözcüğü ise kesinlikle doğru değildir. Zâten kitabın tümüne egemen olan görüş ile bu cümle de bağdaşmıyor. Yalnızca bu örnek bile, resmî tarih tezlerinin ne derece derine işlediğinin bir kanıtı sayılamaz mı?

Mete Tunçay'ın Eki:

Ben de, bu kitapta bazı ifade yetersizlikleri olduğuna işaret etmek istiyorum. Örneğin, Büşra (s. 172'de) diyor ki:

"Türk ırkının yaygınlığı yolundaki bu aşırı iddialar bir Fransız tarih kitabında verilen 'yanlış bilgiler'den kaynaklanmıştı. Aynı şekilde, değişik uygarlıklarla ilgili toprak iddiaları da bir Alman coğrafya kitabındaki' yanlış bilgeler'den kaynaklanıyordu.[22] Demek ki Fransız ve Alman tarih yazımı sadece sevaplarıyla değil hatalarıyla da Türk tarihçiliğinin kaynaklarını oluşturmuştu."

Bu, paragrafı okuyup da, 22'nci dipnotunda Uluğ İğdemir'in *Yılların İçinden* kitabına gönderme yapıldığını görünce, irkildim. Tarih Kurumu'nun sabık demirbaş genel müdürü, böyle bir şey söylemiş olamazdı. Hatta birara kendimden şüphe ettim. Uluğ Bey bu tür bir itirafta bulunmuş da, ben vaktiyle onu okurken nasılsa farketmemiş miyim diye yazıklandım. Sonra, *Yılların İçinden*'in 76'ncı sayfasını açıp baktım: değil elbette! Türk Tarih tezinin savları, bazı Batı kitaplarındaki "yanlış bilgiler"e dayanmıyor; onlara kızarak geliştirilen *tepkiler*'den kaynaklanıyor.

Şunu da eklemeliyim ki, yazar *Tarih ve Toplum*'u iyi izleseydi, çalışmasını bir kat daha zenginleştirebilirdi. Örneğin, 1933 "Üniversite Reformu"ndan söz ederken, bizim Ekim 1984'te çıkan 10'uncu sayımızdaki dehşetengiz incelemeden yararlanamamış. Yine ilk yayın yılımız boyunca tefrika edilen Hasan Enver Paşa'nın yazılarını okumuş olsaydı, bir ara Mustafa Kemal'in (Atatürk'ün) de maiyetinde bulunduğu bu zatın, bir yandan Mustafa Celâdettin Paşa'nın oğlu (ve fikirlerinin izleyicisi), bir yandan da Samih Rıfat'ın kayınpederi (ve filolojik görüşlerinin esin kaynağı) olduğunu öğrenebilir, aralarında ilginç ilişkiler kurabilirdi.

Yine de, çoğu ciddi tarih araştırıcımızın hâlâ hesaplaşmayı göze almadan görmezlikten gelmeyi yeğlediği, hatta sıkışınca tevil yollu da olsa savunduğu, resmî Türk Tarih tezi üstüne, Büşra'nın bu dürüst ve büyük emek ürünü çalışmasını içtenlikle kutlamak benim için zevkli bir görevdir.

Sabah Kitaplarının İlki

METE TUNÇAY

Sabah gazetesi de, "yüksek bilimsel düzeyde" Batı yapıtlarını Türkçeye çevirtip birinci hamur kâğıda basılmış ve itinayla ciltlenmiş olarak piyasaya çıkarmaya başladı. Bu çok yararlı girişimi içtenlikle kutlarım. Böyle bir dizinin ilk ürününü tanıtırken, bundan sonrakilerde gözönüne alınması umuduyla, iki temel soruya değinmek istiyorum:

- Yayımlanacak eser doğru seçilmiş mi?
- İyi çevrilmiş mi?

Baştan söyleyeyim ki, *Osmanlı İmparatorluğu*'na bakarak, her iki konuda da çekincelerim var.

Bu vakte kadar, birçok tarihsel biyografi ve bir de Çağdaş Tarih Sözlüğü yayımlamış olan jurnalistik/popüler İngiliz yazarı Alan Palmer, elimizdeki kitabın adını koyarken, Gibbon'ın ünlü "Roma İmparatorluğunun Gerileme ve Çöküşü" kitabına nazire yaparak, "Roma" yerine "Osmanlı" demiş. Yayıncımız ise, bunu daha çekici kılmak istediği için olacak, "Bir Çöküşün Yeni Tarihi" sıfatını yeğlemiş. "Son 300 Yıl" nitelemesi de kötü: kitabın başladığı 1683'ten, bittiği 1922'ye 240 yıl eder.

Önce, bu kitabın orijinali geçen yıl basılmış olmakla birlikte, içeriği hiç de yeni değil. Bir çalışmayı yererken, "içinde eski bilgiler de var, yeni bilgiler de; doğru bilgiler de var, yanlış bilgiler de, ama yeniler doğru değil, doğrular yeni değil" derler.

Yalnız ikinci el (eski) kaynaklar kullanıp, bunları köpürterek rahat

okunan bir metin kaleme almayı başaran Bay Palmer, ne yazık ki, *eski yanlışları da* yinelemekten kurtulamamış.

Küçük bir örnek vereyim:

(s.164) Abdülhamit... Ermeni banker Agop Zarifi'den malî bilgiler edinmiş. (+s.180) Oysa, banker Zarifiler, elbette Rumdur. (Carr *Tarih Nedir*'de, olgusal doğruluğun tarihçi için erdem değil, görev olduğunu söylüyordu.) Palmer bu hatayı, Stanford ve Ezel Shaw'lardan kopya etmektedir.Gerçekten, onların Türkçeye de çevrilmiş olan *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* kitabının ikinci cildinde (E Yayınları, 1983; s.217 ve 266), II. Abdülhamid'in malî müşaviri, sonra Hazine-i Hassa ve Maliye Nâzırı Agop Kazas Efendi (Paşa), Yorgo Zarifi'yle karıştırılır. (Padişahın armağan ettiği atından düşüp ölen bu talihsiz adamın yani -Agop Paşanın- kısa yaşam öyküsü için, Vasıf Şensözen'in *Osmanoğullarının Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlâki* kitabına bakınız: T. Tarih Kurumu Yay., 1982; s.38-39)

Kitabın aslı elimde olmadığı için karşılaştıramadım; ama çevirmen Belkıs Çorakçı Dişbudak, sanırım iyi İngilizce biliyor. Türkçesi de iyi. Hatta (21 Haziran 1993 Pazartesi günü "*İsyancı Asiler* Bakü'ye Girdi" diye manşet atabilen) *Sabah* gazetesi standartlarıyla, alülalâ! Ama tarih bilgisi yok.

"Ali'nin *mabedi*, Necef kentindedir" (s.5) ne demek? Herhalde *shrine*'ı görünce, "türbe"den habersiz, "mabed"i yapıştırmış. (s.39'daki) "susam tohumuyla bal ikram edilen helva bayramı" sözleri, onun "tahin"i de tanımadığını gösteriyor. Ertesi sayfada anlatılan hac kervanının adını (Sürre alayı), hiç duymamış zahir. (s.65'te) hikâye edilen, Cezzar (yani Kasap) Ahmet Paşa'nın Napolyon'a karşı başarıyla savunduğu kaleye, Türkçede Akra (Acre) değil, Akkâ; Fransızlara yenildiğimiz yörenin adı olan Aboukir'e de Ebukir denir.

Çevirmen Önsöze düştüğü notta diyor ki, "Kitapta İstanbul'a Konstantinopl denildiği için, çeviride de Konstantinopl sözü kullanılmış, böylece dünya kamuoyunun gözünde ("ağzında") Konstantinopl isminin ne zamana dek sürdüğünün Türk okurlarınca anlaşılması istenmiştir." Evet, her ne kadar, fetihten birkaç asır önce Rumlar Kostantiniyye'ye "İstanbul" demeğe başladılarsa da, Batılılar 20'nci yüzyılın ortalarına kadar "Konstantinopolis"te direttiler. Ama (s. 287'de tırnak içinde alıntılandığı gibi) Vahdettin de mi, İstanbul'a Konstantinopl diyordu? Sadece bu değil, Türkçeden bütün alıntılar (s.286-87'deki Atatürk'ün *Nutuk* cümleleri bile), aslına bakmak gereği duyulmadan İngilizce çevirilerinden gerisin geriye Türkçeye aktarılırken, ister istemez ufak çarpıtmalara uğratılmış.

Çevirmenin İngilizce bağımlılığından, Almanlar bile paylarını almışlar, (s.189-211 vd.'nda) Wilhelm William, Friedrich Frederick olmuş. Avusturya-Macaristan İmparatoru Karl Franz Josef, Charles Francis haline gelmiş (örn. s.183, 258, 269).

Bunlara karşılık, "o kadar kusur kadı kızında bile olur" diyecek okuyuculara, ben de katılıyorum. Fakat gönül isterdi ki, (iyi bir metin seçilmiş ve) böylesine emek verilen bir yapıt, her türlü yanlıştan arınmış olsun.

Bizim yayınevlerimiz, genellikle düşük tirajlarda kaldıkları için, telif ve tercüme yayınlarını, Batı kitapçılığında âdet olduğu üzere, bir para ayırıp iyi bir uzmanın denetiminden geçirtemiyorlar. Oysa, Sabah Kitapları gibi bir girişim, bunun üstesinden gelebilirdi. (Palmer, Mustafa Kemal'in Anafartalar'daki başarısını özellikle vurguladığı için, İlhan Selçuk *Cumhuriyet*'teki köşesinde çok sevindi. Hıncal Uluç da *Sabah*'taki günlük söyleşisinde bu kitabı överek editör arkadaşına çiçekler sundu. Benim önerdiğim, böyle değerlendirmelerden farklı bir şey.)

Devlet Başkanının Yetkilerini ve Dışalım Giderlerimizi Kısalım

Süleyman Şükrü'nün İki Risalesi

MUSTAFA ŞAHİN

Karçınzâde Süleyman Şükrü adının -dar bir çevre dışında- fazlaca duyulup bilindiğini sanmıyoruz. Önemli eseri -günyüzüne çıkmadığı sürece, bu, bir niteleme olarak kalacak- *Seyahatü'l-Kübrâ*[1] da, hak ettiği ilgiyi görememiş, birkaç aktarma, anma ve temenniyle kalmıştır.[2]

Aşağıya aldığımız risaleleri de, tesadüfen bir kütüb-i mütenevvia'yı tararken gördük; ilgimizi çektiği için aktarıp tarih okuyucularıyla da paylaşmak istedik.

Süleyman Şükrü, *İntibah-ı Millet*'de[3], Kanun-ı Esasî'nin 5,7,35 ve kısmen 73. maddesini değerlendirir, yapılacak değişiklikler üzerine görüş bildirir. Risale 15 Aralık 1908 tarihini taşıdığına göre, 1909 değişikliğinde, belki dileği, uyarısı dikkate alınmıştır. Günümüz anayasasının son 10 yıldır değiştirilemediği göz önüne alınırsa, Kanun-ı Esasî'nin daha fazla değişikliğe uğratılabildiğini söylemek mümkün.[4]

Menabi-i Servet'de[5] ise, iğneden ipliğe, matbaadan matbaa mürekkebine, ayakkabıdan terliğe, kalemden kâğıda kadar -hemen her alanda, her yerde, herkesçe- yerli üretime önem verilmesini, yerli malı kullanılmasını diler, önerilerde getirir. Bu önerilerden bazıları, o zaman için, herhalde aykırı sayılmıştır.

Çabamız, tarihçi ve iktisatçılarımızın çalışmalarına katkı yaparsa, vefat yeri ve tarihini bilemediğimiz Süleyman Şükrü de bilvesile rahmetle anılmış olur diye düşünüyoruz.

1 Eski ve köklü bir aileye mensup olan Süleyman Şükrü, Isparta'nın Eğridir kazasında 1865'te (H. 1282) doğdu, ilk dinî bilgilerini çulha esnafı olan babasından aldı, 15 yaşında hafız oldu, Eğridir Rüşdiyesi'ni birincilikle bitirdi, Şeyh Ali Ağa Medresesi'nde Arapça eğitimine başladı, umduğu faydayı bulamayınca bırakıp Eğridir Âşar Kalemi'ne, burada da beklediği feyzi ve semereyi alamayacağını anlayınca Posta ve Telgraf idaresine memur oldu. İstanbul'a giderek Posta ve Telgraf Nezareti'ne başvurup iş isteyince Pozantı merkezine atandı. Mesai arkadaşlarıyla geçinemediği, hakkında asılsız ihbarlarda bulunulduğu için yeri değiştirilip maaşı kesildi. Yeni yeri Karesi'de 25 ay hizmet etti, aleyhinde iftira ve jurnaller düzenlenmesinin sonu gelmeyince, *Seyahatü'l-Kübrâ*'da bir bir anlattığı, uzun ve yorucu yolculuğu başlamış oldu (Kasım 1886). 1907'de Petersburg'da Abdürreşit bin Omer İbrahimov Efendi'nin Glazofski Caddesi'nde 12 no.lu Elektrik Matbaası'nda basılan *Seyahatü'l-Kübrâ*, yazarın büyük gezisini yansıtmaktadır. Süleyman Şükrü Hamidabad (Isparta), doğum yeri ve vatanı Eğridir'i başlangıç yapar. Japonya dahil; Asya, Afrika, Avustralya, Sumatra, Cava, Borneo, Filipinler, Melanezya ve daha birçok yeri gezer. İran, Aşkabad, Buhara, Bakû ve Batı Türkistan'ı dolaşarak Avusturya'ya, oradan da Paris'e geçer. Paris'ten Marsilya'ya inerek Tunus, Fas, Cezayir, Mısır, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz yolundan Hint Denizi'ne geçerek Bombay'a ulaşmıştır. Hindistan ve Seylan'dan sonra Singapur'a uğramış, Çin'i de gezdikten sonra Urumçi'den Petersburg'a gelmiştir.

2 Eğer *Seyahatü'l-Kübrâ*'yı yazmamış olsaydı, belki adı da kalmayacaktı, çünkü sözünü edeceğimiz yazıların kaynağı bu kitaptır: "Eğirdir'de esnaf teşkilâtı ve âdetler", *Halk Bilgisi Haberleri*, sayı 120, I.

Teşrin/Ekim 1941, s.281-283 (hakkındaki biyografik bilgilerin *Seyahatü'l-Kübrâ*'nın 51. sayfasından yapıldığı ve özet bilgi s. 283'te); "*Seyahatü'l-Kübrâ*'da Isparta ve mahallî kıyafetler", (Isparta Halkevi dergisi) *Ün*, c.8, s.1563; "Karçınzade Süleyman Şükrü", *Türk Dili Gezi Özel Sayısı* 258, 1 Mart 1973, s.556 (*Seyahat'ül-Kübrâ*'dan İran, özellikle Tahran, Tahran'da Osmanlı elçiliği bölümleri s.556-566), ayrıca s. 463; "Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü ve Seyahatnamesi", *Millî Kültür*, sayı 60, Ankara, Mart 1988, s.51-52; *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* I: 271, 383, 430; Süleyman Sükûtî Yiğitbaşı, *Eğirdir-Felekâbad Tarihi*, İstanbul 1972, s.103-104

3 *İntibâh-ı Millet Yine Aldanmayalım Temel Çürüktür*, Yadigâr-ı Hürriyet aded 3, tab-ı sânî: 30. bin, nâşiri Mehmed Kemal, Matbaa-i Arşak Garoyan. İstanbul (1324), 15 s., fiyatı 1 kuruş. (İki baskıda 30 bin tiraj'ı günümüz kitaplarına da dileyelim ve bu rakamı biraz düşünelim, belki bir şeyler fısıldar gaipten.)

4 Süleyman Şükrü'nün ele aldığı maddelerden 7 ve 35, 1909 ve 1914'te, 7. madde tekrar 1914 sonunda değişikliğe uğramıştır. (Suna Kili, *Türk Anayasaları*, 2. basım, İstanbul 1982, s.27, 29, 32, 34)

5 *Menâbi-i Servet. Vatanını Milletini Seven Okusun. Hamiyeti Olan Çocuklarına da Okusun. İnsan Yedisinde Ne İse Yetmişinde Yine Odur.* Yadigâr-ı Hürriyet aded 4, nâşiri Mehmed Kemal, Matbaa-i Arşak Garoyan, İstanbul (t.y.), 16 s., fiyatı 1 kuruş.

(Kitabın adı, Faruk Ilıkan arkadaşımız aktardığı bir risaleyi anımsattı, bknz. *Tarih ve Toplum*, sayı 85, Ocak 1991, s.6-7)

Kısa, öz ve benzer bir yazı, Celâlettin Sudi'nin yerli malı kullanmaları için Osmanlı vatandaşlarına çağrısı, *Vazife* no. 27, 24 Eylül 1328, s.4'ten aktaran Zafer Toprak, *Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918)*, Ankara 1982, s.366-367 (Belge 3)

٣

يا ذكاء حريت

أنتبا ملت

به آلدانمه يلم

تمل حور وكدر

محرري:

سليمان شكري

طبع ثاني : اوتوركجي بيك

ناشري: سلطان بايزيد ده حكاكلر چارشوسي طيشاريسنده

محمد كمال

İntibah-ı Millet (2.bası)

İntibah-ı Millet

Metalib-i milleti istihsale memur mebuslarımız Kanun-ı Esasi'nin bazı mevaddında muzmer meail-i muzırrayı pîş-i teemmüle alarak izalesine ibtidar etmeksizin mubahasatı bu kere de devr-i sabık mahsulü o çürük esas ve lastikli mefhum üzerine yürütecek olurlarsa tüketecekleri nefes yoluyla mühimseyemedikleri hukuk-ı mukaddese-i vatan gibi hafazanallah hebaya gidecek, dakikası asra muadil şu lüzumlu vakitler vâsefâ ki yine beyhude geçecektir.

Ey vatandaşlar!

Hürriyetin temelini tahkim, istihsalinden daha çetindir. İcad-ı desaisde rüsuh-ı tamme, ikna ve iğfalde maharet-i kamile kesbeden hud'akâr müstebidlerin kasden kullandıkları muğlak ve mutantan ibarat arasına sıkıştırmak suretiyle göya gizledikleri istibdad tuzaklarını, yerleştirildikleri hakayık arasından birer, birer ayıralım, ayıklayalım ki Kanun-ı Esasî'miz arzu-yı teâlimizi hadim, istikbalimizi temine kâfil olabilsin.

Saadet-i hayat demek olan hürriyetin muhafaza-i kaviyyesi kanundur, bunu beğendiğimiz gibi yapamazsak lafz-ı hürriyet faydasız ve hatta hıfz-ı hürriyet imkânsız idiğini bilmeliyiz; hürriyetsiz millet hayatsız vücut, müstebid memleket maliksiz mülk nazarıyla bakılır.

Vatanımızı, vekarımızı, menafiimizi bihakkın muhafaza hayat-ı milliyemizi irae ise Kanun-ı Esasî'mizde mündemic mehazir-i mebhuseyi hükümdarımız en başta olduğu halde hatır ve gönüle bakmaksızın elbirliğiyle hemen ortadan kaldırmaya gayret gibi ancak uluvv-i himmet ve adaletin açacağı tarik-i cedid-i terakkide atacağımız hatvelerin süratiyle husule gelecektir.

Şimdi gözlerimizi dört açarak fatinane çalışacak zamandayız.

"Müessis-i adalet" unvan-ı mefharetini ihraz için münazarayı şecere-i hakikat, müşavereyi nur-i hidayet bilmek lâzım geldiğini anlayarak Meclis-i Mebusan'ı cem'e müsaade buyuran şevketlû padişahımız vaktiyle Kanun-ı Esasî diye ağzımıza sürülen nemekli baldaki mide bulandıran tuzları bittahlil böyle müdekkik ve müdebbir davranışımıza elbette memnun olurlar.

Milletin intibahı şan ve şevketinin arttığına işaret ve beşaret olduğu için şimdi şah u geda bir fikirdedir.

Çekinecek zamanlar, can alıcı cehaletin pençe-i zulmünde inilediğimiz o azgın devir artık geçti.

Bu ana değin ilerlemekliğimize meydan ve imkân bırakmayan maniaları meydandan kaldırıp bizi adam etmek, milel-i fazıla sırasına sokarak müftehir olmak azminde bulunduklarını, hürriyeti bağteten ihsan ile isbat buyuran şevketmeabımız hukuk-ı hümayunlarına müteallik mevadd-ı kanuniyeye varıncaya değin bilcümle nevakısı tetkik ve ikmaline girişmek gibi mütebassır ve müteyakkız davranmaklığımızdan da bilaşek mahzuz kalırlar.

Çünkü hakikat gavvâsı hür ve mütenevvir bir milletin bahtiyar padişahıdırlar.

Ahiren mazhar olduğumuz merhamet ve muhabbetleridir ki kendilerini hami-i hürriyet, eb-i müşfik-i millet, naşir-i adalet tanımaya riyasız takdise başladık.

Bir padişaha milletinin refah ve saadetini görmekten, halisane muhabbetine mazhariyetten büyük muvaffakıyet olamaz.

Mes'ud milletiyle çok yaşasın

Pâydâr olsun hürriyet

Şereflensin uhuvvet

Beka bulsun adalet

Ma'mur olsun vatan

Celilü'l-kadir Osmanlılar:

Şeref-i idrakiyle mübahi bulunduğumuz şu devr-i terakkide aranılan meşrebdir.

Bu haslet-i mümtazenin masdarı mezhebden bahis malum-ı i'lâm demek olur.

Umur-ı diniyede müstakil, vezaif-i dünyeviyede müşterek bulunduğumuz vatandaşlarımızla rabıta-i uhuvveti takviyeye çalışarak hamiyyetimizi, fezail-i hulkiyemizi cihana tanıttıralım.

Vatana muhabbet imandan olduğunu mu'tekidiz de vatandan maksad vatandaş idiğini mu'terif değiliz.

Bundan sonra hiçbir hakikat mechulde kalmamalıdır.

Hür millete cehalat yakışmaz.

Selabet-i diniye, selamet-i vicdanla tezyin-i zat ve sıfat etmeye gayret lâzım.

Taassub-ı riyakârdan ne çıkar.

Ey muazzam millet:

Kûşe-i nisyanda 30 sene kalmasına ve servet-i umumiyemiz gibi çürümesine bâdî mesağkendinde mevcut!! Kanun-ı Esasî'nin mucib-i hayret münderecat-ı gayrimakulesi 5. , 7. , 35. maddelerinde muzmer ve musarrahtır.

Maziden ibret alarak halimizi ıslah, istikbalimizi temin azminde bulunduğumuza inanmak ve âleme de inandırmak için mevadd-ı mebhusede mündemic birtakım sârik-i hukuk sözler, doğrulara yakışmaz lastikli tabirler mutlaka tağyir ve tashih edilmelidir ki âtimizden emin olalım.

Tebrikât-ı umumiyeyi, teveccühat-ı cihanı hakkıyla kazanalım.

Şimdiye değin kanımızı emen, mülkümüzü yıkan, hayatımızdan hayır göstermeyen, ve el'an zihnimizi tırmalayan mevadd-ı mezkurede münderic meal-i muzırra bervechiâtî tasrih olunur:

5. Madde "Zât-ı hazret-i padişahînin nefs-i humayunları mukaddes ve gayrımes'uldür" diyor.

Milyonlarca Osmanlıların padişahı ve sükkân-ı cihanın 3'te 1'ini teşkil eden koca âlem-i İslâmın manen mercii, dinen hamisi ve peygamber-i zîşanın gösterdiği ahkâm-ı adileyi ümmete teşmilde vekil ve halifesi bulunmak şeref-i eşrefine haiziyeti cihetiyle kudsiyeti derkâr ise de "Tüeddü'l-emânâtı ilâ ehlihâ" âyet-i kerîmesinin[1] meal-i münifesince umur-ı mehammı ancak ehline tevdi buyurup vazife-i kudsiyesini yerine getirmek şartıyla mesail-i âmmede gayrımes'ul ve fakat ahval-i hususiyesinde efrad-ı ümmet gibi ahkâm-ı şer'iyeye merbut ve mes'uldür.*

Hulefa-i Raşidîn'den Ali ibn Ebu Talib kerremallahu veche ve radıyallahu anh efendimiz hazretleri neşr-i envar-ı adalet için makam-ı kerametnişan hilafette bulundukları zaman hasbelbeşeriyye vukua gelen cüz'î bir sehvden dolayı bermucib-i şer'-i şerif mahkemeye celbedilerek ol vaktin tabirince zimmi bir Yahudiyle huzur-ı hâkimde kaimen yan yana durup muhakeme oldukları malumdur.

İnsan kudret-i beşerin yetişebileceği kemalâtın hadd-ı gayesine de vasıl olsa, her ne kadar hüsniniyetten ayrılmayarak tedbirli dahi davransa mademki beşerdir yine şaşar.

Değil heyet-i ictimaiye ait ef'alinde, muamelat-ı şahsiyesinde bile lâ-yüs'el ve münferid yaşamaya müstaid yaratılmamıştır; mutlaka şeriata tabi, meşverete muhtaç, kanuna merbut bulunacaktır.

Kuyudat-ı mebhuse ile mükellefiyat insan için esaret değil bilakis mucib-i hidayet, bâdî-i selamet, bais-i şeref ve saadettir.

Ancak hâlıkını lâ-yüs'el tanıyan muvahhidîn, padişahlarını "mülk-i âdil, sultan-ı müdebbir, hakan-ı hakîm" cümleleriyle tebcil ederler.

Evsaf-ı beşeriyenin ecell ve a'zamı bunlardır. Emr-i ilâhinin ta'dil ve tağyiri Kanun-ı Esasîyi kaleme alanların haddi değildir.

Ahkâm-ı Kur'aniyeyi en ruhlu yerinden iptal ve mucib-i fevz ve halasımız olan şeriat-ı garra-yı Muhammediyeye alenen taarruzdan başka hiçbir tevil kabul etmeyen bu bendi mebusanımız tasdikte bulunamazlar.

Lâ-yuhtîlik gibi bir belâ-yı mübreme başımızı bağlayan bu meş'um madde değil midir ki mülkü yıktı, milleti ezdi, maarifi öldürdü, ezkiyayı vatanı denizde boğdurdu. Hamiyyetmendânı zındanlarda menfalarda çürüttü ve el'an bile süründürmek suretiyle çürütmekte bulunduğu meydandayken bu rezaletler neydi ve dolayısıyla hâlâ yapılanlar ne oluyor demeye bir türlü dilimiz varamıyor.

Çünkü evvelce aldanarak kabul ettiğimiz bu bend-i hatarnâk ile bağlıdır.

Şimdiye değin çektiğimiz çileler, yediğimiz silleler hep cehaletimiz, aldanışımız yüzündendir.

Nasılsa gafil avlanarak düştüğümüz esarette takılan tahammülfersa zincirleri lehülhamd kırdık.

Fi-mâbâ'd şer'-i şerif, akıl ve hikmete muvafık olarak yapacağımız kanun-ı münif sayesinde hür yaşayacağız.

Kula kul olmak devri geçti, zaman-ı cahiliyette değiliz, insanca yaşamak istiyoruz.

7. Madde'nin aşağısında "Kuvve-i [berriye ve] bahriyenin kumandası ve harekât-ı askeriye ve ahkâm-ı şer'iye ve kanuniye icrası" intihasında dahi "Meclis-i Umumînin akd ve tatili ve lede'l-iktiza heyet-i Mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartıyla feshi hukuk-ı mukaddese-i padişahî cümlesindendir" deniliyor.

Şu muzır ve korkunç kayıtlar kanun diye yutturuluyor.

Artık insafa gelip nîk ü bedimizi fatinane düşünelim.

Göz göre göre yine dâm-ı belaya düşmeyelim.

Kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası ve harekât-ı askeriye icrası başkumadan ve imparator bulundukları için ecdad-ı a'zamî nurullah-ı merakidehüm hazaratı gibi harp yerinde ve ordu başında bulunmak ve fakat erkân-ı harbiyenin işlerine rasgele karışmamak şartıyla makul ve şu hale millet esasen muntazır ve gayet nefiyse de Meclis-i Umumînin akd ve tatili ve heyet-i Mebusanın feshi! meseleleri kabulü müşkil, tashih ve suret-i salimeye tebdili farz hatalardandır.

93 Harbi'nde Yıldız'dan ordularımız başına hacer-i semavî gibi nagihanî mühlik emirler yağdırıp bizi mağlup ve perişan eden** ve ilk Meclis-i Umumînin dağıtılmasıyla şimdiye değin mefsuh kalmasına sebebiyet veren bu muzır bent değil mi?

Pek acı tecrübelerle inileye sızlaya güç bela geçirdiğimiz devre-i menhuse gibi vesika-i tarihiye mucib-i intibahımız olduysa kanun diye düşünmeyerek kabul ettiğimiz şu hataları herhalde ıslaha çalışarak tekrar tuzağa tutulmayalım, böyle şeylerde emniyet, teslimiyet kâr-ı akıl değildir.

Son pişmanlık fayda etmiyor.

35. Madde'de "Vükela ile heyet-i Mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunup da Mebusan canibinden ekseriyet-i ârâ ile tafsilen esbab-ı mucibe beyanıyla katiyen ve mükerreren reddedildiği halde vükelanın tebdili veyahut müceddeden[2] müddet-i kanuniyesinde intihap olunmak üzre heyet-i Mebusanın feshi!!! münhasıran yedd-i iktidar-ı hazret-i padişahîdedir."

Ve 73. Madde'de dahi muharrer bu "feshi" tabiri lâğvı manasına da geldiği için kabulünde tereddüt icab ediyor; bu iki mânâlı muğlak lûgate mukabil "yerlerine hemen diğerleri intihap ve cem edilmek üzre meclis-i hazırın hizmetlerinden afv ve terhîs" denilse şüphemiz bertaraf olur, korkumuz kalmaz.

Emniyet-i ammeyi kazanamayan kanunla te'min-i saadet ve selâmet kabil olamayacağını 30 senedir yapılan acı tecrübeler meydana koydu.

Vaktiyle dikkat olunamayan şu hataları yoluyla düşünerek ıslah edelim.

Ma'kulane yapılmayan mesai hiçbir vakit müsmerr olamaz.

Fi 2 Kânunievvel 324 [15 Aralık 1908]

Karçınzâde Süleyman Şükrü

1 ["Emanetleri ehline teslim..." Nîsa Sûresi, 58.-not bizim]

* Elimizdeki Kanun-ı Esasî'nin garaib-i münderice vükelayı da mes'ul edemezse milleti acaba nasıl mes'ud edecek!

** Mekke-i Mükerreme'de minber-nişin bulundukları esnada Kadisiye Harbi'yle meşgul ashab-ı kirama Yesarülcebel kumandasını yetiştirerek mağlubiyetten kurtarmak kerameti ancak Faruk-ı A'zam'a [Hz. Ömer] nasip olmuştu.

2 [Kili'de "müceddeden" kelimesi yoktur, *age.*, s. 13. -not bizim]

Menabi-i Servet

Bir milletin servet ve satveti vüs'at-i mülk, kesret-i nüfusu ile husule gelseydi 10.500.000 km murabbaında ve Avrupa kıtası cesametinde münbit araziye malik 440.000.000 Çinliler şimdiye değin hâkim-i âlem, Karun-ı cihan kesilir de ümem-i fazıla gibi mesudü'l-hal yaşar, şu bulundukları zîk-ı maişet ve meskenete giriftar olmazlardı.

Muhit-i Atlasî'de vukua gelen tazyikat-ı volkaniyenin yükselttiği dar bir mecma'-ı cezairde mahsur 27 milyondan ibaret İngilizler ise fazilet, san'at ve ticaretlerini ileriletmeleri sayesinde bugün servet-i âlemin 5'te 3'ünü ve sükkân-ı cihanın 3'te 1'ini ele geçirip şevket ve saadetin evc-i bâlâsına ulaşmışlardır.

Her türlü kemalattan yüz çevirerek bulundukları halet-i redîe-i cehalete razı bir meskenetle yaşamak ataletine mahkûm, marifet, sanat, ticaret indinde mahsur milletlere makarr bir mülkün bereket-i arzıye ve tabiiyesi her ne kadar vafir de olsa ithalatı ihracatından efzun bulunacağı cihetle servet-i mütehassılası dahilinde kalamaz ki kendi mamur-ı sükkânide mesut olabilsin. Zira fazilet nerede ise sâmân ve umran da oradadır.

Nısf-ı kürre-i arzda vaki ve Çin'den vasi, ihtilaf-ı heva ve tabayii hasebiyle her türlü hasılat yetiştirmeye müsait, zîr-i hâkinde kaffe-i maden mevcut, mevkii mümtaz memalik-i azime-i Osmaniye'nin nüfusu cesametiyle gayrimütenasip bulunduğundan kalilü'l-umran ise de lâ-yuadd benderleri ticaret-i âleme merkez, hasılat-ı vefîresi cihana münteşir, miyah-ı madeniyesi mebzul ve mergup, sekenesi gayur ve müstaidd, terakki-i sanayii, teali-i maarifi, ufak bir himmete mütevakkıftır.

Vaktiyle de cihangir devletlere, medeni milletlere mesken-i mukaddes mülkümüzde sanayi-i kadimenin serpintisi olsun kaldığı cihetle mülhakatta hayretbahş-ı ukul nice mensucat ve mamulat husule gelmektedir.

Emtia-i dahiliyeye adem-i rağbet gibi mülâhazasızlığına müptelâ olduğumuz tarihten beri, bir vilâyette çıkan metaın vücudunu diğer vilâyet vâkıf değildir.

Bu hakayıkı, memalik-i Osmaniye'yi serapa gezenler bilir. Dünyanın en değerli mevakıini kaplayan münbit ve mümtaz vatanımızdan hakkıyla hayır görmek için edvar-ı menhuse-i istibdadın tedenniye uğrattığı sanayimizi teksir, melahat ve felahatımızı ıslah, ticaretimizi tevsi etmeye artık çalışalım.

Kudretin mülk ve milletimize bahşettiği kabiliyet-i mevkiiye, istidat-ı fıtriye, Osmanlılığı şan-ı ulviyetine şayan bir azamete pek suhuletle îsal eyler.

İdare-i zailede çekilen tahammülfersa mezalimin sebebiyet verdiği serasimeden lehülhamd ayıldık.

Şimdi etrafa nur-ı meserretler saçan nazar-ı intibahımızı ciddiyete atf ederek imar-ı vatan, istikmal-ı saadet-i millet azmiyle atacağımız ilk hatve-i terakki, müfredatı âtide musarrah mevadd-ı nafianın acilen icra ve ihyası namına olmalıdır. Her hamiyetli Osmanlıda mevcut bu emel-i hayatiye ve arzu-yı necatiyenin sür'at ve suhuletle husulü için dikkat, himmet, hüsniniyet, hakayıka mütâbaat gibi sermaye-i akliye ve ahlâkıyeyi rehber ittihaz edinerek çalışacak zamanımız geldi, servet-i dahiliyeyi muhafaza, sanayi ve ticareti tevsi, tarik-i temevvülü temin azmiyle yapılması elzem muamelat-ı makule ve tedabir:

"Çiftçileri mültezimin şerrinden kurtarmakla şevk ve gayretlerini artırarak ziraati ziyadeleştirmek için bedelat-ı öşriyenin kıymet-i araziden ahzı ve fakat diğer emlakın adilane takdir ve tahriri, verginin de hakkıyla tarh, yoluyla tahsili,

Zürraın kaldırdıkları mahsulatı kemafissâbık yerlerinde çürüttürmemek veyahut muhtekirlere yok bahasına satmaya mecbur bırakmamak için değeriyle toplar bir şirket-i ticariye teşkili,

Avrupa piyasasıyla muhabereleşerek muamele yapar muntazam bir borsa vücuda getirilmesiyle emval-i ticariyemizin müttefik Garp tacirlerine dûn bahaya kaydırılmaması,

Muhtaç olduğumuz bir şeyi iştiraya gittiğimizde evvela yerli malı araştırılıp, bulunamadığı takdirde sarfınazar mümkün değilse lâzımı terk, elzemi pek az ve ehven soyundan almakla iktifaya alışılması,

Tüccarlarımızın dükkân ve mağazalarında emtia-i dahiliye bulundurmaya gayret etmesi,

Menafi-i zatiyesini ihvanının mazarratında arayan sarraflarımızı ahval-i gayrimeşrualarından vazgeçirip servetlerinin birleştirilmesiyle bir millî banka tesisi,

Aydın, Adana, Antalya, Beriyyetüşşüm beyneşşehreyn ve Basra cihetlerinde şekerkamışı zer'inin teksiriyle oralarda mükemmel ma'saralar vücuda getirilip şekerin hariçten celbine bırakılmaması,

Yemen kahvesinden başkasının içilmemesi,

Yerli sabunundan gayrisine katiyen rağbet edilmemesi,

Avrupa'yı keresteye boğacak ormanlarımız mevcut idiğinden bu levazımın da fimabaad dahilde tedariki,

Sürahi, tabak, tütün tablaları, ve emsali malzeme-i beytiyenin, kaba hatta pahalı bile olsa servet-i dahiliyemizi muhafaza için yerli mamulatından intihap ve ahz edilmesi,

Hariçten gelen yelpaze, tütün kutuları, eşya-yı tuhafiye ve emsali oyuncaklara o kadar rağbet edilmemesi ve daha ahseni asla alınmaması,

Yerli fanila ve çoraplardan gayrisinin katiyen giyilmemesi,

Saatlere ancak kendi kuyumcularımızın imalgerdesi kösteklerden takılması,

Hane eşyasının mümkün mertebe yerli malından tedariki ve muztar kal-

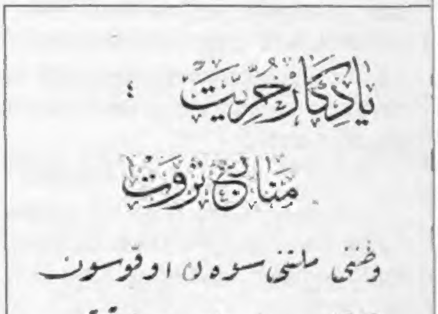

Menabi-i Servet

mayınca başka mal bulundurmaması, iskemle ve konsolların alelhusus mefruşatın behemehal yerli malından olması,

Mükemmel seccade ve kilimlerimiz mevcutken Garb'ın çürük halılarına, soğuk muşambalarına rağbet adeta cinnet olduğunun bilinmesi,

Osmanlı vapurlarının işledikleri yerlerde sefain-i ecnebiyeye yük veya binmek mülahazasızlıklarından vazgeçilmesi,

Şirketler ile maden-i mekşufe imtiyazatının fimabaad kendi sermayedaranımıza itası,

Zükûr ve inas bilcümle Osmanlıların yerli kundura ve terlik giymesi,

Zabitana kendi seyfimizi kuşattırıp, suyu tokmakla keser Avrupakârı kılıçlar taşıttırılmaması,

Hiç olmazsa setresini yerli kumaşından yaptırmamış bir memurun vazife-i resmiyeye el sürememesi,

Evrak ve para çantalarıyla cep defterlerinin, bavul ve cüzdan gibi malzemenin mutlaka kendi âmillerimizden alınması,

Yerli midâdımız dururken ecanibin boya mürekkeplerine rağbet edilmemesi,

Dışı boya, içi porisit sıva, maskara çinko tabakalara, çürük tencerelere, sefertaslarına, kahve ve şurup tepsilerine, leğençe ve cezvelere 3 günde çürüyen o zırıltılara beyhude para vermektense meşhur-ı cihan bakırlarımızdan yapılanları alarak min küllilvücuh faidemend olmaya başlanılması hususlarına son derece dikkattir. Bir de:

Yazı takımları Çanakkale mamulatından olsa acaba kalemimiz kırılır, imlamız bozulur mu?

Böyle etfalfiribâne süslere kapılarak servet ve sâmânımızı milyon milyon harice atmak mülahazasızlığı şu hamiyyetsizliği bırakıp da kesemize acımaya, menfaat gözetmeye, ciddiyet göstermeye başlayalım.

Servetimizin fıkdânından, fukaralıktan daima şikâyet ediyoruz da esbab-ı mucibesini düşünemiyoruz, ne kadar gafilleriz.

Hükümetin bütcesini yoluna koymak birkaç kişiyle, fakat vatanın muvazene-i maliyesini düzeltmek efrad-ı milletin mârr-ül-beyân muamele-i makulede müttehid ve mütebassır olmasıyla mümküni'l-husuldür.

Bundan böyle aklımızı başımıza alalım, hayat-ı maddiyemizi mahv edercesine yapageldiğimiz şu mecnunane muamelelerden büyük vatan hainliği olamaz.

Tarik-i Temevvül

Ancak emtia-i ecnebiyeden yüz çevirmek tedabirine tevessülle muhafaza edebileceğimiz servet-i dahiliyeyi ziyadeleştirip gaye-i saadete ulaşmak için dahi sanayii teksir ve ikmal, melâhat ve ticareti tevsi lâzımdır.

Şiddet-i lüzumu ve harc-ı âm olduğu için sürümünün kesreti hasebiyle evvela:

İplik, bez, astar, mendil, şayak, çuha, cam, saat, kibrit, kağıt, tel mıh, menteşe, kullap, kilit, maden kaşık, çatal, bıçak ve güzel çakı çıkarmaya sâlih fabrikalar ihdası,

Sabit boyayla zarif çiçekli çeşit basmalar yapmak usulünün icadı,

Kitabet için her nevi mürekkep imalı,

İğne, kopça, kurşunkalem yapmaya makineler tedariki,

Demir, çelik, kalay, bakır, gaz, cam madenlerinin havâyic-i zaruriyeyi kâfi derecede olsun ihraci,

Sahtiyan, telatîn, gön, kösele imalinin teksiri için âmillerinin tezyidiyle hariçten celplerine hacet bırakılmaması,

İlm-i Maadin Mektebi'nin küşadı,

Mekteb-i Sanayi tedrisatı yalnız kunduracılığa, marangozluğa ve Şark'ta malum sanayie hasredilmeyerek fonograf, fotograf, telefon, dikiş makinelerine, elektrik fenerlerine varıncaya değin kaffe-i hünerin talimi,

Bağdat, Şam, Halep, Beyrut, Diyarbekir, Musul, Mamuretülaziz ve Eğin cihetlerinde gayet zarif dallı atlaslar, çarşaflıklar, perdelikler, âlâ şallar ve envai akmişe-i sofiye ve haririye nesc eder tezgâhların, Eğirdir, Burdur, Bursa, Manisa, Uşak, Kırşehri, Konya, Samsun taraflarında mükemmel alaca, metin bez, ve her türlü mensucat-ı kutniyye, dayanıklı kilim, muntazam seccade, dilruba havlular, hamam takımları, keten bezler dokur tezgâhların, İzmit havalisinde ahiren vücuda gelen kumaş fabrikalarının tezyid ve teksiri,*

Tahta ve hatılları kuvvet-i pazu ile biçmek veyahut bir hamur teknesi yaparak 5 kuruşa satmak için iki asırda ancak kemale eren koca bir ağacı temelinden devirip telef ve ormanı tahrip etmek gibi âdât-ı sakime-i kadimenin terkiyle zararların yoğaldması ve bir taraftan sunî korular yetiştirilmesi hususlarına himmet ve muvaffakıyet bizi beynelmilel, servetçe de bir mevki-i mümtaz kazandıracaktır.

Sanayimiz böyle halet-i iptidaiyede kalmasına mebni ticareti-i dahiliyemiz bile ecanibe me'kel kesilmişken kilim ve seccadelerimiz bütün Avrupa ve Amerika'yla bilad-ı Mısriye'de, Bursa mamulatından peştemallar ve İstanbul hanımlarının dilpesend bir surette diktikleri Samsun bezi ipek kenar keten gömlekler Hindistan'da, Musul'da yapılan sahtiyan ve dokumalar İran'da, hat ve nefaset-i tâbıı gaye-i kemale vasıl çaphanelerimizde matbu Kur'an-ı Kerîm, tefasir-i şerife, ehadis-i Nebeviyye, ulûm-ı diniyye ve asriye ait bilcümle kütüb-i Arabiyye muvahhidînin kapladıkları saha-i fesiha-i âlemde yüksek fiyatlarla satılmaktadır.

Şu sırada uyanan fikr-i terakkiye lakayt kalmamak, behemehal kuveden fiile gelmek için şehirlerimizde: Memalik-i Osmaniye'nin her tarafında çıkan metaı câmi birer emtia-i ticariye mağazası ve bütün sefaret ve konsoloshanelerimizde dahi mahsulat masnuat ve mensucatı dahiliyenin numunelerini teşhire kâfi birer müze icat edip, bunların nerelerde çıktıklarını ve ne suretle toplanarak ne vasıtalarla nakl ve celb olunacaklarını, kıymet ve masraflarını gösterir ve meccanen dağıtılır mufassal risaleler vücuda getirilmesi lâzımdır.

Ey hamiyyetli Osmanlılar:

Mülk ve milletimizi ihya için bilâ tehir yapılacak tedabir, ancak emtia-i dahiliyeye rağbet, ecnebi mallarını almaktan mücanebet, teksir-i sanayi, tevsi-i ticaret, tezyid-i ziraat, icra-yı melâhatle alayişten vazgeçmek gibi tasarrufa riayetten ibarettir.

Te'min-i menabi-i servet, iade-i hayat-ı millet, istihsal-i kudret, iktisab-ı şöhret, tesis-i saadet, ihya-i vatan, imar-ı bilad, ancak tedabir-i mesrudeye riayetle mümkün olabilir.

Şimdiye değin can damarlarımızı kemiren, kanımızı soran; sanatkârlarımızı körlendiren; olanca varımızı bel' ile bunca zaruretler çektiren düşman-ı bîaman mücerred kendi mülâhazasızlığımız olduğunu bilmeliyiz.

Karçınzâde Süleyman Şükrü

* Mensucata ait ameliyathaneler, ahalisi öteden beri sanayi-i nesciyeyle meşgul beldelerde ihdas kılınmalıdır ki fabrikalara mahir işçi, ustalara da çalışacak iş tehyie edilmiş olsun.